

राजपूतोनो रणायज्ञ.

विविध-वार्ताभाषा-ओड़ीस.

रायपुर—अमरावती.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૬૮૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રત્નપૂતળો ૨૫૫૨૨

વિષય

રાજપૂતોનો રણયજ્ઞ.

ઐતિહાસિક નવલકથા.

પ્રયોજક—

ધીરજલાલ અમૃતલાલ બટ્ટ.

ભારતી મન્દિર-ખરવાળા,

પ્રકાશક—

ઉદયચંદ લાલચંદ પંડિત.

વ્યવસ્થાપક,—વિવિધ વાર્તામાળા.

આકાશોક્તિ કુવાની પોળ-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી. પ્રત ૪૦૦.

સને ૧૯૧૮.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

૭૬૬૫

Printed by Devidas Chhaganlal Pankh at his
The Diamond Jubilee P. Press, Ahmedabad
&

Published by Udaychand L. Pandit at Akasheth
Kuwa's Pole, Raipur, Ahmedabad.

વિવિધ-વાર્તામાળા.

ગ્રાહકો માટેના મુખ્ય નિયમો.

- ૧ આ માળામાં સામાજિક, ઐતિહાસિક, ડિટેક્ટીવ અને વિવિધ વાર્તાઓના દર વર્ષે ચાર કે પાંચ પુષ્પ (પુસ્તકો) દર ત્રણ ત્રણ મહિને પ્રકટ કરવામાં આવશે.
- ૨ આ માળાના કાયમના ગ્રાહક થનારને પ્રવેશ ફી આડ-આના પ્રથમથીજ આપવા પડશે અને તેવા દરેક ગ્રાહકને આ માળાદ્વારા પ્રકટ થતાં પુસ્તકો અર્ધા કિંમતે આપવામાં આવશે.
- ૩ દરેક પુષ્પ તૈયાર થતાંજ તેની સૂચના વિગેરે કાયમના ગ્રાહકોને દશ દિવસ અગાઉ એક પોષ્ટકાર્ડથી આપવામાં આવશે. પુસ્તક ૧૦૦થી ૨૫૦ પાનાનું થશે. પુસ્તક વિગેરે સુશોભિત અને મજબૂત કરવામાં આવશે.
- ૪ આ માળાના ગ્રાહક થનારને આ માળાનું પ્રથમ પુસ્તક (પુષ્પ) રાજપૂતોનો રાઘવજી કે જેની કિંમત ૦-૧૨-૦ છે તે પ્રથમ અર્ધા કિંમતે આપવામાં આવશે અને તેની સાથેજ કાયમના ગ્રાહક તરીકેની ફી ૦-૮-૦ વસૂલ કરવામાં આવશે. એટલે કે-રાજપૂતોનો રાઘવજીની કિંમત ૦-૬-૦ પ્રવેશ ફી ૦-૮-૦ અને પોષ્ટેજ ૦-૨-૦ એમ કુલ રૂ. ૧) નું વી. પી. મોકલવામાં આવશે.
- ૫ આ માળાનું પ્રત્યેક પુષ્પ તૈયાર થતાં દરેક ગ્રાહકને વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે અને તેનું પોષ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ કાયમના ગ્રાહકને શિર રહેશે.
- ૬ પરદેશના ગ્રાહકોએ પોષ્ટના નિયમ મુજબ પોષ્ટેજ ખર્ચ વધુ આપવું પડશે. તેવા ગ્રાહકોએ ૫ શીલીંગના પ્રાંટીશ પોષ્ટલ ઓર્ડર અગાઉથીજ મોકલવો, તે માળ્યા પછી તેમને દરેક પુષ્પ જેમ જેમ તૈયાર થશે તેનું તેમ મોકલી આપવામાં આવશે.
- ૭ કોઈ પણ પુસ્તક ગ્રાહક તરીકે વી. પી. ન સ્વીકારતા પાછું વાળશે (Return) તો તે ગ્રાહકના પ્રવેશ ફીના આઠ આના ઉપર હક તેનો રહેશે નહિ. તેવા ગ્રાહકોનાં નામ લીસ્ટ-માંથી કમી કરવામાં આવશે.
- ૮ કોઈ પણ ગ્રાહકને આ માળાનું વર્ષ પુરૂ થયા વિના ગ્રાહકમાંથી કમી થઈ શકાશે નહિ. આ પ્રમાણે કમી થયેલા ગ્રાહકોની પ્રવેશ ફીના આઠ આના તેમના ખર્ચે પાછા મોકલવામાં આવશે.

૬ વર્ષની અધવયમાંથી નવા થનારા ગ્રાહકોને આ માળાના પ્રથમ પુસ્તકથી (તે વર્ષના) ગ્રાહક તરીકે નોંધવામાં આવશે, અને તે વર્ષમાં પ્રકટ થએલાં પુસ્તકોમાંનાં જે સિલકે હશે તે બધાં તેને વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

૧૦ આ માળામાં પ્રકટ થએલા—થતાં પુસ્તકો માળાના કાય-મના ગ્રાહકોનેજ અર્ધી કિંમતે મળશે, બીજા પાસેથી પુરી કિંમત લેવામાં આવશે.

૧૧ આ ઉપરાંત વિશેષ ખુલાસાની જરૂર જણાય નિચેના સરનામે જવાબ મારે ટિકીટ બીડી પત્ર વ્યવહાર કરવો.

વ્યવસ્થાપક—વિવિધ-વાર્તામાળા.

આકાશોડના પાત્રી પાળ-અમદાવાદ.

વિવિધ-વાર્તામાળાનું બીજું પુસ્તક.

વનવાસી

યાને

ગુજરાતમાં સ્વરાજ્યની ગર્જના.

આ એક ઐતિહાસિક વાર્તા આડમા સૈકામાં બનેલા ખરા બનાવનું આબેહૂબ ચિત્ર-ચરિત્ર છે. તે સમયે ગુજરાતી-ઓએ સ્વરાજ્યની ગર્જનાથી આખા ગુજરાતને ગતવી આખરે સ્વરાજ્ય મેળવ્યું હતું. તે વિષય ઉપરાંત દેશબંધિ, સ્વદેશ પ્રેમ, વીર, શૃંગાર. કૃષ્ણ અને મૂર્તિમંત સ્વદેશાભિમાન આદિક રસોનું જનોહર, હૃદયંગમ અને આખા જીવનને ફેરવી નાંખે, તેવા બનાવો આ પુસ્તકમાં છે. આ પુસ્તક વાંચવાથી હૃદયમાં એક જાતની નવીન જાવના ઉત્પન્ન થાય છે. ગરવી ગુજરાતના ગૌરવ-રૂપ આ પુસ્તક દરેક ગુજરાતીને માટે ગુજરાતના પૂર્વજોના અમૂલ્ય વારસા રૂપ છે. હુંક સમયમાં પ્રકટ થશે. તેનો લાભ લેવા—

વિવિધ-વાર્તામાળાના સત્વર ગ્રાહક થાઓ.

અખો—વ્યવસ્થાપક, વિવિધ-વાર્તામાળા.

રાયપુર—અમદાવાદ.

રાજપૂતોનો રણયજ્ઞ.

એક ઐતિહાસિક નવલકથા.

૧ પૂર્વ વૃત્તાંત.

આજ રાજસ્થાનમાં આહેરિયાનો ઉત્સવ છે. જનકોલાહલપૂર્ણ રાજનગર આજ જનશૂન્ય છે. રાજમાર્ગમાં કોઇ માણસો નથી. મંકાનોમાં પુરતી વસ્તી નથી. રાજધાનીમાં કોલાહલ નથી. આજ આળક, વૃદ્ધ, યુવા સર્વ વન, ગિરિકન્દરા કે શૈલશિખર ઉપર મૃગયાને માટે ગયાં છે. સૂર્ય હમણાંજ અસ્ત થઇ ગયો છે. પશુયુદ્ધની રંગભૂમિમાંથી હજીસુધી કોઈ પાછું આવ્યું નથી. હંમેશ તો સન્ધ્યા સમયની પહેલાંથીજ રાજ સસુદ્ર નામક સરોવરને કિનારે લોકોની બહુ ભીડ થતી: કિન્તુ આજ ત્યાં કોઇ પણ નથી. કેવળ તલાવના કિનારા ઉપર આવેલા વિણ્મનંદરના દરવાજા ઉપર શિશિર મયિતા પદ્મિની જેવી એક ગુલ્મ વસના, આલુલાયિત કુન્તલા વિધવા યુવતી ફૂલ તથા ગિલીપત્ર સામે રાખી હાથ જોડી, શિર ઝુકાવી અર્ધ ખુશ્લાં નયનો તથા દુઃખમય વચ્ચેનાંથી ભગવાન પાસેથી ઇચ્છા વર માગી રહી છે. તેનાથી થોડે છેટે શુક્લ દશમીની અપૂર્ણકલાવાળા આલેન્દુ જેવી એક દશ વર્ષની સુંદર બાલિકા ક્રમ્ભ રતબક લઇ નમ્ર કિંશુક તરની નીચે ઉભી બની ઉપર જોઈ રહી છે.

તે વખતે એક પંદરેક વર્ષની ઉમ્મરનો આળક તે તળાવને કિનારે આવી ઉભો રહ્યો. આળકનું શરીર રૂધિરથી ખરડાગ્નેલું હતું. તેની કમરમાં તલ્વાર લટકી રહી હતી. તેણે બે હાથમાં બે પક્ષીઓ પકડી રાખ્યાં હતાં. આળક પોતાના શરીર ઉપરનું લોહી ધોવા માટે તળાવનાં પગથીયાં ઉપર ઉભો રહ્યો. કિન્તુ તે હાથમાંનાં પક્ષિયોને ક્યાં મૂકે ? જો નીચે મૂકે તો તે ઉડી જાય. તેણે કિંશુક વૃક્ષની નીચે એક આલિકાને ઉભેલી જોઇ. તરતજ તેણે તેની પાસે જઈને પૂછ્યું ‘તમે કોણ છો ? અહીં એકલાં ઉભાં રહી આશ્ચર્ય તરફ શું જુઓ છો ?’

બાલિકાએ એક ઉંચી ડાળા તરફ આંગળી વડે દેખાડીને કહ્યું ‘આ જુઓ. કેવું મોટું અને સુંદર ફૂલ ખીલી રહ્યું છે ?’

‘તમે શું તે ફૂલ લેશો ?’

‘શી રીતે લઉં ? તે તો બહુજ ઉંચે ખીલ્યું છે.’

બાળકે હસીને કહ્યું—‘ઉંચી ડાળીનું પુષ્પ શું કેઈ નથી તોડી શકતું ? તમે મારાં બન્ને પક્ષીઓ પકડી રાખો; હું હમણાં તમારું તે ફૂલ તોડીને તમને લાવી આપું છું.’

બાલિકા બન્ને પક્ષીઓને હાથમાં લઈ વૃક્ષની તરફ જોતી બોલી ‘પણ તમારા શરીરમાં બહુ કાંટા વાગશે.’

બાળકે કહ્યું—‘કાંટા વાગે તેથી શું રાજપૂત કુમાર ફૂલ તોડવામાં ડરી જશે ? આ જુઓ. આજ હું પણ પશુયુદ્ધમાં ગયો હતો; કિન્તુ મને બાળક જાણીને સર્વેએ સર્વની પાછળ રહેવાનું કહ્યું. એક જંગલી સુવર સાથે સોલંગી સેનાપતિ વિક્રમસિંહને યુદ્ધનો આરંભ થયો. મેં જોયું કે સેનાપતિ પશુયુદ્ધમાં હારી ગયા છે અને સુવરના દાંતથી તેમનું હૃદય ત્રિદિર્ણ થવા ચાલે છે. તે વખતે તરત હાથમાં તલવાર લઈ હું પાછલી બાળુથી સેનાપતિની આગળ જઈ ઉભો રહ્યો. આ જુઓ મારી છાતીમાં સુવરના દાંતનું નિશાન હતું પણ છે તે જુઓ. રૂધિર ચાલી રહ્યું છે કિન્તુ શું હું તેથી ડરું છું ? તે પછી બે પક્ષીઓ પકડવા માટે જ્યારે હું સધન વનમાં પેડો ત્યારે આ જુઓ મારા શરીરમાં કેટલા કાંટા ખૂંચ્યા છે તેજ હું, શું હવે એક ફૂલ તોડવામાં ડરી જઈ ?’

બાલિકા ફૂલ મળવાની આશાથી બહુ પ્રસન્ન થઈ. કિન્તુ બાળકના દેહમાં કાંટા ન ખૂંચે તે ગાળત તેને બહુ ચિંતા થવા લાગી. તેણે પોતાના કપોલ ઉપર આવેલા વાળને ઠીક કરી કહ્યું—‘તમારા શરીરમાં જો કાંટા વાગે તો મને દોષ ન દેશો !’

બાળકે જોયું કે બાલિકાનું વદન જેવું સુંદર છે તેવીજ તેની યાત્રો પણ મધુર છે. ઉપર જાણીયું તેમ સૂર્ય અસ્તાચળમાં ગયો છે. અસ્તોન્મુખ રવિની રક્તમય છાયા બાલિકાના બાલેન્દુ વદન ઉપર પડીને તેને તેથી પણ વધારે ઉજ્જવલ બનાવી રહી છે. કાયલો સપ્તમસ્વરથી લોક મનોમોહિની સુધાંશુ પ્રભુમિતી ગાન આલાપી રહી છે. રાજ સમુદ્રની વિરચિમાલાઓ સંગેમરગરનાં પગથીઆંઓ સાથે પ્રેમ કલ્પલ અને પુલક લિલ્લોલથી નાચી રહી છે. મૃદુ સમીર તરંગ આલિંગનથી તપન તમ ચંચલદેહ શીતળ કરી યામિનીની સાથે વિહાર કરી રહ્યો છે. શુકલ યામિનીના નીલવસનના પાલવમાં બે એક હીરકખણડ આકાશ પ્રાંતમાં દેખાય છે. સુધાંશુ નીલ આકાશના પદ્મમાંથી મોહું બહાર કાઢી આશાને નિરાશાના હિંચકા ઉપર હોંચી રહ્યો છે.

બાળકે એકવાર ચારે તરફ જોયું. પક્ષી બાલિકાનાં ચક્રિત હરિણી જેવાં ચંચળ નયનો તરફ જોઈને કહ્યું—‘જે તમારે માટે પુષ્પ તોડતી વખતે આ શૈલખણડોના સર્વ કાંટાઓ મારા હૃદયમાં વાગે તો પણ હું તમારી ઉપર નારાજ થઈશ નહિ.’

બાળક ફૂટીને કનકમય શૈલખણડ ઉપર ચડી ગયો. તે વખતે એક પક્ષી બાલિકાના હાથમાંથી ઉડી ગયું. બાળકે ફૂલ તોડી નીચે આવી પૂછ્યું—‘કેમ, પક્ષી ક્યાં ઉડાડી દીધું?’

‘શું મેં ઉડાડી દીધું છે?’

‘તેમ નહીં તો તે શી રીતે ઉડી ગયું?’

‘હું ચિંતાનુર ચિત્તે તમારી ફૂલ તોડવાની ક્રિયા જોઈ રહી હતી. અને આવી રીતે—આ લ્યો, આ પક્ષી પણ ઉડી ગયું!’

બાલિકાના હાથમાંથી ખીજું પક્ષી પણ ઉડી ગયું, બાળકે નારાજ ન થયો; પરંતુ બાલિકાના લગ્ન તથા ક્ષોભથી રક્તવર્ણિય વદન તરફ જોઈને બોલ્યો—‘આપતું ફૂલ લ્યો. હું હમણું બંને પક્ષીઓને પકડી લાવું છું. તમે જરા અહીંજ ઉભાં રહો.’

બાળકે પુનઃ શૈલખણડ ઉપર દોડી ગયો.

જે વિધવા યુવતી મન્દિરના બારણામાં ઉભી રહી પૂજા કરતી હતી; તેની પૂજા સમાપ્ત થઈ. તેણે બાલિકાની પાસે આવીને તેના મોઢા ઉપર ચુંબન લેતાં કહ્યું—‘ચાલ જાહેન! સન્ધ્યા સમય ચીતી ગયો. રાણાજીને સુવાનો સમય હમણું થશે.’ તે બાલિકાને લઈને ચાલી. કેટલેક દૂર જઈને તેણે પૂછ્યું ‘જાહેન! વારંવાર તે પડાક તરફ તું શું જુએ છે?’

બાલિકાએ બાંગ્યા—તૂટ્યા શબ્દોમાં કહ્યું—‘શું મા! તે સુવા માટે નહિ આવે?’

x

x

x

x

એક વખતે ગરમીના દિવસોમાં મધ્યાહ્ન સમયે ઉદયપુરના રાજપ્રાસાદમાં મહારાણા જયસિંહની મોટી રાણી કર્ણાવતી ઉદાસ ચહેરે નીચું મસ્તક રાખી પક્ષંગ ઉપર બેઠી હતી. કેટલાક દિવસોથી તેનું હૃદય શાન્ત નથી. તેનો પંદર વર્ષનો શિશુપુત્ર કુમાર અનરસિંહ આજ બે મહિનાથી આહોરિયાના ઉત્સવ નિમિત્તે પહાડોમાં શિકાર કરવા ગયો હતો. તે દિવસથી કુમાર એકલો ઉદાસ બેસી રહેતો હતો. વખતસર બોજન કરતો નહોતો. કોઈની સાથે સારી રીતે વાતચીત પણ કરતો નહોતો. કોઈ કોઈ વખતે રાત્રે એકલો રાજસમુદ્રને કિનારે જઈને

એસી રહેતો હતો. કોઈના પૂછવાથી સ્પષ્ટ જવાબ આપતો નહોતો. એ એ મહિનામાં વૈદ્યાએ અનેક તરેહના ઉપચારો કર્યાં કિન્તુ કોઈ રીતે રાજમહિષી પુત્રની વિયોગજન્ય ઉદાસિનતાને દૂર કરી શકી નહિ.

દેવી કર્ણાવતીની પાસેજ ખીજ પક્ષંગ ઉપર નહાતી રાણી કમળાદેવી દર્પણની સામે એસી પોતાના હસ્તદ્વયથી કેશને સમારી રહી હતી. વયમાં વયમાં કોમળ કણ્ઠથી કાંઈકે જીણું જીણું ગાન પણ કરી રહી હતી. પાછળ દાસી ચુપચાપ ઉભી હતી. ઇતિહાસક વાયકોના સ્મરણમાં હશે કે પરમાર રાજવંશ સંભૂતા કમળાદેવી ઇતિહાસમાં ‘અભિમાનિની રાણી’ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. કમળાદેવીએ કેશવિન્યાસ કરી દર્પણમાં પોતાના તામ્યુત્તરાગ રંજિત અંધરના પ્રતિબિંબનું નિરીદાશ કરતાં કર્ણાવતી તરફ જોઈને કહ્યું. ‘ખ્હેન ! તમે તો કોઈની વાત સાંભળશો કે નહિ ? જે મનમાં આવશે તેજ કરશો ? મારી સલાહ માનવાથી હમણું સધળો ઝગડો મટી જશે !’

‘કઈ સલાહ ખ્હેન ! ?’

‘જે મારી વાત સાંભળો તો કહું. નહિ તો વ્યર્થ અરણ્ય રહનાનો શુ લાભ ?’

‘કેમ ન સાંભળું ખ્હેન ! અમર જેવો મારો છે તેવોજ તમારો પણ છે. મારા પેટથી જન્મ્યો તેથી શું તે તમારો નથી ?’

‘હું તો એમજ સમજું છું; કિન્તુ લોકો એમ સમજતા નથી. ખેન ! હું એ કહું છું કે હવે વધારે વિલમ્બ ન કરતાં પુત્રનો વિવાહ તીવ્ર કરી દો. મને તે દિવસે બહુજ પુગ્ગરજ કરતાં જણાયું કે રાજસમુદ્રને કિનારે એક દિવસ એક સુંદર કન્યા સાથે તેની મુલાકાત થઈ હતી. તે પછી ફરી તેને નહિ જોવાથી તેનું મન બહુજ ઉદાસ રહે છે. મારે પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે તીવ્ર એક સુંદર કન્યાની તપાસ કરી તેનો વિવાહ કરી દેવાથી સર્વ ચિંતા દૂર થઈ જશે !’

કર્ણાવતીએ જરા આશ્ચર્યથી કહ્યું:—‘વિવાહ કરી દેવાથીજ એ તે આરોગ્ય રહે તો પછી ચિંતા શી છે ?’

કમળાદેવી અભિમાન સાથે ઉભી થઈને બોલી—‘હું સારી રીતે જાણું છું કે તમને મારી વાત પસંદ પડશે નહિ. હું તો પહેલેથીજ કહેતી હતી કે તમને સલાહ આપતી તે અરણ્યરહન છે.’

કર્ણાવતીએ ધીમેથી કહ્યું:—‘નારાજ ન થાઓ ખ્હેન ! જેથી કાયદો થાય તેજ સલાહ હું પૂછું છું. વિવાહ કરવાથી ધારો કે ઠીક થાય; કિન્તુ જે કન્યા સાથે રાજસમુદ્રના કિનારે ઉપર તેને મેળાપ થયો હતો

તે ક્યાં મળશે ? અને તે કોણ હતી તેનો પત્તો પણ શી રીતે લાગશે ?

‘ જાહેન ! ધારો કે તે આકાશમાંથી ઉતરી આવી હતી. શું તે કન્યા સિવાય ખીજ કોઈ સુંદર કન્યા પૃથ્વીમાં નથી ? ઉદયપુરના મહારાણાના પુત્રને માટે કન્યાઓનો શું તોડો છે ? સેનાપતિ વિક્રમસિંહની કન્યા વિલાસકુમારી જેવી સર્વોચ્ચ સુંદર કન્યા આજ સુધી કોઈએ ક્યાંય જોઈ નથી. તેની સાથે શું વિવાહ ન કરી શકાય ? જાહેન ! મને તો એમ થાય છે કે તમે જરૂર વિક્રમસિંહ સોલાંકીની કન્યા સાથે અમરનો વિવાહ કરી દો. તમે તો તેને જોઈ હશે ? ’

‘ ના. મેં તો તેને કદી પણ જોઈ નથી. ’

‘ અહા ! તે માનવકન્યા નથી પણ દેવકન્યા છે. મેં તેને એક વાર જોઈ છે. વિશેષ વિવેચનની જરૂર નથી, પણ જાહેન ! મારી એ લાલસા પૂરી કરો. વિલાસકુમારીની સાથે અમરનો વિવાહ કરી દો. એમ કરવાથી હું તમારી સાથે કદી પણ કલહ કરીશ નહિ. ’

‘ ધારો કે આપણે વિક્રમસિંહની કન્યા સાથે અમરના વિવાહ કરવાનું નક્કી કર્યું; પણ શું રાણાજી આટલી ન્હાની ઉંમરમાં પુત્રનો વિવાહ કરવાની પસંદગી દેખાડશે ? ’

‘ તે ભાર મારે માથે છે. શું રાણાજીને આંખો નથી ? શું તેઓ નથી દેખતા કે પોતાના પુત્રનું સુવર્ણસદૃશ શરીર દિવસે દિવસે મારી સમાન બનતું જાય છે ? રાણાજીના હૃદયમાં શું એટલી યુદ્ધિ નથી કે વિવાહ કરી દેવાથી બન્ને તરફની નિશ્ચિંતતા થાય ! ’

કર્ણાવતીએ મનમાં જ કહ્યું—‘ રાણાજીના હૃદયમાં યુદ્ધિ દેવા વાળી તો તું જ છે. ’ પછી તેણે પ્રકટપણે કહ્યું—‘ ધારો કે તેઓ રાજ થાય પણ અમર ખુશી ન હોય તો ? ’

‘ નહિ, જાહેન ! હું તમારે પગે પડું છું. હવે આ કામમાં શંકા ન કરો. હું હમણાં જ બંને રાણાજીને રાજ કરું છું. ’

અંચળ યુદ્ધિવતી, સરલ હૃદયા, અભિમાનની રાણી કમળાદેવીએ રાણા જયસિંહને પોતાની વાતથી ખુશી કરવા અને વિવાહનો ઉદ્દેશ કરવા અંચળ ચરણોથી રાણાના શયનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. રાણા સુવર્ણના પલંગ ઉપર સુતો હતો. કમળાદેવીના સાદર આલિંગનથી તેની નિદ્રા ઉડી ગઈ.

x x x x x x

અજમેર નગરથી થોડે દૂર પહાડ ઉપર એક જૂનો કિલ્લો હતો. તે કિલ્લો અંચળગઢના નામથી આજ પણ મશહૂર છે. કિલ્લાનો મા-

લિક સોલંકી સેનાપતિ વિક્રમસિંહ થોડીએક સેના સહિત તે ક્ષિત્રમાં રહેતો હતો. વિક્રમસિંહને અન્ય કોઈ નહોતું. એક માત્ર અગ્રધારેક વર્ષની પુત્રી દેવયાની હતી. દેવયાની વચ્ચાબૂપણને બહુજ પસંદ કરતી હતી તેથી તેના પિતાએ તેનું નામ વિલાસકુમારી રાખ્યું હતું. જ્યારે વિલાસકુમારી એક વર્ષની હતી, ત્યારે તેની માતા મરી ગઈ હતી. પત્નીના મરણ પછી વિક્રમસિંહે પુનઃ લગ્ન કર્યું નહોતું. તે સમયથી અત્યંત સ્નેહ અને આદરથી વિલાસકુમારીનું તે પાલણ-પોપણ કરી રહ્યો હતો. રાજપૂત વીરપુત્રના જેવું તેને શિક્ષણ આપ્યું હતું. તેને અસ્ત્ર-શસ્ત્ર વિદ્યા શીખવાડી હતી. વિક્રમસિંહ તેને કવચિત્ત યુદ્ધસ્થળમાં પણ સાથે લઈ જતો હતો.

સન્ધ્યા સમય પહેલાં સેનાપતિ ઝરખામાં બેઠો હતો. વિલાસકુમારી પિતાની પાસે ઉભી હતી. તે પોતાના હાથથી વાળોને બરાબર કરતી બેસતી હતી. ‘પંદર વર્ષના બાળકનું આટલું સાહસ ? ! પિતાજી ! મોટા થયા પછી તે કેટલો મોટો વીર થશે ?’

વિક્રમસિંહે હસીને કહ્યું—‘પુત્રી ! કેટલીએ વાર તારા મોઢેથી મેં આ વાત સાંભળી છે !’

વિલાસકુમારીએ ઉત્તર દીધો—પિતાજી ! એ વીર બાળકની વાત મને વારંવાર યાદ આવે છે. આહેરિયાને દિવસે તમને બચાવવાના કારણથી હું તેને બહુજ ચાહું છું. જંગલી સુવરની સાથે યુદ્ધ કરતી વખતે તમારા હાથમાંથી તલ્વાર પડી ગઈ હતી. તે વીર બાળક તલ્વાર હાથમાં લઈ જો તમારી મદદે ન આવ્યો હોત તો સુવરના દાંતથી તમારી છાતી વિદોર્ણ થઈ જાત. હું સાચું કહું છું પિતાજી ! તેને એકવાર જોવાની મને બહુ ઇચ્છા થાય છે !’

‘બહેન ! તેને માટે ચિંતા શી છે ? આ વખતે હું રાણાજીને મળવા જઈ ત્યારે તું પણ આવજો. ત્યાં કુમાર અમરસિંહ સાથે તારી મુલાકાત કરાવી દઈશ. પણ પુત્રી ! વાળમાં તેલ નાંખતાં નાંખતાં આ સવળું તેલ મોઢા ઉપર કેમ ઢોળી દીધું ?’

બાલિકાએ શરમાઈને પિતાના મોઢા ઉપરથી તેલ લુછી નાંખી કહ્યું ‘પિતાજી ! આજે રાણાજીને મળવા કેમ નહિ ચાલો ?’

આ વખતે દાસીએ આવી ખબર આપ્યા કે—‘રાજમહિષી કમળાવતી દેવયાનીને એકવાર જોવા ઇચ્છે છે, માટે તેમણે એક દાસીની સાથે પાલખી તથા વાહન મોકલ્યું છે.’

વિલાસકુમારીએ આશ્ચર્યચકિત થઇ પૂછ્યું—‘પિતાજી ! રાજમ-
હિષી મને શામાટે જોવા ઇચ્છે છે ?’

વૃદ્ધ સેનાપતિએ વ્યક્તિમાં જવાબ દીધો—‘જરૂર તારી સાથે
તે કુમાર અમરસિંહના વિવાહ કરશે !’

પાલખી લઇ ઘસી કમળાદેવીના મહેલમાં આવી. કમળાદેવીએ
દોડીને વિલાસકુમારીને ખોળામાં લઇ લીધી અને વારંવાર તેના મુખ
ઉપર ચુંબન કરીને કહ્યું ‘તું અહીં ક્યાંથી આવી ?’

‘આપેજ મને તેડાવી છે તેથી !’

‘શું તું મને ઝોળખે છે ? કહે, હું કોણ છું ?’

વિલાસકુમારીએ કમળાદેવીની ખોળામાંથી નીચે ઉતરી ધીરે ધીરે
ઉત્તર આપ્યો ‘આપ રાણીજી છો !’

કમળાદેવીએ તેને ફરીથી છાતી સાથે ચાંપી મોઢા ઉપર ચુંબન
લેતાં કહ્યું ‘તારી વાણી બહુ મીઠી છે અને તેથીજ હું તને આટલી બધી
ચાહું છું. તેં કેમ જાણ્યું કે હું રાણી છું ? શું તું પણ રાણી થઇશ ?
જલ્દી કહે, રાણી થવાની તારી ઇચ્છા છે કે નહિ ?’

ખાલિદાએ કહ્યું—‘ઇચ્છા થવાથી શું કોઇ રાણી થઈ શકે છે ?’

‘શું તું નથી જાણતી કે હું તને રાણી બનાવવાની છું ? કેવળ
રાણીજી નહિ—રાણીઓની પણ રાણી—મહારાણી હું તને બનાવીશ ! આ
સિંહદ્વાર તરફ જો. તે કોણ જાય છે ? શું તું તેને ઝોળખે છે ? આ શું ?
આવી રીતે કેમ ચોંટી ઉઠી ? તેં શું તેને ક્યારે પણ જોયો હતો ?
ખોલ. સત્વર ખોલ.’

‘એ કુમાર અમરસિંહ છે ?’

‘તેં કેમ જાણ્યું ?’

‘મારા પિતાજીની પાસેથી તેમના સંબંધમાં અનેકવાર વાતો
સાંભળી છે. આહેરિયાના ઉત્સવને દિવસે તેમણે મારા પિતાના પ્રાણ
ખચાવ્યા હતા.’

કમળાદેવીએ અમરકુમારની સાથે વિલાસકુમારીનો વિવાહ કર-
વાનું નક્કી કર્યું છે, એ વાત તે જાણતી નહોતી. તેણે જાણ્યું કે રાણી
વ્યક્તિમાં ખોલે છે. તેની આંખોમાં એક અશ્રુગિન્દુ દેખાયું. કમળાદેવી
કહેવા લાગી.—‘આ શું ? તારી આંખોમાં અશ્રુઓ કેમ ? હું રાણી થઇશ,
આવો ચંદ્ર જેવી ધવલવિશદ ધાન્તિવાળો વર પામીશ, છતાં રડે છે
કેમ ? ખીજી સ્ત્રીઓ સાત જન્મ તપસ્યા કરવા છતાં પણ આવો સ્વામી
મેળવી શક્તી નથી ! શું અમરે તારી તરફ ન જોયું તેથી તને દુઃખ

થયું ? પણ તેમાં દુઃખ શા માટે ? વિવાહ થયા પછી શુભ મિલન સમયે જ્યારે તે તને દેખશે ત્યારે તું જાણીશ કે તે તને કેટલું ચહાય છે ?

‘ શુભમિલન કોને કહે છે રાણીજી ! ? ’

‘ વળી મને રાણી કહે છે ? આજથી તારે મને ‘ મા ’ કહીને બોલાવવી ! શુભમિલન કોને કહે છે તે વાત તું આઠ દિવસ પછી જાણી શકીશ ! મેં પ્રયત્ન કરી રાણીને સગળવી બહુ ઠીક કર્યું, ત્યારેજ તને તેડવા માટે માર્ણસ મોકલ્યું હતું. હવે ચાલ, તને એકવાર મારી જોઈને પાસે લઈ જાઉં ! તારું નિષ્કલંક વદન તથા મનમોહક સૌંદર્ય જોયા વિના તેને વિશ્વાસ આવતો નથી. જોઈને પાસે જઈને તેને પ્રણામ કરજે, જો ભૂલતી નહિ નીકર તે નારાજ થશે અને જો યાદ રાખ કે તું જોઈને ‘ મોટી મા ’ અને મને ‘ મા ’ કહેજે.

કમળાદેવી વિલાસકુમારીનો હાથ પકડીને મોટી રાણીના મહેલમાં લઈ ગઈ.

x

x

x

આજ પૂર્ણિમાની રાત છે. અચળગદની ચારે તરફ આજ ઘણી બીડ છે. આજ રાત્રે સેનાપતિ વિક્રમસિંહની કન્યા દેવયાની સાથે મહારાણા જયસિંહના પુત્ર અમરસિંહનો વિવાહ થવાનો છે. સંધ્યા સમયથી ગગનભેદી વાજત્રો વાગી રહ્યાં છે. મોટા સમારંભથી વિવાહ-મણ્ડપમાં સર્વ એકત્ર થાય છે, અને પાણિગ્રહણનો સમય બે પ્રહર રાત્રી ગયા પછીનો છે. સેનાપતિ વિક્રમસિંહ મહારાણાના પુત્રને કન્યાદાન દેવાના ઉમંગથી પુત્રીને પડખામાં લઈ બેઠો છે. રાણી જયસિંહ પણ પુત્રને લઈને બેઠો છે. વેદિકાની સામે રાજપુરોહિત વેદમંત્રનો ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા. કન્યા ધુંધટની અંદરથી પોતાના ભાવિ જીવનના અધીશ્વરની અનિંદ્ય મુખશ્રી પ્રસન્નતાપૂર્વક જોતી હતી. બાલક અમરસિંહે પોતાના ભવિષ્ય જીવનની સહચારી કન્યા તરફ નીચી દૃષ્ટિએ જોયું. તેના વદન ઉપર અચળગતાનું ચિહ્ન જણાવા લાગ્યું. તેના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો કે જેની સાથે પોતાનો વિવાહ થાય છે, તે રાજસમુદ્રતટની લાવણ્યમયી બાલિકા નથી ! સંભવ છે કે પોતાની ન્હાની માતા કમળાદેવીએ પોતાને પ્રસન્ન કરવા માટે આ કાર્ય કર્યું હોય ! લોકોએ જૂઠો અપવાદ મૂકી હું વિવાહમાં અસંમત નથી એમ જાહેર કર્યું છે. ન્હાની માતાએ મોટી અફવા ઉડાડી છે કે રાજસમુદ્રના તટ ઉપર અમરે વિક્રમસિંહની કન્યા દેવયાનીને જોઈ હતી ! અમરના મનમાં સંદેહ દૃઢ થતો ગયો. બાલિકાનું મોઢું ધુંધટમાં છુપાએલું હતું તે છતાં

અમરે તે જોયું કે તેજ ચહેરા રાજસમુદ્ર તટની બાલિકા જેવો સુંદર, સુલલિત અને સુડોળ છે. તેના જેવોજ શરહની શુભ કૌમુદિ સમાન વર્ણ છે. તેના જેવાજ અર્ધવિકસિત રક્તક્રમણ જેવા ચરણ છે. તેના જેવીજ ચમ્પક કલિકાસમાન આંગળીઓ છે. પુરોહિત મંત્રપાઠ સમાપ્ત કરીને વરકન્યાનું કર-યુગલ મિલાવી અન્તઃપુરમાં લઈ ગયો. શુભ દષ્ટિનો સમય આવ્યો, રમણીઓએ રિવાજ મુજબ શુભમિલન સાર વરકન્યાને ઉભાં કરી અનેના શિર ઉપર મંત્રપૂત પટવસ્ત્ર રાખી કન્યાનું મોઢું ખોલી નાંખ્યું-ધુધટ કાઠી નાંખ્યો. કન્યાએ ચંચળ દષ્ટિથી સ્વામીના વદનને નિહાળી લજ્જમથી પોતાનું મોઢું નીચું કરી દીધું. વર એકાએક કન્યાના વદન તરફ જોઈને ચકિત થઈ પાછો હટી ગયો. અમરે એકવાર પુનઃ કન્યાનું વદન જોયું. સહસા રમણિયોના મંગલ ગીત, શંખધ્વનિ અને આનંદરવને કંપાવીને તેણે જોરથી કહ્યું ‘આ શું? આ તો તે નહિ!’

‘આ શું? આ શું? વર નાસી રહ્યો છે!’

અમર ચાલાકીથી ત્યાંથી નાસી ગયો. તેને અટકાવવા માટે કેટલાએ લોકો તેની પાછળ દોડ્યા. અમરે તે જોઈ તદ્વાર ખેંચીને કહ્યું: ‘સાવધાન! કોઈ મને હાથ લગાડશે નહિ!’

અમરે બહાર આવી એક ઘોડેસ્વારને તેના ઘોડા ઉપરથી નીચે પાડી દઈ, પોતે તે ઘોડા ઉપર બેસી પલાયન કર્યું.

*

*

*

*

દિન ગયા, માસ ગયા અને વર્ષ પણ ગયાં. કુમાર અમરસિંહનું ચિત્ત દિવસે દિવસે બગડવા લાગ્યું. રાણો કુમાર ઉપર બહુજ નારાજ થયો. તેણે પુત્રને અધુરો વિવાહ પૂરો કરવા આજ્ઞા કરી. કર્ણાવતીએ કુળપુરોહિતને બોલાવીને સર્વ વાત સમજાવી દીધી. પુરોહિતે રાણાની પાસે જઈ તેમને કેટલોક પ્રયોધ આપતાં કહ્યું: ‘કુમાર મોટો થયા પછી સ્વયં વિવાહ સંપૂર્ણ કરી બાર્યા પરિગ્રહણ કરશે. મેવાડના રાજવંશમાં જન્મ લઈને કોઈએ ક્યારેય પણ પોતાની ધર્મપત્નીનો ત્યાગ કર્યો છે?’

એક દિવસ રાણી કર્ણાવતી એકલી બેસીને કાંઈક વિચાર કરી રહી હતી. એ વખતે કમળાદેવીએ ત્યાં જઈને કહ્યું: ‘હજી પણ કંઈ છું જ્ઞેન! મારી વાત સાંભળો. પછી કાંઈ ચિંતા રહેશે નહિ!’

કર્ણાવતીએ ઉદાસપણે કહ્યું:—‘હવે શું?’

કમળાદેવીએ કહ્યું:—વિલાસકુમારીને તેના પિયરથી બોલાવીને

થોડા દિવસ અહીં રાખો. જુઓ કે તેથી પણ અમરનું મન શરે છે કે નહિ ? મારે વિચાર તો તમે સાંભળશો પણ નહિ ?

‘તમારી સલાહ સાંભળવાથી તો અન્તમાં આ થયું.’

અભિમાનિની રાજરાણીએ કહ્યું:—‘શું તમે અમરની મા છો અને હું શત્રુ છું ? શું મેં ખોટી સલાહ આપી હતી ? શું હું જાણતી હતી કે એવી સુંદર કન્યા પણ તમારા પુત્રને નહિ પસંદ પડે ? શું હું ભવિષ્ય જાણવાવાળી છું ? શું હું જ્યોતિષશાસ્ત્ર ભણી છું ?’

‘જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. હવે તમારી સલાહ સાંભળવાની જરૂર નથી !’

કમળાદેવીએ રોતાં રોતાં કહ્યું:—‘વાત તો સાચી છે. તમે અમરને પેટમાં રાખ્યો હતો. તમે તેની માતા છો. હું ખીજી નહિ તો કોણ છું ? હું અભાગિની, પુત્રહીના વન્ધ્યા નારી છું. મારી વાત કોણ સાંભળે ? હું હવે અહીં રહેવા ચઢાતી નથી ! રાણાજીની પાસે જઈને હમણાંજ કહું છું કે, તેઓ મને મારે પિયર મોકલી દે.’

કમળાદેવી કંપતી કંપતી રાણાની પાસે ગઈ. શું વાતચીત થઈ તે કોઈ જાણતું નથી. કિન્તુ ખીજે દિવસ સવારમાંજ રાણો જયસિંહ મંત્રીને રાજ્યકારભાર સોંપીને કમળાદેવી સાથે જયસમુદ્રના કિનારા ઉપર આવેલા એકાન્ત પ્રમોદ-ભવનમાં આલ્સો ગયો.

યુવરાજ અમરસિંહની સાથે સોલંકી સેનાપતિની કન્યાના અધૂરા વિવાહની વાત ચારે તરફ ફેલાઈ ગઈ. તે સાથે વિલાસકુમારીના અનુપમરૂપ-લાવણ્યની પ્રશંસા પણ સેંકડો મોઢાઓમાંથી નીકળવા લાગી. યવન સેનાપતિ અજ્ઞજાપાને તે અજ્ઞવાઓ સાંભળીને વિક્રમ-સિંહ સાથે મળવાનું બહાનું કાઢી અયજગદમાં આવી વિલાસકુમારીને જોઈ લીધી. વિલાસકુમારી એ વખતે ચૌદ વર્ષની મુઝ્યા હતી. અર્ધ-વિકસિત પુષ્પની સુગંધ લેવાની લાલસાથી એકમાત્ર અજ્ઞજાપાનનું મન અંધીરું થયું !

કેટલાક દિવસો પછી એક દિવસે ગરમીની રાત્રે વિલાસકુમારી અગાસી ઉપર પિતાની પાસે સુઈ રહી હતી. એક એક ઘણા માણ-સોના કોલાહલથી તેની નિદ્રા ઉડી ગઈ. ખાલિકાએ ઉઠીને જોયું કે ચારે તરફ હથિયારબંધ મુસલમાનો ફેલાઈ રહ્યા છે અને આ શું ? સુતેલા પિતાની ખગલ પાસે ઉઠાડી તથ્વાર લઈ એક આદમી બેઠેલો છે. દુષ્ટ યવન સેનાપતિ અજ્ઞજાપાંએ સુતેલા વીરની છાતીમાં તથ્વાર ભોંકી દીધી. વિલાસકુમારી બેહોશ થઈ જમીન ઉપર પડી ગઈ. અજ્ઞ-

જલખાં તેની એ બેબાન સ્થિતિનો લાભ લેવા માટે હાથ પસારી આગળ વધ્યો. કિલ્લામાં જે થોડી રજપૂત સેના હતી તે અચાનક કોલાહલ સાંભળી અગાસી ઉપર ધસી આવવા લાગી. મુસલમાનો તેમનો ઉપર આવવાનો માર્ગ રોકવા લાગ્યા. આ શું ? આ કોણ છે ? એકા એક અફજલખાને ડર અને તાણુખીથી જોયું કે સામે એક બીપણ મૂર્તિ ફકીર ઉભો છે ! તેના બન્ને હાથોમાં ઉઘાડી તલ્વારો ચમકી રહી છે, વિશાળ લાલ આંખોમાંથી અગ્નિકણુ ફૂટી રહ્યાં છે. અફજલ ચોંકીને પાછો ખસી ઉભો થઈ ગયો. ફકીરે એક હાથથી અફજલની દાઢી પકડી અને બીજા હાથની તલ્વાર ઉગામી કહ્યું ‘ઓ બદમાશ ! દોષખના કૂતરા ! મારા હાથથી તારું મોત-તારા પાપની લાયક સજા-થઈ શકતી નથી ! જા. નાસી જા.’

અફજલખાન પ્રાણ લાંછને નાડો. તેના સાથીઓ તે બીમ-મૂર્તિ ફકીરને જોઈ પલાયન કરી ગયા. કિલ્લાની ફોજ ‘માર’ ‘માર’ કરતી તેની પાછળ દોડી.

ફકીરે વિક્રમસિંહના શરીર ઉપર હાથ મૂકીને જોયું કે તેના દેહમાં પ્રાણ નથી ! પછી તે બેહોશ નિલાસકુમારીને પોતાના સ્કંધ ઉપર ઉપાડી ધીમે ધીમે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. કેટલેક દૂર ગયા પછી બાલિકાએ બાનમાં આવતાં ફકીરને પૂછ્યું ‘મારા પિતાજી ક્યાં છે ?’

ફકીરે ગદગદિત સ્વરે જવાબ આપ્યો ‘પુત્રી ! આજથી હું તારો પિતા છું !’

૨ જાલિમ બાદશાહ.

એક દિવસ બાદશાહ અકબરે પોતાના રાજદરબારિયોને સંબોધીને પોતાના રાજસિંહાસન તરફ ઇસારો કરી કડવા શબ્દોમાં કહ્યું હતું કે:-

‘જે દિવસે મુસલમાન બાદશાહ આ મોટા સામ્રાજ્યશાસનમાં હિન્દુ-મુસલમાનોમાં ભેદ સમજશે તે દિવસ નક્કી બાળુજો કે આ રત્નસિંહાસનના ટુકડે ટુકડા થઈ જશે !’

મહા પ્રતાપી અકબરની આ બનિબવાણી હવે પૂરી થવાની છે. સત્ય દ્રેષી, કષ્ટાચારી, સ્વાર્થ પરાયણ અને નિષ્ઠુર ઔરંગઝેબ ભારતના સિંહાસન ઉપર બેઠેલો છે. શોણિત સાગર ભરીને, દુરાકાંક્ષાના કડોર શૈલાધાતથી ભારતવાસીઓનાં બાળીય-હૃદય વિદીર્ણ કરીને, બાઇનાં

ખૂનથી અને પિતાનાં આંસુઓથી અકબરના પવિત્ર આત્માનું તર્પણ કરીને, પવિત્ર ઇસ્લામ ધર્મને સ્વાર્થસિદ્ધિની આશાથી વિકૃત તથા કલંકિત કરીને અને અત્યાચારની બીણણ પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરીને ઔરંગઝેબ દાનવો જેવા દર્પ તથા પિશાચો જેવા ગૌરવથી ભારતના સિંહાસન ઉપર બેઠો છે. ધર્મના પૂર્ણ અવનાર મહાત્મા મહમ્મદે પાપને દૂર કરી પ્રેમરાજ્ય સ્થાપિત કરવાના પવિત્ર-સ્વર્ગીય ઉપદેશથી માનવજાતિને મુગ્ધ અને પુલકિત કરી હતી. દાનવ સમ્રાટની આજ્ઞાથી તે સ્વર્ગીય ઉપદેશ આજ કલુપિત અને રાક્ષસ ધર્મ બની ગયો છે. આજ ભારતમાં એ પવિત્ર મુસલમાન ધર્મના પ્રચારકને ‘યવન’ અને ‘મ્લેચ્છ’ નામથી સન્નિધવામાં આવે છે. સમસ્ત ભારત, પ્રખીડિત હિન્દુઓના હાલાકાર અને યવન-પિશાચોના અદૃહાસ્યથી પ્રતિધ્વનિત થઈ રહ્યું છે. મ્લેચ્છોના લોભહર્ષણુ અત્યાચાર અને મશુવત્ પાપાચારથી આર્યજાતિ વિસિત થઈ રહી છે. વીસ કરોડ હિન્દુઓ ધર્મલોપ અને પાપરપણીની શંકાથી દુઃખિત અને ઉદાસ છે. યમુના કિનારે હમણાં વેદધ્વનિ સંભળાતો નથી. ગન્ડવતી-તરકંગમાં હમણાં શંખધ્વનિ પ્રતિધ્વનિત થતો નથી. મંદિરોમાં હમણાં મંગળ આરતી થતી નથી. અધીત-શાસ્ત્ર-અધ્યયનવ્રત-પણિડોએ પુરાણ, સાંખ્ય, પાતંજલ, ગીતા, કપિલપદ્, મતુ, પારાશર, માધ્ય અને કાલિદાસ વગેરેને જમીનમાં ઘૂંપાવી દીધાં છે! કેમકે સંસ્કૃત પુસ્તકોને જોતાંજ તેમને આળી મૂકવાનું શાસ્ત્રી દ્રરમાન છે! અત્યંત પરિશ્રમથી બનાવેલી, અગ્રેષ્ઠ ચત્તથી રહેલી, અસંખ્ય લોકોથી આદર પામેલી અને અનંત પ્રેમથી પૂજાએલી દેવ-મૂર્તિઓ કોઈ નિર્જન ઘરમાં સંતાડી રખાય છે. બાદશાહની આજ્ઞાથી હિન્દુઓની દેવમૂર્તિઓને તોડીને મુસલમાનોની મસજિદનાં પગથોડાં બનાવાય છે. જ્યોતિર્મયી, પવિત્ર આર્ય લલનાઓને પિશાચોના ડરથી અન્તઃપુરમાં સંતાઈ રહેવું પડે છે અને યવનો કહે છે કે ઇન્દ્રિય મુખ ભોગવવાને માટેજ સ્ત્રિઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે. તેઓના અત્યાચારથી હમણાં ભારતભૂમિ જંગલ સમાન બની ગઈ છે. ખેડુતો ખેતી કરવા જવાનું ઇચ્છતા નથી. ઘરનાં દાર ખંધ કરીને તથા ગાયો અને બગદને સંતાડીને તેઓ પડ્યા રહે છે. કેમકે ગૌમાંસ ખાધા વિના યવનોનો જઠરાગ્નિ પરિવૃત્ત થતો નહોતો !

એક દિવસ સમ્રાટ ઔરંગઝેબ પોતાની જુમામસજિદની છત ઉપર ઉભો રહીને નિમાજ પઢી રહ્યો હતો. ખુશામતિયો અફજલખાં પણ તેની પાછળ ઉભો રહીને બાદશાહની પેઠે નિમાજ પઢી રહ્યો હતો.

નિમાળ સમાપ્ત થતાં ચૈત્રગંજે સંમિત્રમરની ચોકી ઉપર ઘુટણ ટેકવી કેટલીકવાર સુંધી હાથ બેડી-આંખ-મોઢું બંધ રાખી-રહ્યો. કેટલીક વારે તેણે આંખ ઉઘાડી. અફળાખાં હાથમાં એક તસ્વીર લઈ સમ્રાટની સામે શિર ઝૂકાવી ઉભો હતો. સમ્રાટે પૂછ્યું-‘કેમ અફળા, હવે શી ઇચ્છા છે? ક્યા કાફિરે તને આજ હરકત પહોંચાડી છે? આ કોની તસ્વીર છે?’

અફળાએ જવાબ દીધો ‘આ એક કાફિર સિપેહસાલારની બાંટુજ ગુની તસ્વીર છે. જુઓ, સફેદ ઘોડા ઉપર સવાર થઈને તે પોતાનાં હથિયારો સહિત કેવો સ્થિર થઈ રહ્યો છે!’

એકાએક સમ્રાટનો હસતો ચહેરો ક્યામ થઈ ગયો. તેણે તરની-રની તરફ બેઠને કહ્યું ‘સમજ્યો. અફળા! હું બરાબર સમજ્યો કે આ રોડોડ સિપેહસાલાર દુર્ગાદાસનું ચિત્રપટ છે. શું આ શાન્તિમય મદમ્મદીય રાજ્યમાં પુનઃ કોઈ હરકત ઉભી થઈ છે? અફળા! આ કાફિરનું પરાક્રમ યાદ આવે છે ત્યારે માંડ હૃદય કંપી ઉઠે છે!’

અફળાએ કુર્નિસ કરીને કહ્યું ‘જહાંપનાહ! આજ બે વર્ષથી આપે આ કાફિર સેનાપતિનું માથું કાપી લાવવાનો હુકમ આપ્યો છે; કિંતુ આજ તે હાથમાં આવે તેવો પતો લાગ્યો છે.’

‘શું પતો લાગ્યો છે?’

‘કાફિર પોતે કાલ રાત્રે આ શહેરમાં આવ્યો છે.’

‘એકલો?’

‘નહિ, હુજૂર! તે એકલો નથી આવ્યો. તેની સાથે કેટલાક રોડોડ સિપાઇઓ અને કેટલીક રોડોડ ચૈત્રતો છે. યશવન્તસિંહનો છોકરો પણ તેની સાથે છે.’

સમ્રાટના વદન ઉપર હાસ્યની રેખા દેખાવા લાગી. તેણે કહ્યું:- ‘સમજ્યો. પહાડી યુદ્ધમાં યશવન્તસિંહના અવસાન પછી તેનો બંધો રસાલો થોધપુર જાય છે. પરંતુ મોટા આશ્ચર્યની વાત છે કે આ ખુશખબરના સમાચાર અત્યાર સુંધી મને કોઈએ કહ્યા નથી. અફળા! તું સત્વર શાહજાદા અકબરને મારી પાસે મોકલ.’

અફળા શાહનો હુકમ બળવવા માટે ચાલ્યો ગયો. ચૈત્રગંજે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો ‘આટલા દિવસો પછી આજ મુગલ સામ્રાજ્યનો જૂનો દુશ્મન નેસ્તનાબૂદ થશે! યશવન્તસિંહના બે છોકરાને આજે હું જલ્લાદની તસ્વાર નીચે અવશ્ય ઝૂકી દઈશ.’

કેટલીક વાર પછી શાહજહાં અકબર અફઝલની સાથે આવી દુનિસ દરી ઉભો રહ્યો. ઐરંગઝેબે તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું ‘ શાહજહાં ! આ મહમ્મદીય સામ્રાજ્યના અવશેષ રહેલા બે કાફિર દુશ્મન યશવન્ત-સિંહને તથા તેના પુત્ર પૃથ્વીસિંહને તો ઘણી આલાકીથી મેં મારી નાખ્યા છે; લેકિન હવે પણ એ વિષમય કુટુંબનો એક ન્હાનો સાપ જીવતો છે, માટે ઘણી ઉતાવળે તેને મારી નાંખવો જોઈએ. અફઝલના મોઢેથી મેં સાંભળ્યું છે કે તે સાપનો ખરચો આજ અહીં આ-વેલો છે. ’

શાહજહાં અકબરે જવાબ આપ્યો—‘ જહાંપનાહ ! હું જાણું છું કે યોધપુરાધિપતિ યશવન્તસિંહના મૃત્યુને લીધે તેનો રસાલો તથા પરિવાર તેના ન્હાના પુત્રને સાથે લાઇને પોતાના વતનમાં જતાં આજ દિલ્લી શહેરમાં રહેલ છે, અને તેઓ સત્તર યોધપુર તરફ જનાના છે. ’

‘ ત્વળી યોધપુર જઈને તેઓ આ ન્હાના સર્પને માટે નવું રાજ-સિંહાસન તૈયાર કરશે. તેથી હું તને હુકમ આપું છું કે યશવન્ત-સિંહના સૈનિકોને લાલચ આપીને અથવા ડર દેખાડીને તે સાપના ખરચાને મારી નજર સામે લાવ. જ્યાં સુધી એ ઝેરી કીડાને હું જહ-નમમાં મોકલી ન શકું, ત્યાં સુધી મારા હૃદયમાં ઇર્ષામિત્રી ચિનગારી સળગતી રહેશે ! ’

શાહજહાં ઉત્તર આપ્યો ‘ પિતાજી ! આજ યશવન્તસિંહની પતિ-પુત્રહીના રાણી મોટી આક્રમક છે. આપ આખા હિન્દુસ્થાનના પાદ-શાહ છો, તેથી તે નિરાશ્રયા, શોકાતુર વિધવા રાણીએ આપના રા-જ્યસિંહાસનની નીચે આશ્રય લીધો છે. આવે સમયે આશ્રિત રાજ-પરિવારની સાથે આવું નીચ અને અયોગ્ય વર્તન ચલાવવું એ ઉચિત નથી. ’

સમ્રાટનું મુખમંડળ ક્રોધથી લાલ થઇ ગયું. તેણે રોષપૂર્વક કહ્યું ‘ ચુપ રહે ગદ્દા ! શું તું મને રાજનીતિ શીખવવા આવ્યો છે ? ! વિપત્તિ હોય, આશ્રિત હોય કે પદાનત હોય પણ કાફિરને માટે રહમ દેખા-ડવાની નીતિ યોગ્ય નથી ! તું એવી નીતિ ક્યાંથી શીખ્યો ? તને હું હુકમ આપું છું કે જલ્દી મારા ફરમાનનો અમલ કર. આલાકી કે જખ્મદસ્તી, લાલચ કે તલ્વાર—ગમે તે પ્રકારે રાજકુમારને તેના રક્ષકોના ખોળામાંથી છીનવી લઇ જલ્લાદની તીક્ષ્ણ તલ્વાર નીચે મૂકી દે. રા-કોડોને જઈને સત્તર મારો આ હુકમ સંભળાવી દે કે યોધપુર નરે-જના શિશુપુત્રને દિલ્લીશ્વરની નજરે કર્યા વિના તમારાથી આગળ કુચ કરી શકાશે નહિ. જો તું એકલો ન જઈ શકે તેમ હો તો અફઝલને

સાથે લેતો જા. અફજલ! જલ્દી જા. તે રાઠોડ સેનાપતિને કહે કે—
‘જે યશવન્તસિંહના ન્હાના પુત્રને તે મારી પાસે મોકલી દેશે તો હું
તેને સમગ્ર મેવાડનો સુખેદાર બનાવીશ અને જે તેમ નહિ કરે તો હું
દિલ્લીમાં કાફિરોના ખૂતની નદી વહેવરાવીશ. આપણી ફેજને હુકમ આપો
કે રાઠોડોના મુકામને ચારે તરફથી ઘેરી લે. કોઇ નાસી જાય નહિ તેવો
બંદોબસ્ત કરે. જા અફઝર! એક વાર મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી
તારા મોટા ભાઇ મુઆજિમની થએલી હાલતનું સ્મરણ કર.’

શાહજહાં અફઝરે કાંઇ ઉત્તર ન આપતાં મસ્તક નમાવ્યું અને
‘મૌન અર્થ સમ્મતિઃ’ એ ન્યાય પ્રમાણે પોતાની અનુમતિ પ્રદર્શિત કરી.

૩ રાઠોડવીર.

દિલ્લી નગરના એક વિશાળ મકાનની અંદરના આંગણમાં યોધ-
પુરની મહારાણી અરુન્ધતીદેવી પોતાના શિશુપુત્રને ખાળામાં લઇને બેઠી
હતી. તેની સામેજ રાઠોડ સેનાપતિ દુર્ગાદાસ ઉભો હતો. તે મહારા-
ણીને કહેતો હતો કે—‘દેવી! અમે ખરેખર ભ્રમમાં પડી ગયા છીએ.
મેં પહેલાંજ કહ્યું હતું કે રાજકુમાર અજિતસિંહ અને રાઠોડ રાજવંશી
લલનાઓનું દિલ્લીમાં આવવું તે કોઇ રીતે ઉચિત નથી. ખરેખર,
મહારાણી, આપણે જાણી જોઇને ઝેરી સાપના દરમાં હાથ ધાલ્યો છે.’

રાજગદિધીએ ઉત્તર આપ્યો—‘શું આપણે દિલ્લીધરનો પુત્ર કાંઇ
અપરાધ કર્યો છે? હું એક રાજરાજેન્દ્રની રાણી હોવા છતાં આજ
એની દુષ્ટ કૃતિથી રસ્તાની બિખારણ બની ગઈ છું! તેણે વિના અપરાધે
મારો વીરપુત્ર—રાઠોડ રાજકુલનો અમૂલ્ય હીરો હરી લીધો છે. જાત-
જાતના પ્રયત્નોથી મારા સ્વામીને મારી નાંખ્યા છે, તે નરાધમની સર્વ
ઇચ્છા તો પૂરી થઇ ચૂકી છે, છતાં આજ પુનઃ આ હથિયારબંધ મોગલ
સેનાવડે તેણે આ શોકભવનને શા માટે ઘેરી લીધું છે?’

દુર્ગાદાસે જવાબ આપ્યો—‘દેવી! દાસનો અપરાધ ક્ષમા કરશો.
હજી સુધી દાનવ ચારંગજેબની દેવધિરની તૃષા પરિવ્રમ થઇ નથી!
આપ શું સમજતાં નથી કે આ સર્વ આપના નવપ્રસૂત શિશુનય-
રાઠોડ રાજકુલ કમલની કુદ્ર કલિકાને નષ્ટ કરવાને માટે થઇ રહ્યું છે!’

મહારાણી અરુન્ધતીએ પોતાના ખાળામાંના ખાળકને ચારંવાર
ચુમ્બન લેતાં અશ્રુપૂર્ણ નયનોથી કહ્યું ‘નહિ, નહિ. દુર્ગાદાસ! એ અસં-
ભવિત વાત છે. આ હુઘ્મખુખી બાળક પણ શું સત્રાટો દુશ્મન છે?
ક્યા રાક્ષસનું એટલું કઠિન હૃદય છે કે આ દાનવહસિત શુષ્ક નન્દન-

વનની ખારિંગત-કલિને નષ્ટ કરવાની ચેષ્ટા કરે ?

દુર્ગાદાસે કેડે લટકતી તલ્વારને સ્પર્શ કરીને કહ્યું ‘જો તેમ કરવાની કોઈની ઇચ્છા હશે તો હું જોઈ લઈશ કે તેવું ક્યા દાનવનું નીચ સાહસ છે ! દેવી ! હવે આપ અન્તઃપુરમાં જાઓ. હું સત્તર આપને ખબર આપીશ કે શા માટે મોગલસેના આપણા મકાનને ઘેરી રહી છે. આપ કાંઈ ચિંતા કરશો નહિ. દુર્ગાદાસ આપનો સાચો સેવક છે.’

મહારાણીએ પૂછ્યું ‘તમે હમણાં બાદશાહના દરબારમાં ગયા ત્યાં ને ? બાદશાહે તમને શું કહ્યું ?’

દુર્ગાદાસે જવાબ આપ્યો-‘આપ સારી રીતે જાણો છો કે ઐરંગઝેબ મોટો શક અને કપરી છે. તેણે ખુલ્લી રીતે કાંઈ ન કહ્યું પણ એટલુંજ જણાવ્યું કે ‘તમારે દિલ્લીનો પરિત્યાગ કરતાં પહેલાં ખારી વાત સાંભળવી. હું સત્તર તમને ખબર મોકલું છું.’

દુર્ગાદાસ બહાર આવીને જુઓ છે તો દરવાજા ઉપર રોડોડ ફોજ હભી છે અને સામે સમ્રાટતનય અકબર અફઝલખાંની સમાધિ મંજિત મુખથી ચુપચાપ ઉભો છે. દુર્ગાદાસ અકબરને સસંમાન અભિવાદન કરી તેની પાસે જઈ ઉભો રહ્યો ત્યારે અકબરે કહ્યું-‘વીર રોડોડ સેનાપતિ ! આજ ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ મારા પિતાનો હું દૂત બનીને આપને મળવા આવ્યો છું. તેમણે આપને જે સમાચાર મોકલ્યા છે, તે સેનાપતિ અફઝલખાં હમણાં આપને કહેશે. હું તેમનું ફરમાન ન પાળું એટલા માટે તેમણે મારી સાથે અફઝલખાંને મોકલ્યો છે. અફઝલ ! પિતા-જીનો હુકમ રોડોડ સેનાપતિને સ્પષ્ટ કહી સંભળાવો. હું હમણાં જુમા મસજિદમાં જઈ છું. તું કેટલીક વાર પછી રોડોડ સેનાપતિનો વિચાર જાણીને મને મળજો.’

કુમાર ધીરે ધીરે કાંધક વિચાર કરતો કરતો ચાલ્યો ગયો. અફઝલખાંનું ધૈર્ય ટકી શક્યું નહિ. ઐરંગઝેબની આજ્ઞા રોડોડ સેનાપતિને કેવી રીતે સંભળાવવી, તે બાબત તે વિચાર કરવા લાગ્યો. તેણે વિકલિત નેત્રે ચારે તરફ જોયું. ફરી જમીન તરફ જોઈ દુર્ગાદાસના મોઢા તરફ દૃષ્ટિ કરી. એકાએક તે માથાથી પગ સુધી કંપી ઉઠ્યો. તેણે તે શ્વેત ઘોડા ઉપર સ્વારી કરેલા રોડોડનીના ચિત્રપટની જીવતી જાગતી મૂર્તિ પોતાની આંખો સામે જોવાથી તેનું સમગ્ર શરીર થરથર કંપવા લાગ્યું.

દુર્ગાદાસે કહ્યું-‘સેનાપતિ સાહેબ ! કહો, અમને બાદશાહ સલામતે શું આજ્ઞા કરી છે ?’

વીરરાઠાડ સેનાપતિનો તે ગંભીર સ્વર કાપુરુપ અફજલના હૃદયમાં વજ્ર પ્રમાણે, ધ્વનિત થયો. તેણે મનમાંને મનમાં વિચાર્યું કે ‘આટલા દિવસ પછી સમજાય છે કે શા માટે આ બહાદુરની તસ્વીર જોઈને ખુદ બાદશાહના મનમાં ખેંચ પેદા થાય છે.’

દુર્ગાદાસે કહ્યું ‘કહો. શું કહેવા માટે તમે અહીં આવ્યા છો?’

અફજલે કહ્યું ‘મને મારી આપો તો—’

દુર્ગાદાસ હસ્યો. કોષાધ્યક્ષ ચન્દ્રભાનુએ કહ્યું ‘તમે દક્ષ હો છો એટલે તમારે ડરવાનું કંઈ કારણ નથી.’

અફજલ ચુપ રહ્યો.

સેનાપતિ રઘુનાથે સહાસ્ય કહ્યું ‘અમે રાજપૂતો નિર્બળ શત્રુને ક્ષમા કરીએ છીએ; માટે તમે નિર્ભય છો.’

અફજલે ચારે તરફ જોઈને કહ્યું—‘તો—તો કહું. આપનાં કદ-મોમાં—લેક્ટન જો આપનામાંથી કાંઈ જોઈતી મારી ગરદન પકડી મને જહાનમમાં મોકલે તો મારી મદદ કરનાર અહીં એક પણ મુસલમાન નથી.’

‘તો તમે બાદશાહને જોઈને કહો કે અમે લોકો તેમના દરબારમાં આવીશું અને જે આજ્ઞા આપશે તે સાંભળીશું.’

અફજલે કહ્યું—‘એ શું ઉચિત છે? એમ કરવાથી તો બાદશાહની પાસે પહોંચતાંજ તે મને શાળી ઉપર ચડાવવાનો હુકમ કરશે. ખરે, જે કાંઈ મારા કિસ્મતમાં નિર્મ્યું હશે તે થશે. હું કહું છું તે સાંભળો. બાદશાહે પ્રમાણ્યું છે કે મહારાજા યશવંતસિંહજીના ન્હાના પુત્ર જે આપની સાથે છે, તેમને આજ બાદશાહની પાસે મોકલો અને તે પછી—’

‘તે પછી, તે પછી શિઘ્ર બોલો. બિલ્કૂલ ડરશો નહિ.’

‘તે પછી તેમણે બહુજ સારી વાત કહી છે. બાદશાહની પાસે એ બાળકને મોકલવાથી તેઓ સમગ્ર મારવાડના સેનાપતિ દુર્ગાદાસને તેમજ તેમના સાથીઓને છોડી દેશે. તેઓ બહુ આનંદથી પોતાનાં બાળબચ્ચાંઓ સહિત—’

દુર્ગાદાસનો વજ્ર જેવો ગંભીર શબ્દ પુનઃ અફજલના કાનમાં પડ્યો. ‘બસ કરો. અમે સર્વ સમજી ગયા.’

અફજલ ધ્રુજતો ધ્રુજતો જમીન ઉપર બેસી ગયો, અને પછી સાહસ કરીને કહેવા લાગ્યો ‘બાદશાહના હુકમની મતલબ હજી સુધી આપ લોકો સમજી શક્યા નથી. તેઓ આપની ઉપર બહુ પ્રસન્ન થયા છે અને સમગ્ર મારવાડ આપને ધનામમાં આપશે.’

રઘુનાથ બોલ્યો—‘શું બાદશાહ પામલ થઈ ગયો છે? મારવાડ તો અમારે સ્વાધીન છે. તેનો ત્યાં ક્યાં અધિકાર છે? અને અમે જો બાદશાહની આ માગણી કબુલ ન કરીએ તો?’

‘એ હીક યાદ દેવરાજ્ય’ અફજલ બોલ્યો. ‘જો આપ એ બાળકને નહિ આપો તો—તો—’

‘તો શું થશે? સત્તર કહો.’

અફજલખાંએ ત્રુટતે સ્વરે જવાબ આપ્યો—‘તો—તો; નથી જાણતો કે કમ જૂરી ઇચ્છાથી બાદશાહે મને અહીં મોકલ્યો છે! તેમણે કહ્યું છે—લેફ્ટિન આમાં મારી કોઈ કમુર નથી—તેમણે કહ્યું છે—તો દિલ્લીની સડક ઉપર આજ આપનાં ખૂનની નદી વહેશે! અને તેઓ કોઈને નાસવા દેશે નહિ!’

આ વાત સાંભળતાંજ રાઠોડ વીરોની તલવારો મ્યાનથી બહાર નીકળી આવી. સેંકડો તલવારોનો આકસ્મિક ચળકાટ ઉજ્જવલ સૂર્યકિરણો સમાન પ્રતિફલિત થયો.

દુર્ગાદાસે જવાબ આપ્યો ‘હવે સમજ્યો કે માઈ અતુમાન બધું બરાબર છે અને આ હેતુ માટેજ દાનવ સમ્રાટની સેનાએ અમારું નિવાસ સ્થાન ઘેરી લીધું છે. સાંભળો. દાનવ સેનાપતિ! સાંભળો! આપના દાનવ સમ્રાટને જીતે કહો કે અમે તેની આરા પાલન કરવા રાજી નથી. વળી તેને કહો કે મારી સાથે પાંચસો રાઠોડ વીર સૈનિકો છે. તે પાંચસો રાઠોડોની તલવારો આજ નીકળશે તો તેથી દિલ્લીશ્વરના એક લાખ સૈનિકો માર્યા જશે. આ પાંચસો રાઠોડોમાંથી જ્યાં સુધી એક પણ જીવતો રહેશે ત્યાં સુધી સ્વર્ગગત યશવન્તસિંહ મહારાજના શિશુપુત્રને તે બાદશાહના હાથમાં સોંપશે નહિ. બાવલા—હીચકારા—નામદ બાદશાહને કહો કે અમે રાજપૂતવીર છીએ. અમે ધણા આનંદથી મૃત્યુનું સ્વાગત કરીશું. દુહ! તું પણ હવે અહીંથી સત્તર નાસી જા.’

ભયભીત અફજલ ત્યાંથી નાડો. નાસતાં નાસતાં તે પાછો ફરીને જોતો હતો કે કોઈ તલવાર લઈને આવતું તો નથી! દુર્ગાદાસે પોતાના માથેથી તરફ જોઈને શૈર્યથી કહ્યું ‘રાઠોડ વીર ગણુ! સૂજવત અને ચન્દાવત વંશના વંશધર ગણુ! આજ આપણો મનુષ્યજન્મ ધન્ય થશે! આજ આપણે આપણાં હૃદયોનું દાન દઈને સ્વર્ગગત મહારાજ યશવન્તસિંહજીના શિશુપુત્રની એ રાક્ષસના હાથથી રક્ષા કરીશું. દુહ આરંગજીએ જે વાત સ્વપ્નમાં પણ નહિ ધારી હોય તે આજ પોતાની આંખોએ પ્રત્યક્ષ દેખશે કે કેવળ પાંચસો રાજપૂતવીર પાંચ હજાર યવન સિપા-

ધઓને અનાયાસે યમલોકમાં મોકલી શકે છે. આજ આ રાજધાની દિલ્લી નગરીમાં મુસલમાનોના ખૂનની નદી વહેશે. આ બુઝો સ્વર્ગમાંથી દેવ સ્વરૂપ મહારાજ યશવન્તસિંહ પ્રસન્નતા પૂર્વક રણ સમુદ્રમાં કૂદવાને માટે આપણને ઉત્સાહિત કરી રહ્યા છે. હવે વધારે વિલંબ કરવાની જરૂર નથી. પોત પોતાના ઘોડાઓ તૈયાર કરો. એકવાર સર્વજન્ય કંઠમાં કંઠ મીલાવી બોલો—‘ જય ! દેવ યશવન્તસિંહનો જય ! જય ! ભગવાન એકલિંગજીનો જય ! ’

એકાએક એ રણોન્મત રાડોડ સૈનિકોનો જયધ્વનિ દિગ્મણ્ડળને પ્રતિધ્વનિત કરતો વિશ્રામભવનમાં બેઠેલા આદશાહ ઐરંગઝેબના કાનમાં પડ્યો.

૪ રાજપુત્રનો અચાવ.

શાહજહાં અકબર, આદશાહના વિશ્રામભવનમાં ઉદાસ મુખથી તેની સામે આવી ઉભો રહ્યો. ઐરંગઝેબે કહ્યું ‘ એ મૂર્ખ રાડોડ સેનાપતિ મારી આજા પાળવામાં રાજી નથી એ હું ’ સમજ્યો; કિન્તુ શું તે નથી જાણતો કે દિલ્લીધરની અગણિત સેના એકે એક રાડોડનો વધ કરી એ બુજ્ગશિશુને હમણાં મારી સામે જલ્લાદોત્તી તીખી તલ્વારને અર્પણ કરશે ! ’

અકબરે કમ્પિત કંઠથી જવાબ આપ્યો—‘ પિતાજી ! આજે જે ભયંકર દશ્ય મેં જોયું, તેવું સ્વપ્નમાં પણ કદી જોયું નહોતું. મેં દૂરથી જોયું કે અફઝલના મુખથી આપની આજા સાંભળી પાંચસો રાડોડ-વીરો એકાએક ઉન્મત ધર્ધ પાંચસો નાગી તલ્વારો ચમકાવતા ધણા આનંદથી નાચી રહ્યા હતા. આ સાંભળો પિતા ! અત્યારે પણ તલ્વારોનો ખલખલારાટ દિગ્મણ્ડળને પ્રતિધ્વનિત કરી રહ્યા છે ! તે પછી—’

આદશાહે વિલક્ષણ ઉપહાસ પૂર્વક કહ્યું—‘ તે પછી તું એ કુતરા-ઓના કરડવાના ડરથી સ્ત્રીઓની સોડમાં સંતાવા સાફ ત્યાંથી નાહો ! તે પછી તું ખીજું શું કહેવાતો છે તે કહે. ’

અકબરે તેના કહેવાની મતલબ ન સમજતાં આગળ કહેવા માડ્યું—‘ તે પછી જે બીષણ દશ્ય જોયું તે યાદ લાવતાં અત્યારે પણ મારું હૃદય કંપી ઉઠે છે ! રાડોડવીરોએ પોતાના મૃત્યુ પછી પોતાની સ્ત્રીઓ શત્રુઓથી અપમાનિત ન થાય એ માટે એક ધરમાં મળતણ—કાશાદિ ભરી તેને આગ લગાડી દીધી. કેવળ એકવાર પાંચસો રમણીઓનો બીષણ હૃદયવિદારક શબ્દ સંભળાયો. ક્ષણવારમાં ચારે તરફ અગ્નિ

ખજવલિત થઇ ગયો અને સેંકડો સુંદરીઓનાં શરીર એક સાથેજ ભસ્મરાશિમાં પરિણત થઇ ગયાં !

ઔરંગઝેબે કાંઇક હસીને કહ્યું ‘ એ બહુ ઠીક થયું. રાજકોહી, વિધર્મિ કાફિરો દિલ્લીશ્વરની આગા નહિ માનવાનું દળ પોતાની મેળેજ પામવા લાગ્યા છે. તો પછી રોડોડ સેનાપતિનું દળ મુગલ ફોજના હાથથી કેમ ન કપાઈ જાય ? ’

અકબરે કહ્યું—‘ તાત ! તેમને ક્ષમા કરવામાં શું અડચણ છે ? મને વિશ્વાસ છે કે જે રાજપૂતવીરો આપના શત્રુ નહીં પણ મિત્ર હોત તો નક્કી આ દિગદિગન્તવ્યાપી અટલ મુસલમાની સામ્રાજ્યનું ગૌરવ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામત ! આ દાસની આપને વિનીત પ્રાર્થના છે કે રોડોડ સૈનિકોનો અપરાધ આપ ક્ષમા કરો ! વિપત્તિ, નિઃસહાયતા, શોકાતુર રોડોડરાજમહિષી અને તેના નિરપરાધી શિશુપુત્રને યોધપુર જવાની આગા આપો. ’

સમ્રાટનું મુખમણ્ડલ એકાએક લાલ થઇ ગયું. તેણે ક્રોધથી કેટલીક વાર સુધી અકબરના મોઢા તરફ જોયું. તે પછી ગંભીર સ્વરે કહ્યું ‘ આટલા દિવસ સુધી હું નહોતો જાણતો કે મેં મારા જંધરમાં સાપ પાળી રાખ્યો છે ! અરે, એવકૂફ ! તેં શું કહ્યું ? મૂર્ખ અકબર ! જે ઔરંગઝેબના જીવનનું પ્રધાનમંત્રી સમયે ભારતના કાફિરોને નાશ કરવાનું છે; તે શું તારા જેવા મૂર્ખની સલાહથી ખંડિત કરી જાગમાં સપડાએલા ચિર શત્રુને નાસવા દેશે ? હાય ! શા માટે મેં એ મોગલ કુલકલંક અકબરના નામ ઉપર તારું નામ રાખ્યું હશે ! મૂઢ ! તું નક્કી જાણુજે કે મારી પ્રતિજ્ઞા અટલ છે. રોડોડ રાજવાની યોધપુરની સાથે સમગ્ર રાજસ્થાનને તત્કાળ ભીષણ સ્મશાનભૂમિમાં ફેરવી દઇશ—ભસ્મીભૂત કરી નાંખીશ. જે તારો જીવ તને વહાલો હોય તો મારી સામેથી નાસી જ અને આ જીવનમાં ફરી કદી પણ મને તારું કાળું મોઢું દેખાડીશ નહીં ! ’

અકબરનું સુકુમાર મુખમણ્ડલ લાલ થઇ ગયું. તેણે જવાબ આપ્યો—‘ આ શું ? ! ભારતના અધીશ્વર, ત્રીશ કરોડ હિન્દુ-મુસલમાનોના ભાગ્યવિધાતા, પવિત્ર મહાસ્મદીય ધર્મના અવતાર, ભારતના શાહની આવી પ્રતિજ્ઞા ઉપયુક્ત છે ? આપ નક્કી માનજો કે ધર્મનો જય અને અધર્મનો પરાજય અવશ્ય છે. હું દિવ્યચક્ષુથી દેખું છું કે ભારતભૂમિમાં મુસલમાન સામ્રાજ્યના અધઃપતનને હવે વધારે વિલંબ નથી ! ’

અકબર ચિન્તિત હૃદયથી ધીરે ધીરે ખાદશાહની પાસેથી આલ્થો ગયો. તે રાજભવનમાંથી નીકળીને કાંઇક ખોળવા લાગ્યો. ઘણીવાર સુધી

ખોળ ક્યાં પછી તે એકત્ર થએલી મુસલમાન ફોજની પાસે આવ્યો. તે રાજપૂત રાજપુરોએ ઘેરી રહેલી સેનાથી કેટલેક દૂર એક પ્રોઠ વચરક મુસલમાન એકલો ઉભો રહી કુતુહળ પૂર્વક ઉન્મત્તપ્રાય રોડોડ સેના અને તેનો માર્ગ રોકનાર મોગલ સેના તરફ જોઈ રહ્યો હતો. અકબરે તેની પાસે જઈને મીઠા શબ્દોમાં કહ્યું—‘સમશેરઅલી ! અહીં એકલોજ ઉભો રહીને તું શું જુએ છે ?’

સમશેરે ચમકીને જોયું તો સામેજ શાહજહાં અકબર ઉભેલો જણાયો. સમશેરે તેને મસ્તક નમાવી સલામ કરીને કહ્યું—‘જહાંપનાહ ! ગુલામનો અપરાધ ક્ષમા કરજો. મને આપના અહીં આવ્યાની ખબર નહોતી. હમણાં મેં જે દશ્ય જોયું છે, તેથી મારા હોશ ઉડી ગયા છે. આ રોડોડ વીરોનું ભીમ-ગર્જન સાંભળી અહીં આવીને મેં જોયું તો મોગલ ફોજે રોડોડોનું નિવાસલુવન ઘેરી લીધું છે અને રોડોડ ફોજ તીખી તલ્વાર ફેરવીને નાચી રહી છે. તે પછી જે કાંઈ જોયું, તેથી મ્હારા હૃદય ઉપર વિલક્ષણ અસર થઈ છે. રાજપૂતોએ કેટલીક રમણીઓને એક ઓરડામાં પૂરી. જરૂર તે તેમની બહેનો, સ્ત્રીઓ અને પુત્રીઓ હશે ! તેમનું કરણ કંદન-રદન સાંભળીને પથરતું હૃદય પણ કંપી ઉઠે તેમ છે. તે પછી તે ઓરડાને અગ્નિથી સળગાવી દેતાં હજારો-હજાર કણ-માંથી ભીપણ વજ્રધ્વનિ સંભળાયો અને એક ક્ષણમાંજ એ સેંકડો રમણીઓની કુસુમ સદૃશ કોમળ દેહલતાઓ બળીને ભસ્મમાં મળી ગઈ ! તે પછી આ જુઓ, રોડોડ વીરગણ હાથમાં તલવારો લઈને બહુ સંખ્યક મુસલમાનોની સામે થવાને તૈયાર થઈ રહ્યા છે. બાદશાહે આજ્ઞા આપી છે કે આ રોડોડ વીરોને મારીને યોધપુરના રાજા યશવન્તસિંહના શિશુપુત્રને તેમની સેવામાં સમર્પણ કરવો ! શુવરાજ ! દાસની ધૃષ્ટતા ક્ષમા કરજો. આ દાસની કુદ્ર બુદ્ધિ એ નથી જાણી શકતી કે બાદશાહ સલામત આવું નીચ અને જઘન્ય કાર્ય કરવાને માટે કેમ તૈયાર થયા છે.’

અકબરે કરણ સ્વરથી કહ્યું—‘સમશેર ! આજ બાદશાહનું આ કાર્ય જોઈને હું પણ તારી પેઠે લુપ્ત, વિસ્મિત અને દુઃખી થયો છું; કિન્તુ આ વખતે આવી વાતો કરવાનો સમય નથી. હું ધણીવારથી એક જરૂરી કામ સાર તને ખોળી રહ્યો હતો. એ કામ તારા સિવાય કોઈ કરી શકે તેમ નથી. તે બાળપણથી પિતાની સમાન માંડ લાલન પાલન કર્યું છે. તું સદા મારા સુખ-દુઃખમાં સાથી રહ્યો છે. આથી તને હું એક મોટા કાર્યનો બાર સોંપું છું.’

સમશેર અલીએ ઉત્તર આપ્યો-‘ શાહજહાં ! શીઘ્ર આજ્ઞા કરો. હું આપને માટે પ્રાણ આપવા પણ તૈયાર છું. ’

અકબરે કહ્યું-‘ ઠીક. સાંભળો સમશેર ! હું તમને પહેલાંજ કહી ચૂક્યો છું કે પિતાના આ નિષ્ઠુર કાર્યથી હું બહુજ દુઃખિત થયો છું. મેં તમને આ કાર્યથી અટકાવવા માટે બહુજ પ્રાર્થના કરી હતી; કિન્તુ મારી સર્વ કોશીશો વ્યર્થ થઇ. હમણાં મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે ગમે તે પ્રકારે એ નિરપરાધી બાળકના પ્રાણ બચાવવા, એવું લાંબા વિચારને અન્તે નિશ્ચય કરી એક ઉપાય નક્કી કર્યો છે. ’

સમશેર હાથ જોડીને કહ્યું-‘ આજ્ઞા કરો. ’

‘ તું જરા પણ વિલંબ ન કરતાં રાઠોડ સેનાપતિ દુર્ગાદાસની ચુપચાપ મુલાકાત લે. તેમને આપણો ઉદ્દેશ્ય જણાવી તે રાજશિશુને એક કંડીઆમાં સંતાડી દિલ્લીથી દૂર લઇ જા અને કોઇ ગુપ્તસ્થાનમાં છૂપાવ ! તે પછી મને છાતી રીતે ખબર આપજો. ’

સમશેરે કહ્યું ‘ પણ આ વાત ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશે ? સર્વ એમજ સમજશે કે હું બાદશાહનો ગુપ્તચર છું. ’

અકબરે ઉત્તર આપ્યો-‘ તું નથી જાણતો કે રાઠોડ સેનાપતિ દુર્ગાદાસ અસાધારણ બુદ્ધિમાન છે. મને વિશ્વાસ છે કે તને જોતાંજ તારી વાત ઉપર તેઓ વિશ્વાસ મૂકશે. હવે સત્તર જા. વિલંબ કરવાની જરૂર નથી. નિખિલ ઘસાંડના અધિપતિ, હિન્દુ મુસલમાનોના રક્ષક તે સર્વદર્શી રાજરાજેશ્વર અલ્લાહ તને અવશ્ય આનો બદલો આપશે. ’

સમશેરનું મુખમણ્ડળ પ્રસન્ન થઇ ગયું. તે પવિત્રાત્મા અકબરની આજ્ઞા પાલન કરવા માટે તૈયાર થયો. તે અંધતમસાવૃતા પાપનગરીમાં-અંબર્મના નિખિડ અન્ધકારમાં-મહન્મદના પવિત્ર ધર્મની નિર્મળ-જ્યોતિ જણાઈ. ઢંકાઈ રહેલી આગની ચીનગારી હવા લાગતાં સળગી ઉઠી. સમશેરઅલી જીવનની આશા છોડીને અકબરની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે દોડ્યો. અકબર એટલામાં નજીક દૂષાઇને બ્યાકુળચિત્તથી એ દેવ-દાનવોના બીષણ યુદ્ધના પરિણામની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો.

કેટલીક વાર પછી જલિમ બાદશાહ ઐરંગઝેબે સાંભળ્યું કે રાઠોડ સેનાપતિ દુર્ગાદાસે પાંચસો તલવારોની સહાયતાથી પાંચ હજાર મોગલ સેનાને મથિત અને વિચ્છિન્ન કરી દિલ્લીનો રાજમાર્ગ યવન રક્તથી કર્દમિત-કાદવવાળો કર્યો છે. તદુપરાંત બાદશાહના શાહી મહેલની સામે નરમુંડનો નદગરો કરી અત્યંત વીરતાથી રાઠોડો યોધપુર તરફ ચાલ્યા ગયા છે અને એક મુસલમાન યોધપુરના રાજશિશુને સ્નેહ તથા આદરપૂર્વક છાતીમાં સખી-દૂષાવી કોઇ નિર્જન સ્થાનમાં લઇ ગયો છે.

પ-પવિત્રાત્મા ફકીર.

હમણાંજ સૂર્યોદય થયો છે. આ વખતે રોડોડ સેનાપતિ દુર્ગા-દાસ તથા તેનો વિશ્વાસુ નોકર મુકુન્દદાસ બન્ને જાણુ, યોધપુરની રાજરાણી અરુન્ધતીદેવી અને અમ્બર રાજતનયા અંબાલિકાને સાથે લઈ એક મસજિદની સામે આવી ઉભા રહ્યા. મસજિદની આસપાસ કોઈ નહોતું. કેટલાક દિવસનો થાક, શ્રમ, ઉઝાગરો અને ભૂખને લીધે આજ રાજરાણી તથા રાજકુમારી અંબાલિકાનું શરીર ક્ષીણ થઈ ગયું હતું. દુર્ગાદાસે કહ્યું. ‘ મહારાણી ! આ મસજિદનું તે દયાળુ મુસલમાનનું નિવાસ સ્થાન છે. ’

અરુન્ધતીએ પૂછ્યું-‘ ક્યાં, તે ફકીર ક્યાં છે ? આ મસજિદમાં તો કોઈ મનુષ્ય પણ જણાતું નથી. ત્યારે શું માંડે જીવન સર્વસ્વ-બાળક હવે આ લોકમાં નથી ? મેં અનુમાન કર્યું હતું તે શું સત્ય કર્યું ? બાદશાહે શુભચરદારા મારા હૃદયના ધનને હરી લઈ વિનષ્ટ કરી નાખ્યું ? ’

દુર્ગાદાસે આશ્વાસન આપતાં કહ્યું-‘ દેવી ! એમ બની શકેજ નહિ. આપ ચિંતા ન કરો. મસજિદની અંદર ચાલો. એ ફકીરની આપણને બહુ જલ્દી ભેટ થશે. હું બહુ દિવસથી એને જાણું છું અને માતું છું. આ વખતે આપ અહીં વિશ્રામ કરો. ’

રાણી કેટલીક વાર સુધી મસજિદમાં રહી. આંખોથી અશ્રુ વરસાવતી મસજિદમાંથી બહાર આવી ઉભી રહી. એકાએક તેની આંખોનાં આંસુઓ ઉડી ગયાં. તેણે જોયું કે સામેથી એક લાંબો સફેદ દાઢી અને મૂંઝવાળો મુસલમાન ફકીર તેની તરફ ચાલ્યો આવે છે. ફકીરની પાછળ એક આલુલાયિત કેશા, શુભવસના દેવસ્વરૂપિણી યુવતી એક ન્હાના બચ્ચાને ખોળામાં લઈ અત્યંત પ્રેમથી તેનું મુખ ચુમતી તે તરફ ચાલી આવે છે. અરુન્ધતીદેવીએ ફકીરને પ્રણામ કરી પોતાના શિશુ-પુત્રને ધણી ત્વરાથી પોતાના ખોળામાં લઈ લીધો.

ફકીરે કહ્યું-‘ મહારાણી અંદર ચાલો ! ’

મહારાણી ફકીરની સાથે મસજિદમાં ગઈ. અંદર જઈને દુર્ગા-દાસને ફકીરે કહ્યું-‘ આપ બહુજ થાકી ગયા છો. નાહી-ધોઈને કેટલીક વાર આરામ કરો. તે પછી મહારાણીની આજ્ઞા મુજબ આગળનું કર્તવ્ય નક્કી કરવામાં આવશે ! ’

દુર્ગાદાસે પૂછ્યું-‘ સમશૈરઅલ્લી આ વખતે ક્યાં છે ? ’

ફકીરે કહ્યું-‘ અહીંજ છે. એ રાજશિશુને ખોળામાં લઈ કોઈ શુભસ્થાનની તપાસ કરી રહ્યો હતો. આ સમાચાર હું પ્રથમજ જાણી

ગયો હતો. તેને આ સ્થાન દેખાડવા માટે મેં એક શિષ્યને તેની પાસે મોકલ્યો હતો. તે પછી આપને સમાચાર આપ્યા હતા; કિન્તુ આ વખતે એ વાતોની જરૂર નથી. પુત્રી વિલાસકુમારી ! મહારાણીને તથા તેમની સહયરીને તારા અન્તઃપુરમાં લઇ જા. મહારાણી ! મેં બહુ દિવસથી વૈરાગ્યવ્રત ધારણ કર્યું છે, કિન્તુ હવે પણ હું સંસારને છોડી શક્યો નથી. આ મસજિદ અને આની પાસે મકાનોમાં મારા કેટલાક હિન્દુ-મુસલમાન શિષ્યો રહે છે. તેમાંના અનેક મારા ગુપ્તચરો બનીને ભારતનાં વિભિન્ન સ્થાનોમાં ફરી દાનવ-સમ્રાટ્ ઔરંગઝેબના અત્યાચારોની મને ખબર આપે છે. હું યથાસાધ્ય એ અત્યાચારોને રોકવા પ્રયત્ન કરું છું. આ વખતે મારા સાંસારિક જીવનનું એજ વ્રત છે. એ સિવાય મારી પરમ પ્રેમાળ પાલિતા કન્યા એ મને આ જીવનને માટે સંસારસૂત્રમાં બાંધી રાખ્યો છે; એનો સર્વ ઇતિહાસ આપ એના મોટેથીજ સાંભળજો. વિલાસ, પુત્રી ! જાઓ હવે વિલંબ ન કરો. આજે ચોધપુરનાં મહારાણી તારાં મહેમાન થયાં છે, તેમની યથાસાધ્ય સેવા કરી જીવન સાર્થક કર.’

લોજનવિધિ વગેરે થઇ રહ્યા પછી અરુન્ધતીદેવીએ વિલાસ કુમારીને પૂછ્યું—‘ જાહેન ! તું કેટલા દિવસથી આ ફકીરની મસજિદમાં રહે છે ? તારો ઇતિહાસ જાણુવા માટે માફ મન બહુજ અધીર થયું છે.’

વિલાસકુમારીએ લાંબો શ્વાસ ખેંચીને કહ્યું—‘ મહારાણી ! મારી પૂર્વધટના સાંભળવાથી આપના મનમાં ઘણું દુઃખ થશે. મારો સંક્ષિપ્ત વૃત્તન્ત સાંભળીનેજ આપ સર્વ વાત જાણી શકશો. હું મેવાડના સેનાપતિ સ્વર્ગીય વિક્રમસિંહની કન્યા છું.’

એકએક અરુન્ધતી દેવીનું મુખ લાલ થઇ ગયું. તેણે કહ્યું—‘ હું જાણું છું કે વીર સોલંકી સેનાપતિની સુંદર કન્યાનું હરણ કરવા માટે મુસલમાન હુંદારાઓએ નિદ્રિતાવસ્થામાં તેમને મારી નાંખ્યા હતા !’

વિલાસકુમારી તેને અનુમોદન આપતાં બોલી—‘ હા મહારાણી ! એ ધટનાને આજ આઠ વર્ષ થયાં. આ દેવ સદૃશ મુસલમાન ફકીરે અચાનક તે રાત્રે મારા પિતાના મૃતદેહની પાસે પહોંચી મને પિશ્ચાચોના હાથમાંથી બચાવી. તે દિવસથી આજસુધી એમના અતુલ યત્નથી હું પ્રતિપાલિત થઇ રહી છું. તેમનાં અપરિમિત સ્નેહ અને વાત્સલ્યની હું આપને ક્ષી વાત કરું ? મારા આલોક અને પરશોકના ગુરુદેવ આ પવિત્ર ફકીર સારી-સીતે જાણે છે કે મારા પિતા અને કેવી શિક્ષા.

આપતા હતા. આથી તેમણે પણ મને રાજપૂત સૈનિકોના જેવી શસ્ત્ર વિદ્યા શિખવવાનો આરંભ કર્યો. પિતા મને સંસ્કૃતના કાવ્યશ્રવ્ય તથા ધર્મશાસ્ત્ર ભણાવતા હતા. ગુરુદેવ પણ મને પિતા પ્રમાણે કાલિદાસ અને ભારવી કવિનાં કાવ્યો તેમજ ગીતા-ઉપનિષદ અને તેની સાથે મહાભારત પવિત્ર શ્રવ્ય કુરાન ભણાવવા લાગ્યા. હું વત્રાભૂષણ બહુજ પસંદ કરતી તેથી મારા પિતા મને અપાર વસ્ત્રો તથા આભૂષણો લાવી આપતા. ગુરુદેવ પણ તે પ્રમાણે સધળું લાવી આપે છે. હું બાળપણમાં સંગીત બહુ પસંદ કરતી હતી, તેથી મારા ગુરુદેવે પોતાની એક વયોવૃદ્ધ મુસલમાન શિષ્યાને મને સંગીત વિદ્યા શીખવાડવા માટે નિયુક્ત કરી છે. મારા ગુરુ મુસલમાન હોવા છતાં સંસ્કૃતના અદ્વિતીય પણ્ડિત છે. ગીતા અને ઉપનિષદ આદ્યોપાનત તેમને યાદ છે. શસ્ત્રવિદ્યામાં તેમના જેવા વીર રાજપૂતાનામાં બીજા કોઈકજ હશે. હું આટલી મોટી થઈ છું, પણ તેમની દષ્ટિમાં હજી હું બાલિકાજ છું. મારું એ શિક્ષણ હજી સમાપ્ત થયું નથી. હજી પણ ગુરુદેવની શિષ્યાની સાથે સિતાર બજાવી ગાઉં છું. હજી પણ પુરુષનો વેશ લઈ તદ્વારથી યુદ્ધ કરતાં શીખું છું. હું ગુરુદેવના મુખથી પ્રતિદિન જે સધળાં મધુર, સ્વર્ગીય વચનો અને ઉપદેશો સાંભળું છું; તે સર્વેનું સ્મરણ કરવાથી આ અન્ધધાર-હૃદયમાં આનંદધારા પ્રવાહિત થવા લાગે છે.

અરન્ધતી દેવીએ ચિન્તિત થઈને કહ્યું—‘મને કાંઈક કાંઈક વાદ આવે છે કે વીર સોલંકી સેનાપતિ વિક્રમસિંહની દેવયાની નામક કન્યા સાથે મેવાડના મહારાણા જયસિંહના પુત્ર અમરસિંહનો વિવાહ થયો હતો.’

એકએક વિલાસકુમારીનું મોહું ઉતરી ગયું. તેની કિન્નવલ આંખોમાં અશ્રુચિંતુઓ દેખાવા લાગ્યાં. તેણે થોડીવાર મૌન ધારણ કરી પોતાની છાંદગીમાં પ્રથમજ બૂદી હકીકત કહેવાનો આરંભ કર્યો—‘મહારાણી ! સંભવ છે કે આપે આ અસત્ય વાર્તા સાંભળી હોય. આ વખતે મને પણ એક વાત બલવાનું કુતુહલ ઉત્પન્ન થયું છે. તું આપ કૃપા કરી કહેશો કે આપની સાથેની આ અપ્સરા જેવી સુંદરી ક્યાંથી આવી છે? અને તે કોણ છે ?’

અરન્ધતીએ કહ્યું—‘તે સાંભળ્યું હશે કે આડેક વર્ષ પહેલાં રાક્ષસ ઔરંગઝેબે વીર ધર્મ પરાયણ અંબરાધિપતિ મહારાજ જયસિંહને મારી નાંખ્યા હતા. તેમની ન્હાની રાણી પોતાની લઘુ પુત્રી અંબાલિકાને મૃતપતિના દેહની સાથે ચિંતામાં બળી મરવા માટે ઉદયપુર

મારે પિયર આવી હતી. ત્યાં વિધવા અમ્મર મહિષી સાથે મારો મેળાપ થયો. તે પોતાની આ બાલિકા મને સોંપી ચિંતામાં બળી મૂક. તે દિવસથી હું અમ્મર રાજનંદિની અંબાલિકાને મારી પુત્રી પ્રમાણે પાળું છું.

વિલાસકુમારીએ કહ્યું—‘મહારાણી ! આજ મારે મોટો સૌભાગ્યનો દિવસ છે. હું સ્વપ્નમાં પણ જાણતી નહોતી કે મારું આવું ભાગ્ય હશે. આ જુઓ, સામેથી મારા ગુરુદેવ આપના સેનાપતિ દુર્ગાદાસની સાથે આ તરફ આવે છે.

(૬) ફકીરનો સલાહ.

વિલાસકુમારી આનંદપૂર્વક ઉઠીને ઉભી થઈ અને બેએક ડગલાં આગળ જઈને તે ફકીરને કહેવા લાગી—‘ગુરુદેવ ! આજે મહારાણીની સંગિની આપણી મસજિદને પોતાના રૂપની જ્યોતિથી ઉજવણ કરી રહી છે તેનો પરિચય—’

ફકીરે વચ્ચેજ કહ્યું—‘પુત્રી ! મેં દુર્ગાદાસના મુખથી સર્વ સાંભળ્યું છે. આ અમ્મર રાજકુમારી છે.

ફકીરે રાણી તરફ જોઈને કહ્યું—‘કહો, આપ ભવિષ્યમાં હવે શું કરવા ઇચ્છો છો ? આપ નિઃસંકોચપણે મને આપની ઇચ્છા જણાવો. આપના વીર સેનાપતિ દુર્ગાદાસની સમાન મને પણ આપનો વિશ્વાસુ ભૂત્ય સમજાવો. જરૂર આપ એ વાતથી વિસ્મિત થશો કે હું મુસલમાન થઈને શા માટે મુસલમાન બાદશાહનો વિરોધ કરી રહ્યો છું ? સંભવ છે કે આથી આપના મનમાં તરેહ તરેહના સંશય ઉડવા પામે.

રાણીએ કહ્યું—‘દેવ ! અહીં આવતાં પહેલાંજ દુર્ગાદાસની પાસેથી આપના સંબંધમાં હું બહુ સાંભળી ચૂકી છું. વળી આજ આપની આ પાલિતા કન્યા લોકમનોમોહિની વિલાસકુમારીએ પણ આપના સંબંધમાં કેટલીક વાતો કહી છે. એ આગત નિઃસંદેહ છે કે આપ મનુષ્યના વેશમાં દેવતા છો.’

‘મહારાણી ! હું નિબળ અને દરિદ્ર-ટૂંક ફકીર છું; કિન્તુ કુદ્ર તથા પણ અકારણ-પ્રયોજન વિના ઉભરું નથી. હું મનુષ્ય લોકમાં પેદા થયો છું. મારાથી જો મનુષ્ય જાતિનું તલમાત્ર પણ સારું થાય તો મારું જીવન સફળ થશે; નહિ તો મારો વિશ્વાસ છે કે હું જંગલી

પશુ ઇસ્તાં પણ અધમ ફરીશ. આ વખતે ભારતનો રાજા મોહ તથા દુરાકાક્ષાના ભ્રમથી ન્યાય, સત્ય અને ધર્મની વિરૂદ્ધ ઉભો છે. તે સ્વાર્થને વશ થઈને હજારો મહામદના પવિત્ર ઉપદેશ તથા કુરાને શરીફની પવિત્ર સાર-નીતિ-ને કલંકિત કરી રહ્યો છે. આ ખરા વખતે મુસલમાન માત્રનું કર્તવ્ય છે કે તેની તે સારધ્વંસી અને નિષ્ઠુરનીતિ વિરૂદ્ધ હથિયાર ઉઠાવી સનાતન મહામદીય ધર્મનું ગૌરવ કાયમ રાખવું. આથી હું મુસલમાન ફકીર હોવા છતાં મુસલમાન બાદશાહનો વિરોધ કરવા માટે તૈયાર થયો છું. હવે આપની ઇચ્છા જાણ્યા પછી હું નિશ્ચય ફરીશ કે હું આપને કેવી રીતે સહાયતા કરી શકું છું.’

અરુન્ધતીએ કહ્યું-‘દેવ ! બીજાની વાત તો દૂર રહી; પણ આપ મારી વાતો જાણો છો કે બાદશાહ કેટલાએ દિવસથી મારી ઉપર નિષ્ઠુર અને પૈશાચિક અત્યાચાર કરતો આવ્યો છે. તેણે કુટીલ નીતિથી મારા પુત્ર પૃથ્વીસિંહને વિનાપરાધે કિશોરાવસ્થામાં જ મારી નાંખ્યો છે. તેણે તરેહ તરેહના પ્રયત્ન કરીને મારા પતિ રાજધિરાજના જીવનનો સંહાર કર્યો છે. અત્યારે હવે તેણે મારા અન્ધકારમય હૃદયકાનનની આ છુદ્ધ કુસ્તુમકલિકાનું પણ અપહરણ કરવા માટે કાલાન્તક મૂર્તિ ધારણ કરી છે. તેણે આ મારી કન્યા સદૃશ રાજતનયાના ક્ષત્રિયગૌરવરૂપ પિતાને મારી નાખી તે બિચારીને ભર સમુદ્રમાં ધકેલી મૂકી છે. આપની આ પાલિતા કન્યાની માફક બીજી કેટલીએ રાજપૂત નારીઓનો સર્વ નાશ કર્યો છે. તેણે આજ સમય રાજસ્થાનને શ્મશાન બનાવવાનો વિચાર કર્યો છે. હું ક્ષત્રિય-રાજતનયા છું. ક્ષત્રિય રાજમહિષી છું. તેથી હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે આ સર્વ અત્યાચારોનો અને અપમાનોનો બદલો લઉંશ. હું તે રાક્ષસ બાદશાહને સપરિવાર તથા સસૈન્ય ભરમ કરવાને માટે બીપણ સમરાક્ષિ પ્રજ્વલિત કરીશ.’

દુર્ગાદાસે તત્કારને મ્યાનમાંથી બહાર ખેંચી કહ્યું-‘અને આપનો આ ચિરસેવક, સ્વર્ગસ્થ મહારાજ યશવન્તસિંહજીનો ચિરવિશ્વસ્ત ભૂત્ય, આ તત્કાર દ્વારા એ બીપણ સમરાનલમાં હજારો યવનમુણ્ડની આહુતિ આપશે. યવનોના રક્તસ્રોતથી ભારત-જનનીની છાતી ઉપરથી દાન વોનું પદચિહ્ન પણ ઘોષ નાંખશે.’

મહારાણીએ કહ્યું-‘દુર્ગાદાસ ! આ ઘેર વિપદમાં તમે જ મારો આધાર છો, તમે મારા સહાયક છો અને જ્યાં સુધી દેવતાઓ મારા ઉપર પ્રસન્ન છે; ત્યાં સુધી મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ થવામાં કાંઈ પણ સંદેહ નથી. હું સર્વ રાજપૂત નરેશોની પાસે જઈને તેમની આગળ તત્કા-

રતી બક્ષા માગીશ. હું સર્વ રાજપૂત જાતિને બહુ દિવસની ગાઢ નિદ્રામાંથી જગાડી રણક્ષેત્રની તરફ દોડવાને માટે વિનંતિ કરીશ.’

ફકીરે કહ્યું ‘મહારાણી ! હું આપને અધિક શું કહું ? હું દિવ્યચક્ષુથી જોઉં છું કે આપની પ્રતિજ્ઞા શીઘ્ર પૂર્ણ થશે. હવે આપ કહો કે આ આપના શિશુતનયને ક્યાં અને કોની પાસે રાખવા ચાહો છો ?’

મહારાણીએ જવાબ આપ્યો—‘હું આ બાળકને આપને ત્યાં રાખવા ઇચ્છતી હતી; કિન્તુ દુર્ગાદાસ કહે છે કે હવે મુસલમાન ફેજને આપના આ રથાનનો પત્તો લાગી ગયો છે. તેથી હું હવે આ પુત્રને આપુ પહાડ ઉપર છૂપાવવા ઇચ્છું છું.’

દુર્ગાદાસે કહ્યું—‘અહીં આવતાં પહેલાંજ મેં કેટલીક ફેજ આપુ પહાડ ઉપર મોકલી દીધી છે. તે ત્યાં પહોંચીને મારી રાહ જોઈ રહી હશે. હું તત્કાળજ મુકુન્દદાસને તથા શિશુરાજકુમારને સાથે લઈ ત્યાં જઈ પહોંચું છું. દિલ્લીમાંથી જયેલા રોડોડ સૈનિકોને મેં મણ્ડળ-ગઢ કિલ્લામાં મોકલી દીધા છે. તેઓ ત્યાં મહારાણીની રાહ જોઈ રહ્યા છે !’

અરુન્ધતી દેવીએ કહ્યું—‘હું અહીંથી જઈને કેટલાક દિવસ સુધી મારા મહિયર ઉદયપુરના રાજબવનમાં રહી મારા આ મહાવ્રતની સાધનાનો ઉદ્યોગ કરીશ. ઘણી ત્વરાથી અરવલ્લી પર્વતની ટેકરીઓમાં એક નવો કિલ્લો બનાવીશ. ત્યાં સર્વ રાજપૂત રાજગણ સેના સહિત એકત્ર થશે. દેવ ! આશીર્વાદ આપો કે મારા અન્તિમ જીવનની આ સાધના પુરી થાય !’

ફકીરે ઉત્તર આપ્યો—‘મહારાણી ! ખુદા આપની આ ઇચ્છા પૂર્ણ કરશે !’

મહારાણીએ ફકીરને અભિવાદન કરી કહ્યું—‘આ સર્વ બંદોબસ્ત થઈ ગયા પછી તેમજ અરવલ્લી પર્વત ઉપર નવો કિલ્લો બનાવ્યા પછી સર્વ રાજાઓ ત્યાં એકત્ર થતા પહેલાં હું એકવાર અહીં આવી આપને મળી જઈશ.’

વિલાસકુમારી અત્યાર સુધી ચુપચાપ ઉભી રહી સર્વ વાત સાંભળી રહી હતી. તે મહારાણી તરફ જોઈને બોલી—‘મહારાણી ! આપે પોતેજ ગુરુદેવ આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે અરવલ્લી ઉપર જતાં પહેલાં અહીં આવી આપ અમને મળશો.’

મહારાણીએ વિલાસકુમારીને સ્નેહપૂર્વક ગળે લગાવીને કહ્યું—‘બહેન ! તારા ગુરુદેવે મારી ઉપર કૃપા કરીને મારા આ કાર્યમાં સહા-

યતા આપવાનું વચન આપેલું છે. એમની સલાહ તથા આશીર્વાદ સેવાં માટે મારે પુનઃ તત્કાળ અહીં આવવું પડશે.’

વિલાસકુમારી પ્રમત્તતાપૂર્વક બોલી-‘ ઠીક. જરા ઉભાં રહો. ગુરુ-દેવે મને જે તસ્વાર આપી છે તે લાવીને હું એકવાર આપને બતાવું.’
વિલાસકુમારી દોડી ગઈ અને બીજા ઓરડામાંથી એક તસ્વાર લાવી બોલી-‘ આ જુઓ, આ તસ્વારને પકડી હું રાજપૂત-નરનો વેશ ધારણ કરી યુદ્ધવિદ્યા શીખું છું. આપ જ્યાં સુધી પાછાં નહિ આવો ત્યાં સુધી હું આ તસ્વારની પૂજા કરીશ તે પછી આ તસ્વાર લઈ હું આપની આ મહાવ્રતની સાધનામાં સામેલ થઈશ. મહારાણી! આપની પાસે એક બીજી ભિક્ષા માગું છું કે અહીં આવતી વખતે અમ્મર રાજકુમારી અમ્યાલિકાને પણ તમે સાથે લેતાં આવજો.’

મહારાણીએ કહ્યું-‘ પુત્રી! અમ્યાલિકા તો આ વખતે સુખ દુઃખ-સર્વમાં મારી સંગિની છે. અમ્યાલિકા મારી સાથે અવસ્ય આવશે.’

વિલાસકુમારીએ અરુન્ધતી દેવીનાં ચરણોની રજ માથે ચડાવી. પછી અત્યંત સ્નેહથી આંખમાં પ્રેમાશ્રુ આણી અમ્યાલિકાને બેઠી પડી.

૭ માતૃ મંદિર.

ધણી શીઘ્રતાથી રાઠોડ સેનાપતિ દુર્ગાદાસના ભેરીરવથી સમગ્ર રાજસ્થાન ખળમળી ઊઠ્યું. એકે એક સર્વ-રાજાઓ અરવલ્લી પહાડમાં પહોંચી દુર્ગાદાસને મળવા લાગ્યા. કેવળ રાજકુળ એક મેવાડના મહારાણા આ માતૃમંદિરના મહાવ્રતમાં જોડાયા નહિ! એકત્ર થયેલા સર્વ રાજાઓએ રાણાની પાસે સકરણ વિનીત અંદેશો કહાવ્યો. પણ એવા દુર્દિનના સમયમાં રાજસ્થાનના દુઃખથી રાણાનું હૃદય ન પીંગળતું જોઈ સર્વ રાજપૂતોએ દુઃખિત તથા બચીત બની તેનું કારણ જાણવા સાર ઉદયપુર રાજભુવનમાં મહારાણી કર્ણાવતીની પાસે એક દૂત મોકલ્યો. દૂતનાં કરણ વચનોથી ક્ષત્રિય રાણીનું હૃદય વિદોર્ણ થઈ ગયું. દૂતના ગયા પછી તેણે પોતાના પુત્ર અમરસિંહને બોલાવ્યો.

અમરસિંહ માતાની સામે આવી હાથ જોડી બોલ્યો-‘ માતા! શા માટે આપે મને બોલાવ્યો છે? આ શું મા! આપ રડો છો શા માટે? શું થયું છે માતા!?’

મહારાણી કર્ણાવતીએ રોતા રોતાં કહ્યું-‘ પુત્ર અમર! આજ મેવાડ રાજવંશનું આ ધૈર્ય કલંક કોણ દૂર કરશે?’

‘ક્યું કલંક માતા ! ? હું તો આમાં કાંઈ જાણતો નથી !’

‘શું તે હજી સુધી નથી સાંભળ્યું કે જોધપુરની મહારાણી અરુન્ધતી તથા તેનો વીર સેનાપતિ દુર્ગાદાસ દિલ્લીના બાદશાહની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે ભારી ઉદ્યોગ કરી રહ્યાં છે ? તેમણે અરવલ્લી પહાડમાં એક માતૃમંદિર બંધાવ્યું છે. મહારાણી અરુન્ધતીના એ મહાવ્રતમાં સામેલ થવા માટે રાજપૂતાનાના સર્વ રાજાઓ માતૃમંદિર તરફ ગયા છે.’

અમરસિંહે ઉત્તર આપ્યો—‘મા ! હું તો બહુજ દિવસથી આ શુભ સમાચાર સાંભળી રહ્યો છું. મ્હેંજોના પગથી દલિત થએલા તમસાવૃત ભારતમાં હવે અરુણોદય થવામાં વિલંબ નથી !’

‘પણ પુત્ર ! શું તું નથી જાણતો કે રાજસ્થાનના સર્વ શ્રેષ્ઠ વંશમાં આટલા દિવસો પછી કેવી ધોર ક્યામતા આવવા લાગી છે ? મેવાડાધિપતિ મહારાણા આ મહાવ્રતમાં શામેલ થવા તો દૂર રહ્યા, પણ જયસમુદ્રના પ્રમોદભવનમાં કમળાદેવીના અન્તઃપુરમાં ભરાઈ રહ્યા છે !’

અમરસિંહે દીર્ઘશ્વાસ લઈને કહ્યું—‘હું આનું કારણ હજી સુધી નથી સમજી શકતો કે મારા પિતાજી અત્યાર સુધી આ મહાવ્રતમાં સહાય કરવાને માટે અગ્રેસર કેમ નથી થયા ! ?’

‘હાય ! અમર ! અત્યંત દુઃખની વાત છે ! એકત્ર થએલા સર્વ રાજાઓએ આ પુણ્ય મંદિરમાં સામિલ થવા સાર તેમની પાસે ધણું પ્રાર્થનાપત્ર મોકલ્યાં છે. રાણી અરુન્ધતીએ પણ તેમને આચક-પૂર્વક આમંત્રણ કર્યું છે; કિન્તુ તેમની મોહનિદ્રા કોઈ રીતે તૂટતી નથી. આથી રાણાજીને સમજાવવા સાર મારી પાસે તેમણે દૂત મોકલ્યો હતો. કિન્તુ તે બિચારો શું જાણે કે હું આ વખતે કેવી સ્થિતિમાં છું !’

અમરસિંહે કહ્યું—‘મા ! હું જાણું છું કે દૂત આપને મળીને ઉદાસ થઈ પાછો ચાલ્યો ગયો છે. પણ મને સમજાતું નથી કે પિતાજી આટલા દિવસ સુધી અપ્રીણી, આળસુ અને અકર્મણ્ય મંત્રીઓના હાથમાં રાજ્યનો ભાર સોંપી કેમ નિશ્ચિંત થઈ રહ્યા છે ? !’

‘તે વાત તેઓ જાણે અને તેમની કમળાદેવી જાણે !’

‘પણ હું નથી સમજી શકતો કે ન્હાની માતા આવે વખતે આવો બ્યવહાર કેમ કરી રહી છે ! તે તો મને બહુજ ચડાતી હતી. મેં તેનો શું અપરાધ કર્યો છે તે હું જાણતો નથી. અહીંથી જતાં પહેલાં શું આપે તેને કાંઈ કહવી વાત કહી હતી ?’

‘ભગવાન જાણે. હું તો સદા તેને ન્હાની બહેન પ્રમાણે માનું

હું. અહીંથી જતા પહેલાં એક દિવસ તેણે મને કહ્યું હતું કે-‘વિક્રમ-સિંહની કન્યા વિલાસકુમારીને અહીં લાવીને રાખો, તેથી અમરનું ચિત્ત કેદાણે આવશે.’ એ વાત તે વખતે મને ઠીક ન લાગી; તેથી હું તેની વાતથી નારાજ થઈ. એ સિવાય આવા વર્તનનું ખીનું કોઈ કારણ નથી.’

એકાએક અમરસિંહનું મોઢું મલિન થઈ ગયું. તે કેટલીકવાર સુધી માથું નીચું રાખી ઉભો રહ્યો. તે પછી બોલ્યો: ‘માતા ! આમ આપો કે આ દાસ તે પુણ્યસમરમાં પ્રાણ સમર્પણ કરી મેવાડનું ગૌરવ સાચવે.’

‘પુત્ર ! એટલે દૂર તને એકલો કેવી રીતે મોકલું ?’

‘એકલો કેવી રીતે ? મા ! મારા સૈનિકો બહુજ દિવસોથી રક્ત ચૂસવાને માટે અધીરા છે. ઇસારો મળતાંજ તેઓ આજ એ પુણ્ય-સમર તરફ દોડી જશે અને ત્યાં અતુલ વીરત્વ દેખાડી જગતને વિસ્મિત કરશે.’

મહારાણીએ ક્ષોભ અને અભિમાનથી દીર્ઘશ્વાસ ખેંચી કહ્યું- ‘પુત્ર ! મહારાણાની આરા વિના યુદ્ધમાં સેના લઈ જઈશ તો તેમનો તથા કમળાદેવીનો ક્રોધાગ્નિ બમણો પ્રજ્વલિત થશે.’

પુત્રે હાથ જોડીને કહ્યું-‘તો આરા આપો માતા ! એકલો હું જાઉં.’

મહારાણીની આંખમાં અશ્રુ આવ્યાં. તે બોલી-‘વિધાતા ! મેવાડના મહારાણાના પુત્રને યવનો સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે આજ એકલા જવું પડશે ! ઠીક પુત્ર ! વિલંબ કરવાની જરૂર નથી ! આ રાજકુમારનો વેશ ઉતારીને દીન-હીન ખેડૂતનો વેશ ધારણ કર !’

‘કેમ મા ! ખેડૂતનો વેશ શા માટે લઉં ?’

‘પુત્ર ! રાજસ્થાનના કેટલાએ રાજ્યો ત્યાં સેના સામંત સહિત આવ્યા છે અને તું મેવાડરાજનો વેશ ધરીને એકલો એક માત્ર તક્ષાર લઈ ઉભો રહે ત્યારે તેઓ પૂછે કે-‘મહારાણા ક્યાં છે ? તેમના અસંખ્ય સૈનિકો ક્યાં છે ?’ તે વખતે તું શું ઉત્તર આપીશ ? સમગ્ર જગત રાણાના નામ ઉપર કલંક લગાવશે. તે કલંક, તે નિંદા તું કેમ સહી શકીશ ? તેથી કહું હું કે પુત્ર ! દીન ખેડૂતનો વેશ લઈને એકત્ર થએલા ક્ષત્રિય રાજ્યો સાથે બે વર્ષ સુધી યુદ્ધમાં શામિલ રહે. બે વર્ષ સુધી કોઈને પણ તારો પરિચય કરાવીશ નહિ. બે કોષ પૂછે તો કહેજે કે મેવાડના એક સાધારણ રજપૂતનો હું બાળક છું.’

રાજપૂત માતાએ પોતાનાં આંસુ લુછી પોતાના હાથથી પુત્રને ગરીબી વચ્ચે પહેરાવી કહ્યું ‘જા બેટા! હું તને આશીર્વાદ આપું છું કે એકવાર આ સુરાસુર યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયશૌર્યથી વસુમતીને ઉન્નવલ કરજો. ભગવાન તારી રક્ષા કરે તો બે વર્ષ પછી મને તારું સુંદર મુખ દેખાડજો.’

કુમાર અમરસિંહ જનનીની ચરણરજ મસ્તક ઉપર ચડાવી એકલો એક ઘોડો તથા તલ્વાર લઈ રાજભવનથી બહાર નીકળ્યો. હાય ! આજ તે દિવસો ક્યાં ગયા ? આજ તે દિવસોની સાચી વાતો ઉપન્યાસમાં પણ અસંભવિત અને ઉપદાસ્યારૂપદ મનાવા લાગી છે !

(૮) સ્વપ્ન નહીં પણ સત્ય !

ગરમીની રાત પુરી થવા આવી છે. ફરીર પોતાની મસજિદની સામે ચંદ્રમાના પ્રકાશમાં એકલો આંખ બંધ કરીને બેઠો છે. એટલામાં એક ઘોડેસ્વાર તેની સામે આવીને ઉભો રહ્યો. ફરીરે કહ્યું ‘ધનાયતઅલ્લી ! આજ બહુ દિવસે પાછો આવ્યો ? ‘કાંઈ નવા સમાચાર હોય તો સંભળાવ.’

ધનાયતઅલ્લીએ ઉત્તર આપ્યો—‘હમણાં બાદશાહની સાથે રાજપૂતોને લડાઈ થઈ છે. પ્રાયઃ સર્વ હુમસાઓમાં બાદશાહની હાર થઈ છે.’

‘જો યુદ્ધની વાત મેં આજ રોડેડ સેનાપતિ દુર્ગાદાસ પાસેથી સાંભળી છે. દુર્ગાદાસ અને જ્ઞેષ્ઠપુરનાં મહારાણી બે દિવસથી અહીં આવ્યાં છે. હવે જો કાંઈ નવા સમાચાર હોય તો સંભળાવ.’

ધનાયત કહેવા લાગ્યો—‘દુર્ગાદાસ અને જ્ઞેષ્ઠપુરનાં મહારાણીએ બાદશાહને પરાસ્ત કરવાનો જે નિશ્ચય કર્યો છે તેમાં શામિલ થવા સાર પ્રાયઃ સર્વ રાજપૂતોએ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. કેવળ મેંચાડના રાણા જયસિંહ—’

‘તે પણ હમણાં દુર્ગાદાસ પાસેથી સાંભળ્યું છે.’

‘પરંતુ આપ તે નહિ જાણતા હો કે રાણા જયસિંહનો પુત્ર અમરસિંહ નકલી વેશમાં એકલો અહીં આવ્યો છે.’

ફરીરે આશ્ચર્યમાં આવી કહ્યું—‘તે ક્યાં છે ? શું તને તેનો મેળાપ થયો હતો ?’

‘હા. રસ્તામાં મને તે મળ્યો હતો. તેણે પોતાની ખરી હકીકત છપાવી, કિન્તુ હું પહેલેથીજ તે વાત જાણતો હતો. તેણે મને કહ્યું કે : ‘હું મેંચાડ દેશનો એક દગ્ગિર રાજપૂત છું. રોડેડીર દુર્ગાદાસને

મળ્યા જાઉં છું. હું તેને રસ્તો દેખાડવા આ તરફ લાવ્યો છું.’

‘પણ તું તેને મારી મસજિદમાં કેમ ન લાવ્યો?’

‘તેણે અહીં આવવા માટે નાખુશી બતાવી કહ્યું-‘હું એક-લોજ દુર્ગાદાસ પાસે જઈશ.’ તેણે આ ઝાડીમાં નદી કિનારે મુકામ કર્યો છે. તેનો સફેદ ઘોડો વટવૃક્ષના થડ સાથે બાંધેલો છે.’

ફકીરે કહ્યું-‘હું હમણાં યુવરાજ અમરસિંહને મળીને તેને અહીં લાવું છું. પણ આ શું? આ શોરબાર શાનો?’

ઘનાયતઅલીએ કહ્યું-‘અને એક સમાચાર આપને કહેવાને ભૂલી ગયો હતો. રસ્તામાં ખમર મળ્યા કે અફજલખાં જજીયાવેરો વસુલ કરવાને બહાને આજ હરદેવપુર ગામની નિરપરાધી પ્રજાનું સર્વસ્વ હુટી લેવાનો છે! નક્કી-અફજલખાંએ હરદેવપુર ઉપર આક્રમણ કર્યું હોય તેમ લાગે છે.’

ફકીરે કહ્યું-‘તું આ વખતે વિશ્રાંતિ લે. હું તેનો પ્રયત્ન કરું છું.’

ઘનાયતઅલી ચાલ્યો ગયો. ફકીરે કેટલીક વાર વિચાર કરી થોડે દૂર જઈ અત્યંત રતેહથી બૂમ પાડી ‘પુત્રી વિલાસકુમારી! જરા અહીં આવ-બહુ જરૂરી કામ છે.’

વિલાસકુમારીએ ફકીરની પાસે આવીને પૂછ્યું-‘પિતા! ગુરુદેવ! મને શું આજ્ઞા છે?’

‘બેટી! એકાએક જરૂરી કામને લીધે તને જગાકવી પડી.’

વિલાસકુમારીએ સલજ્જભાવથી કહ્યું-‘ગુરુદેવ! હું સ્વપ્ન જોઈ રહી હતી કે એક રાજકુમાર આપણી મસજિદમાં આવ્યો છે.’

ફકીરે કહ્યું-‘કલ્યાણી! તારું સ્વપ્ન હમણાં સત્ય થશે. આ સાંભળ, હરદેવપુરનાં માણસો આક્રંદ કરી રહ્યા છે. પાપિષ્ઠ યવન સેનાપતિ અફજલખાંની ફાજો તેના ઉપર આક્રમણ કર્યું છે. તેથી તારે આ વખતે એક ભારી કામ કરવું પડશે. આ પાસેની ઝાડીમાં નદી કિનારે એક સફેદ ઘોડો બાંધેલો છે અને તે ઘોડાની પાસે એક વીર-પુરૂષ સુતેલો છે. તું તેને યવન યુદ્ધનું સૂચન કરી મારી માસે તેડી લાવ. વળી એક વાત કહું પુત્રી! સાવધાન! હૃદયને કાળુમાં રાખજે. તેને તું તારો પરિચય કરાવીશ નહિ તેમ તું તેને કાંઈ પૂછીશ નહિ.’

‘તો શું હું સિપાઈના વેશમાં ઘોડા ઉપર ચડીને જાઉં?’

‘ના. પુત્રી! હજી એ સમય નથી આવ્યો.’

વિલાસકુમારી ચપળતાથી ચાલી ગઈ. ફકીરે મસજિદની પાસેના એક ખીજા ઓરડા સમીપ જઈને જોરથી કહ્યું-‘વીર સેનાપતિ હ-

ગર્દાસ ! રાઠોડનીર મુકુન્દદાસ ! જશ્દી તરવાર લઈ બહાર આવો. '

ફરી ધાર્યું હતું કે દર્ગાદાસ અને મુકુન્દદાસ હજી આ ઓરડામાં સુતા છે. પણ તેમના તરફથી કાંઈ ઉત્તર નહિ મળવાથી તેણે મનમાં જ વિચાર્યું—'હું કેમ બૂલી ગયો ? દર્ગાદાસ અને મુકુન્દદાસ તો હમણાં પ્રાતઃકૃત્ય કરવા માટે નદી કિનારે ગયા છે. '

પ્રત્યૂષકાળમાં હરદેવપુર ગામથી થોડે દૂર નદી કિનારે નિર્જન ઝાડીમાં કૃષકવેષધારી અમરસિંહ એકલો જમીન ઉપર પડ્યો પડ્યો વિચાર કરી રહ્યો હતો. 'આઠ વર્ષ પહેલાં રાજસમુદ્રને કિનારે એક સુંદર બાલિકા કોણે જાણે ક્યાંથી આવી અને એકવાર દર્શન દેખને પાછી ક્યાંઈ છૂપાઈ ગઈ. મેં તેને તે પછી ઘણી ખોળી; કિન્તુ તે અપાર્થિવનિધિ તે હરચુદારખલિત સુધાંશુલેખા આ જગતમાં ફરી ન મળી. કેવી રીતે અને ક્યાં જવાથી તેને એકવાર જોઈ શકું ? '

વિચાર કરતો કરતો યુવાન સુષ્પ ગયો. નિદ્રામાં તેણે સ્વપ્ન જોયું કે પોતે તે અપાર્થિવનિધિને ખોળતો ખોળતો એકલો એક ઉંચા પર્વતના શિખર ઉપર ચડ્યો છે. પર્વત ઉપર કોઈ માણસ નથી. નીચે એક મોટી નદી ખંજખંજ ધ્વનિથી વહન કરી રહી છે. ઉપર ચડીને તેણે ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું કે 'હાય ! શું તે પુત્ર : એકવાર પણ નહિ મળે ?'

કોણ જાણે ક્યાંથી એટલામાં કોઈએ ઉત્તર આપ્યો—' ચિંતા ન કરશો. ફરી મળશે. '

યુવકે આશ્ચર્યચકિત થઈ જોયું કે એક લાવણ્યમયી આલુલાયિતકુન્તલા રમણી ઉપરથી તેની સામે આવીને ઉભી રહી; અને મધુર સ્વરથી ખોલી—' ફરી મળશે ! '

કૃષિકે દુઃખિત બાવથી તણું—' ક્યાં મળશે ? ક્યારે મળશે ? '

રમણીએ કહ્યું—' હમણાં સામે જુઓ. '

યુવકે આશ્ચર્ય અને આશ્ચર્યથી સામે જોયું. સામે સારાં સારાં મોટાં મોટાં મકાનોથી ભરેલી રાજધાની છે. તેની વચ્ચે એક સુંદર મંડપમાં ખેંઠેલા અસંખ્ય દાનવો બીજા હયવિદારક અદ્દહાસ્યથી આકાશને પ્રતિધ્વનિત કરી રહ્યા છે, તે અદ્દહાસ્યમાં ચારે તરફથી અસંખ્ય લોકોનો હાહાકારરવ મળી જાય છે અને રાજધાનીની ચારે તરફ રક્તની નદી વહન કરી રહી છે. તે રક્તની ધારામાં હજારો નરશરીર, યજ્ઞોપવીત ધારી બ્રાહ્મણોનાં કપાએલાં શિર અને અસંખ્ય યુવતીઓનાં કપાએલાં ધડવાળી કમનીય લાશો વહન કરે છે અને રૂખી જાય છે.

રમણી કેટલીકવાર શાન્ત રહી પુનઃ બોલી-‘હવે ઉપર જુઓ.’

યુવાને કંપિત થઇ જોમું તો-નીલગમન ઉપર રત્નરાજિજડિત સુવર્ણનો એક પર્વત ખડ છે. પર્વતની નીચે શ્વેતસલીલા, કનકમળ શોભિતા, મન્દાકિની મૃદુ મધુર શબ્દથી કલકલ કરતી વહન કરી રહી છે. પર્વત ઉપર પારિમલ કૂત્રો ઉપર ચળકતું એક મોટું વિચિત્ર સિંહાસન છે. તે સિંહાસન ચંદ્રમાનાં કિરણોનું અથવા પુષ્પોનું બનાવેલું છે. સિંહાસનની ચારે તરફ અસંખ્ય સુર રમણીઓ મંગલ ગીત ગાતી ગાતી તે અમર પ્રદેશને પ્રતિધ્વનિત કરી રહી છે. અને આ શું ? ખેડુત યુવકે આનંદથી વિસ્મિત થઇ જોયું કે રત્નગિરિની ઉપર તે કાંચનકમળમાલામયી મન્દાકિનીને કિનારે તે સુધાંશુનિર્મિત સિંહાસનની સામે તે અસંખ્ય સુરનારીઓમાં-અસંખ્ય તારા દળમાં પૂર્ણશશિ પ્રમાણે શોભાતી તે દિશારી મૂર્તિ છે. અહા ! ઘણી સુંદર મૂર્તિ છે.

રમણીએ મુઝબહદથી યુવકને પૂછ્યું-‘શું તમે ત્યાં જવા મગ્છો છો ? પણ ત્યાં જવાને માટે અનેક સાહસ અને સાધના જોઈએ. આ બીજામૂર્તિ દાનવોને યુદ્ધમાં હરાવી આ નિમિલિત નયન, વિષણુ-વદન દેવતાઓનો આશીર્વાદ લઇ આ રક્તની નદી ઓળંગો તો ત્યાં જઈ શકશો. કહો, જવાની હિમ્મત છે ?’

યુવકે કહ્યું-‘દેવી ! આશીર્વાદ આપો; અવશ્ય જઈ શકીશ.’

રમણીએ બહુ ઉચ્ચ અને મધુર સ્વરથી આકાશ, પૃથ્વી અને પર્વતને કંપાવતા કહ્યું-‘તો ઉડો. હવે ન સુઓ. જગૃત થાઓ.’ દૈત્ય રાજધાની પણ એ શબ્દથી કંપી ઉઠી.

યુવકની આંખ ઉઘડી ગઇ. સુખનું સ્વપ્ન સમાપ્ત થયું. તેણે ચારે તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી જોયું. કાલિન્દી નદી ધીરે ધીરે વહન કરી રહી છે. સર્વત્ર જન શૂન્ય ઝાડી છે. તે પર્વતનું શિખર ક્યાં છે ? તે દાનવોની રાજધાની ક્યાં છે ? તે દેવગણ ક્યાં છે ? તે રત્નગિરિ ક્યાં છે ? તે મન્દાકિની તટવાસિની, અપ્સરા મધ્યવર્તિની, પૂર્ણ શશિર-પીણી ગૌરવમયી સુંદર મૂર્તિ ક્યાં છે ? યુવાને પાછળ ફરીને જોયું તો તેજ સુર રમણી ઉભી છે. શું આ પણ સ્વપ્ન છે ? નિશ્ચય કરવાને માટે યુવાન ચારે તરફ જોવા લાગ્યો કે ખેતે જગૃત છે કે નિદ્રામાં છે ! આકાશમાં નક્ષત્રો દેખાય છે. ચંદ્રમા ચળે છે. નીચે નીલવસના ચંચળ પ્રાણી તરંગિણી તારાઓનો હાર પહેરીને નૃત્ય કરી રહી છે. આ સ્વપ્ન નથી પણ સત્ય છે એમ તેની ખાત્રી થઈ.

રમણીએ પુનઃ કહ્યું—‘ ઉઠો. ઉઠો. હવે ન સુઓ ! ’

આ તો તેજ મધુર, કોમળ અને મનમોહક કણ્ઠસ્વર છે. યુવક ચક્રિત થઈ રમણી તરફ જોતો ઉભો થઈ ગયો.

‘ તમારી પાસે તસ્વાર છે ? ’ રમણીએ પૂછ્યું.

નિદ્રામાંથી ઉઠેલો યુવક મુગ્ધ અને વિસ્મિત થઈ ગયો છે; તેનાથી ખોલી થકાતું નથી.

રમણીએ કેટલીકવાર સુધી પ્રત્યુત્તરની રાહ જોઈ પુનઃ કહ્યું—
‘ તમારી પાસે તસ્વાર છે ? હૃદયમાં સાહસ છે ? ભુજ્જઓમાં બળ છે ? નસેનસમાં આર્યશ્ધિર વહન કરે છે ? હૃદયમાં સ્વર્ગાદિપિ ગરી-યસી જન્મભૂમિને માટે મમતા છે ? જવાબ આપો ! ’

‘ હા. ’

‘ તો મારી સાથે ચાલો. ’

યુવક મંત્રમુગ્ધ થઈ તે રમણીની સાથે સાથે ચાલ્યો.

રમણીએ સ્ફૂર્તિથી ચાલી થોડીવારમાં મસજિદની સામે આવી પહોંચી તે તરજુને કહ્યું—‘ તમે ક્ષણવાર અહીં રહો. હું હમણાં પાછી આવું છું. ’

રમણી મસજિદમાં ચાલી ગઈ. યુવકને વધારે વખત ત્યાં ઉભા રહેવું પડ્યું નહિ. બહુજ શીઘ્રતાથી રમણી ફરીરતે સાથે લઈ બહાર આવી. યુવકે જોયું કે ફરીરે ભગવાં વસ્ત્ર પહેર્યાં છે. તેના હાથમાંનું લીપણ કૃપાણ ચન્દ્રમાના પ્રકાશમાં ચળકી રહ્યું છે. તેની સફેદ દાઢી-મૂઝ અને જટાથી સુશોભિત વેશ જોઈને તરજુના શરીરનાં રોમાંચ ઉભાં થઈ ગયાં. તેનું હૃદય ભક્તિ રસથી ભરાઈ ગયું; એવી જ્યોતિર્મય યોગમૂર્તિ ખેડતે ક્યારેય પણ જોઈ નહોતી. ફરીરે આંખ ઉઘાડીને તરજુ તરફ જોયું અને રમણીને કહ્યું—‘ પુત્રી ! તું અહીં રહો. હું આ વીરયુવકને સાથે લઈને મુસલમાનો સાથે યુદ્ધ કરવા જાઉં છું ! ’

ફરીરે સત્વર આગળ પગલાં ભરવા માંડ્યાં. તરજુ પણ કંઈ ખોલ્યા આલ્યા વિના તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો.

(૮) કાકિર છે કે મુસલમાન ?

“ યુપ ! યુપ ! આ ઐરંગઝેબ આદલાહનો સેનાપતિ અફઝલખાં આવે છે. ”

હરદેવપુર ગામમાં અર્ધરાત્રીને સમયે એક સ્ત્રી પોતાના બાળકને બચ દેખાડી રહી હતી. આદલાહનો પિય સેનાપતિ અફઝલખાં ગહુ

દિવસ થયા કાફિર ધર્મનું નામ નિશાન હુમ કરી દેવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. વિશેષતઃ જજિયા એટલે કાફિર કર વસૂલ કરવાના સમયે તેણે કેટલીકવાર પોતાના વિશેષ પરાક્રમનો પરિચય કરાવ્યો છે. હાલમાં હરદેવપુર અને તેની પાસેનાં ગામોના હિન્દુઓએ જજિયા વેરો આપવાનો ઇતિહાસ કર્યો હતો. અફજલે અસંખ્ય ફોજ લઇને વિદ્રોહી પુરૂષોના હાથ, સ્ત્રીઓના કાન તથા બાળકોની આંગળીઓ કાપી લેવાની તેમને આજ્ઞા આપી અનેક કાફિરોને ગૌરવતથી સ્નાન કરાવી કુરાને-શરીફના કદ્દમા પઢાવી દીધા હતા. તેથી ન્હાનાં-મોટાં સર્વ સ્ત્રી-પુરૂષ અફજલથી બહુજ ડરતાં હતાં. વિશેષતઃ બાળકો તો એમજ જાણતાં હતાં કે અફજલ તો કોઇ ભૂતનો દાદો છે ! તેથી આજ એક માતા ઉપર મુજબ પોતાના બાળકને અફજલના નામથી ડરાની રહી હતી. બચ્ચાએ અફજલનું નામ સાંભળતાંજ રડવું બંધ કરી, માતાને ગળે બાંધી પડી આંખો બંધ કરી દીધી.

એકએક માતાના ગળે વળગેલું બાળક પડી ગયું ! જનની ધ્રુજતી ધ્રુજતી નીચે ખેસી ગઇ. બાળક ભયથી ફરી રડવા લાગ્યું. અફજલના આવ્યાનાં ચિહ્નો જણાવા લાગ્યાં. લોકોનો કોલાહલ સંભળાવવા લાગ્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા-‘ અફજલ ! જજિયા કર તો એકવાર આ ગામના સર્વ લોકોએ આપ્યો છે. કોઇની પાસે હવે એક પાઇ પણ બાકી રહી નથી તો પછી તું શા માટે આવ્યો છે ? ’ મુસલમાની ફોજનાં ટોળે ટોળાં મકાનોનાં કમાડો તોડી અંદર પેસી ગૃહસ્થોના ઘરને હુટવા લાગ્યાં. ગાયોને અને સ્ત્રીઓને પકડીને બહાર લાવવા લાગ્યાં. ગામના લોકો રોતા રોતા કહેવા લાગ્યા-‘ અમે કાંઇ અપરાધ કર્યો નથી. ’ પણ સાંભળે કોણ ? ઘોડા ઉપરથી અફજલે લલકારીને પોતાના સિપાઇઓને હુકમ આપ્યો ‘ ખમરદાર ! એક પણ કાફિર નાસી જાય નહિ ! એક પણ સ્ત્રી કે ગાય હાથમાંથી છુટી જાય નહિ ! વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને અને બાળકોને છોડી મૂકો ! ’

ખીયારા ગ્રામવાસીઓને એટલો સમય પણ ન મળ્યો કે તે પોતાના બચાવનો કાંઇ ઉપાય કરી શકે ! મુસલમાની ફોજ યુવાન, વૃદ્ધ, બાળકો, સ્ત્રીઓ, ગાયો વગેરેને બાંધીને પોતાની છાવણી તરફ ચાલી. એ નિર્જનસ્થાનમાં મુસલમાનોના આનંદની સીમા નહોતી. હુટના માલ ઉપર તર્ક-વિતર્ક થવા લાગ્યા. પહેલી કંઇ બાંધેલો વધ કરવો, પહેલી કંઇ સ્ત્રીને બ્રષ્ટ કરવી, સ્વયં અફજલમાં કંઇ સુંદરીને અહણ કરશે, આવી વાતો થવા લાગી. એટલામાં પીરઅખ્તે કહ્યું- ‘ જો રહીમ આચા ! બે કાફિરો બંધ તોડાવીને નાસી જાય છે. ’

રહીગ્યાંએ કહ્યું—‘શું ? હા પણ તે આ ગામના નથી. કોઇ બીજા ગામના છે.’

‘બીજા ગામના હોય તેથી શું ? કાફિર તો છેને ?’

ખરેખર થોડે દૂર બે હિન્દુઓ નદીમાં સ્નાન કરીને મહિમ્ન-સ્તોત્રનો પાઠ કરતા કરતા તે રસ્તેથી આવતા હતા. પીરખખની વાત સમાપ્ત થઇ ન થઇ એટલામાં તે બન્ને તેની પાસે આવી પહોંચ્યા. એક જણે પૂછ્યું—‘કેમ ભાઇ ! આજ અહીં આ શું ધમાલ છે ?’

પીરખખશે જવાબ આપ્યો—‘તું શું હજી વાત પૂછે છે ? કાફિર ! કમખખત ! તમારે પણ આમની સાથે ચાલવું પડશે.’

‘તેમને ક્યાં લઇ જાઓ છો ?’

‘નવાબ સાહેબના તંબુમાં ચાયા ! જુઓ છો શું ? બાંધો આ સાલાઓને !’

‘એટલી ઉતાવળ શા માટે કરો છો ? અમે કંઇ નાસી જતા નથી ! જે પૂછીએ છીએ તે કહેવામાં કંઇ હરકત છે ? આટલાં મનુષ્ય, પશુ અને સ્ત્રીઓને લઇ જઇને શું કરશો ?’

‘અરે કાફિર ! કમખખત ! શું તું કંઇ સમજતો નથી ? આ સર્વ ગાયોનો વધ કરીને તેના રૂધિરથી સર્વ કાફિરોને સ્નાન કરાવીશું !’

પીરખખશ અધકારને લીધે જોઇ શક્યો નહિ કે તેની વાત સાંભળનારની આંખો લાલ થઇ ગઇ છે ! તે કહેવા લાગ્યો—‘તે પછી આ સર્વને એકે એકે અમે શલી ઉપર ચડાવીશું, અને આ યુવતીઓ સાથે અમે નિકાહ કરીશું. વળી આ જો—’ પીરખખશ પોતાની પાસે ઉભેલી એક ધૂંમટાવાળી યુવતીના ગળામાં હાથ નાખીને કહેવા લાગ્યો—‘આ ધૂંમટવાલી બીબીજનથી પીરખખશ તંબુમાં પહોંચી નિકાહ—’

તેનું એ કઠોણ બાપણ પુરું ન થયું એટલામાં આગન્ટુકોમાંના એકે તેની છાતીમાં જોરથી એક લાત મારી. મીયાં સાહેબ થોડે દૂર જઇ પડ્યા ! બીજા માણસે ચાલાકીથી બે ત્રણ કેદીઓના હાથનું બંધન તોડી નાખ્યું. પીરખખશને પડતો જોઇ કેટલાક મુસલમાનોએ દોડી આવી તે બન્ને ઉપર આક્રમણ કર્યું. દૂરથી અફજલખાંએ હુકમ આપ્યો—‘એ બન્નેને પણ સર્વની સાથે બાંધી લઇ ચાલો.’ કિન્તુ કોણ કોને બાંધે ? બન્ને આગન્ટુકોએ ઘણી ચાલાકીથી આંખાના ઝાંડની બે શાખાઓ તોડી ઉચ્ચ અને ગંભીર સ્વરથી મહાદેવની સ્તુતિ કરતા કરતા તે શાખાઓ વડે મુસલમાની ફાજને પ્રહાર કરવા માંડ્યા. કેદીઓ પણ છૂટી છૂટીને ‘ઝામ ઝામ’ કરતા મહાદેવની સ્તુતિ

કરવા લાગ્યા. અફઝલખાંએ પોતાના બચથી વિસ્મત થએલા સાથી-ઓને સંબોધીને કહ્યું-‘ નામદો ! હથિયાર હાથમાં હોવા છતાં પણ તમે કાયરોની પેઠે માર ખાઈ રહો છો ? તમે ધારો તો આ સર્વને જહનમ મોકલી શકો ! ’

આ પ્રોત્સાહક શબ્દો સાંભળતાંજ મુસલમાનો તલ્વાર, ખરબી, બાલા વગેરે ચલાવવા લાગ્યા. તે બંને વીરો જરા પણ ગભરાયા નહિ. તેમ એક ડગલું પણ પાછા ખસ્યા નહિ. નિર્ભીક હૃદય, અમાનુષિક સાહસ અને અવિચલિત ચરણથી સ્થિર થઈ તે બંનેજણ મુસલમાનો ઉપર ઝાડની ડાળીઓ ચલાવવા લાગ્યા ! વચ્ચે વચ્ચે ‘ મહાદેવનો જય ! ’ એવો ધ્વનિ કરતા હતા. કેદીઓ પણ આ તમાસો જોઈ વૃક્ષની એક એક ડાળી લઈ ‘ ઓમ્ ઓમ્ શંકર ’ કરતા મુસલમાનોની ખબર લેવા લાગ્યા. કેદી અબળાઓ મંત્રમુગ્ધ થઈ હોય તેમ પાછળ ઉભી ઉભી હાથ જોડી શંકરની સ્તુતિ કરવા લાગી.

પણ તલ્વારની સામે વૃક્ષની ડાળીઓ કેટલીવાર ટકી શકે ? સશસ્ત્ર યોદ્ધાઓની સામે નિઃશસ્ત્ર યોદ્ધાઓ ક્યાં સુધી ઝઝુમી શકે ? બંને યોદ્ધાઓ બહુજ નિર્બળ થઈ ગયા. એ વખતે અચાનક રણક્ષેત્રની એક બાજુથી ‘ જય જય મહાદેવ, હરહર મહાદેવનો ધ્વનિ આવ્યો. અને તરતજ એક તરણુ-અરણુ-મૂર્તિ ખેડુતયુવક એ યુદ્ધમાં આવી શામિલ થયો. વળી આ શું ? એક લાંબો મુસલમાન ફકીર પણ એક લાંબી તીક્ષ્ણ તલ્વાર હાથમાં લઈ ‘ અલ્લાહો અકબર ’ના ધ્વનિથી દશે દિશાઓને પ્રતિધ્વનિત કરતો હિન્દુઓની પડખે રહી તેમની સાથે મુસલમાનોનો વધ કરવા લાગ્યો ! તે જોઈ સહસા અજબલના મુખમાંથી નિકળ્યું કે આ કમઅખત ખુદો કાફિર છે કે મુસલમાન ?

(૧૦) મનુષ્ય છે કે ભૂત ?

‘ મુસલમાન શું કદી કાફિરોની સાથે મળી મુસલમાનોનાં શરીરો ઉપર હાથ ઉઠાવે ? નહીં તે કોઈ ભૂત હતું ! ’

એને ભૂત કહેવામાં શું કાંઈ સન્દેહ છે ! પણ મારી સમજમાં એ નથી આવતું કે હિન્દુના ભૂતે મુસલમાન ફકીરનો વેશ શા માટે ધર્યો હશે ? તથા વારંવાર ‘ અલ્લાહ ! અલ્લાહ ! ’ કેમ કહી રહ્યો હતો ? જે આ રીતે બે ચાર ભૂત હિન્દુ લોકો પોતાના હાથમાં રાખે તો મુસલમાનોના સંબંધમાં બહુ આક્રમણી વાત ગણાય.

‘ ખરેખર ! જે થયું તે ખરું, હવે તો તે ભૂત આલ્યું ગયું હશે !

ચાલો એકવાર નવાખને દેખીએ કે તેની શું દશા થઈ છે! આ તરફ જુઓ. આ નક્કી—’

મેતથી બચેલા ત્રણ-ચાર મુસલમાનો યુદ્ધક્ષેત્રથી કેટલેક દૂર બેઠા ઉપર પ્રમાણે વાતો કરી રહ્યા હતા. એ વખતે તેમણે જોયું કે એક ઘોડેસ્વાર તેમની તરફ ચાલ્યો આવે છે. ભૂતનો ડર હજુ સુધી તેમના હૃદયથી ગયો નહોતો. તેમની ખાત્રી હતી કે આજનો આ અમાત્યપિઠ સંગ્રામ એક ભૌતિક વ્યાપાર હતો. તે યુવક અને મુસલમાન ફકીરની ચમકતી તકવારોનો ઝણઝણાટ હજુ સુધી તેમના હૃદયમાં તાદશ થઈ રહ્યો હતો. તેમણે જાણ્યું કે આ એક ભૂત મનુષ્યનો વેશ ધારણ કરીને પોતાને મારી નાંખવા માટે આવે છે. તેથી તે સર્વ નાસવા લાગ્યા. તેમને નાસતા જોઈને ઘોડેસ્વારે કહ્યું—‘કાંઈ ડર નથી. નાસો છો શા માટે?’

રહીમખાનશે કહ્યું—‘અરે, આ તો આપણા નવાખ સાહેબજ છે!’

‘અરે મૂર્ખ! ભૂતની વાત તું શું જાણી શકે? શું તને ખબર છે કે ભૂત કેટલી તરેહનાં રૂપ ધરી શકે છે? તને જો મરવાળી ઇચ્છા હોય તો તું અહીં રહે. અમે તો નાસી જઈ જીવ બચાવીશું.’

ઘોડેસ્વાર અફજલખાંએ થોડીજ વારમાં એ નાસનારાઓની પાસે આવી પહોંચી કહ્યું—‘નિમકહરામો! તમે મુસલમાન થઈ હિન્દુથી ડરીને નાસો છો? કાફિરોને યુદ્ધમાં પીડ દેખાડવાથી અન્તે ક્યાં જીવું પડે છે તે શું તમને સર્વને માલમ છે?’

નાસવાવાળા એ સાંભળીને જરા લજ્જિત થયા અને સાહસ કરીને ઉભા રહ્યા. રહીમખાનશે કહ્યું—‘હાં, હાં, હજાર! હું તો એમ કહેતો હતો કિન્તુ આ કુદાએ કહ્યું કે આપ અમારા હજરત નથી. આપ હિન્દુઓના ભૂત છો; હજરત બનીને અમને મારી નાંખવા આવ્યા છો.’

કોઈથી અફજલખાંએ રહીમખાનશેને તેની ગુસ્તાખીની સમજ કરવા માટે તકવાર ઉપાડી. રહીમને કુદાએ પાછળ હટીને કહ્યું—‘કેમ મૂર્ખ! માફ કથન સત્ય થયું ને? આ જો, ભૂતે તકવાર ઉપાડી છે. ઓ કરીમખાં! હવે તો નાસીને જીવ બચાવો.’

અફજલે જોયું કે ડર દેખાડવાથી કાંઈ લાભ થશે નહિ. તેથી તેણે હિમ્મત આપતાં કહ્યું—‘તમે શું એમ સમજો છો કે આજ આપણે ભૂતની સાથે યુદ્ધ કર્યું છે? જો એમ હોય તો આપણે શી રીતે બચી શકીએ? તેઓ ભૂત હતાં તો તેમણે આપણને—થોડા જણને કેમ છોડી દીધા? ભૂતને હાથ પડતાં શું કાંઈ પ્રાણ બચાવી શકે છે?’

‘તે ખરું છે; કિન્તુ તે મનુષ્યો હતા તો મુસલમાન ફકીર હિન્દુની સાથે મળીને મુસલમાનોને કેમ મારતો હતો ?’

‘શું મુસલમાનો કોઈ કોઈ કાફિર નથી હોતા ? હું તે ફકીરને બહુજ દિવસથી જાણું છું. તે ક્યાં રહે છે, તે પણ હું તમને બતાવીશ. હિન્દુઓએ તેને લોગ દેખાડીને અને રિસ્કત આપીને કાફિર બનાવી લીધો છે.’

‘હીક, પણ જો તે મનુષ્યોજ હતા તો કેવળ ચાર હિન્દુઓએ દોઢસો મુસલમાનોને એતએતામાં ગાજરની પેડેશી રીતે કાપી નાંખ્યા ?’

અફજલ તેનો શું જવાબ આપે ? કેટલીકવાર વિચાર કરીને તે બોલ્યો-‘તમે આટલા બુદ્ધિમાન થઈને એટલું પણ ન સમજી શક્યા ? પહેલેથીજ તમારા હૃદયમાં ડર પેસી ગયો હતો કે આ મનુષ્યો નથી પણ ખરેખરા ભૂત છે; તેથી તમે કોઈએ લડાઈજ કરી નહિ. આજ આ ભૂતના ડરથીજ તમે મારો સર્વ નાશ કર્યો છે. નહિ તો શું હિન્દુઓની સાથે મુસલમાનો કદી લડે છે ? આવી વાત શું ક્યારેય પણ સાંભળી છે ? દુરાને શરીફને તમે આજ ભૂલી ગયા કે શું ?’

ધીરે ધીરે અફજલે ચારે અનુચરોને સમજાવ્યા કે વ્યર્થ આશંકાથી ડરીને આજ મુસલમાન વીરોએ પ્રાણ આપ્યા છે. તેઓ ધારત તો અવશ્ય તેમનો જય થાત. તેમણે કહ્યું-‘હવે હજરતનો શું હુકમ છે ?’

અફજલનાં સંતુષ્ટ થઈને બોલ્યો : ‘આ ઘણી શરમતી વાત છે કે મોઢેલો શિકાર આપણે છોડી દીધો ! આ વાત હવે કોઈને કહેતી નહિ. દરેકને એમજ કહેવું કે અમે પચ્ચીસ મુસલમાનો ઉપર પાંચ હજાર હથિયારબંધ હિન્દુઓ તુટી પડ્યા ! તેમાં કેટલાક મુસલમાનો માર્યા ગયા છે; પણ હિન્દુઓની મૃત્યુ સંખ્યા અગણિત થઈ છે. અને જુઓ; આજના આ ફકીરને તથા ત્રણ હિન્દુઓને હથિત શિક્ષા આપ્યા વિના આપણી ઇજ્જત રહેશે નહિ. આ લડાઈના મેદાનથી અર્ધો કોસ દૂર નદી કિનારે એક જૂની મસજિદ છે; એમાં તે ફકિર રહે છે. ત્રણ હિન્દુઓ પણ તે ફકીરની સાથે મસજિદમાં ગયા છે. તમે ચુપચાપ તેમની હાથ-ચાલ જુઓ. હું હમણાં બાદશાહની પાસે જઈને આજના આ અપમાનનો બદલો લેવાની તજવીજ કરું છું. તમે તરતજ જોશો કે સમગ્ર હિન્દુસ્થાન લોહીથી તર-અતર થઈ જશે ! હવે તમે મોટી ઇમાનદારીથી મારો હુકમ માનો. લાયક ઇનામ પામશો.’

ચારે અનુચરોને વિદાય કરીને અફજલનાં ઘોડા ઉપર સવાર

થઈને ધીરે ધીરે અજમેર તરફ ગયો. ધીરે ધીરે ચાલવાનું કારણ એ હતું કે તેના સમસ્ત શરીરમાં પીડા થઈ રહી હતી. યુદ્ધમાંથી નાસતી વખતે પીડ ઉપર પણ એક પ્રહાર થયો હતો. જ્યારે સિપાઈઓ દષ્ટિ-મર્યાદાથી દૂર થયા ત્યારે ખાંસાહેબે પીડપર હાથ ફેરવીને કહ્યું ‘યા ખુદા ! ઘણી પીડા થઈ રહી છે.’

(૧૧) આ પણ શું સ્વપ્ન છે ?

યુદ્ધ સમાપ્ત થયા પછી ખેડુત યુવક તથા ખીજા જે હિન્દુ વીરોને સાથે લઈ ફકીર મસજિદની સામે આવી ઉભો રહ્યો. અને પછી બોલ્યો—‘વત્સ ! આ મારું મંદિર છે. અંદર આવીને પરિશ્રમ દૂર કરો.’

યુવકે પૂછ્યું—‘મંદિર છે કે મસજિદ ?’

ફકીરે હસીને ઉત્તર આપ્યો—‘પવિત્ર ઇસલામ ધર્મમાં મંદિર અને મસજિદ, હિન્દુ અને મુસલમાન, અલ્લાહ અને ભગવાન, રામ અને રહેમાન, મહમ્મદ અને જનાર્દન, કરાને-શરીફ અને ઉપાનપદ બધું પરાપર છે. આ મંદિરના પ્રતિષ્ઠાતા સમ્રાટ શાહજહાંએ પોતે આને મુસલમાન-મંદિરના નામથી અભિહિત કર્યું હતું; કિન્તુ અત્યારે એ વાતોની આલોચનાનો સમય નથી.’

ફકીરે બંને હિન્દુવીરો તરફ જોઈને કહ્યું—‘હું ધારું છું કે તમારે હવે અહીં રહેવું ફીક નથી. આજના આ વર્તમાન તત્કાળ બાદશાહને પહોંચશે. અફજલખાં પણ તેના બદલો લેવા માટે જીવતાડ મહેનત કરશે. માટે તમે સત્વર ઇચ્છિત સ્થાન પર પહોંચી જાઓ. મારી આજ્ઞા છે કે તમે આ વીર યુવકને પણ સાથે લઈ જાઓ. ભવિષ્યમાં તેનાથી બહુજ ઉપકારની સંભાવના છે.’

એક હિન્દુ વીરે ખેડુત-યુવકને પૂછ્યું—‘વીર બાળક ! શું તું અમારી સાથે આવવામાં રાજી છે ?’

‘ક્યાં ?’

‘રણસમુદ્રમાં !’

યુવાને આનંદપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો—‘વીરવર ! તૃપાતુર પથિકને અધિક શા માટે મૃગતૃષ્ણાથી ઉન્મત્ત કરો છો ! રણસમુદ્ર ! આ મ્હેન્ત પીડિત આર્યાવર્તમાં ક્યાં છે તે રણસમુદ્ર છે ?’

‘આજ તું યુદ્ધસ્થળમાં ક્યાંથી આવ્યો હતો ?’

‘મારી પૂર્વ હકીકત કહેવા માટે બહુજ સમય લાગશે ! માત્ર એટલુંજ તમે જાણી લ્યો કે હું મેવાડદેશનો એક દરિદ્ર ખેડુત છું. બહુ

દિવસથી રણસમુદ્રને ખોળી રહ્યો છું. સાંભળ્યું છે કે રોડોડ સેનાપતિ દુર્ગાદાસે અરવલ્લી પહાડ ઉપર સર્વ રણવીરોને સન્માન સહિત આહ્વાન કરેલું છે. મેવાડમાં ખીન્ને કોઇ સાથી ન મળ્યો તેથી હું એકલોજ આવ્યો છું.’

એક હિન્દુ વીરે આનંદ પૂર્વક યુવકને આલિંગન આપી કહ્યું—
‘ભાઈ ! તું જોને ખોળી રહ્યો છે, તેજ દુર્ગાદાસનું હૃદય આ જો તારા હૃદયની સાથે મળી ગયું છે. હવે ચાલ અરવલ્લીની ઉંચી ટંકરી-પરથી આવી રીતે હૃદય સાથે હૃદય મિલાવી રણસમુદ્રમાં કૂદી પડીએ.’

ખેડુતે આશ્ચર્ય સાથે હિન્દુ-વીર તરફ જોયું. તે ખોલવા લાગ્યો—
‘આવું શ્વેતચંદન સમ સુશોભિત ભવ્ય લલાટ, આવી તેજો ગર્વશીલ ચળકતી ઉજ્જવલ આંખો, આવું વીરત્વપૂર્ણ વિસ્તૃત શરીર, આવી મોટી મોટી ભૂજાઓ અને આવો કરુણામય મહુર સ્વર દુર્ગાદાસ સિવાય ખીન્ન કોનો હોઈ શકે ? દુર્ગાદાસ સિવાય ખીન્ન કોની ભૂજામાં બળ છે કે એક જાડની ડાળીથી સેંકડોના પ્રાણ લઈ લે. દુર્ગાદાસ સિવાય ‘હરહર મહાદેવ’ના ધ્વનિથી ખીન્ને કોણ હિન્દુઓના પ્રાણ શૂન્ય દેહમાં અમૃત રેડી સજીવ કરી શકે ?’ તે આશ્ચર્ય સાથે દુર્ગાદાસનું વીર શરીર જોઈ રહ્યો હતો. ફકીરે હસતાં હસતાં કહ્યું—‘વીરબાળક ! હું તને ઓળખી ગયો છું; માટે દુર્ગાદાસથી કે તેના આ સાથીથી તારી હકીકત તારે છૂપાવવાની જરૂર નથી.’

‘પણ અહીં આવતાં પહેલાં મારી માતા પાસે મેં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે કોઇને હું માફે વૃત્તાંત કહીશ નહિ. હવે આપની જેવી આજ્ઞા !’

ફકીરે કહ્યું—‘આ બન્ને જણ તારી હકીકત કોઇને કહેશે નહિ. રોડોર વીર દુર્ગાદાસ ! આનું વૃત્તાંત સાંભળી આપ વિસ્મિત અને આનંદિત થશો. આ મેવાડાધિપતિ મહારાણાનો કુમાર અમરસિંહ છે.’

દુર્ગાદાસે આનંદથી એ કૃપક વેશધારી રાજકુમારને કહ્યું—‘હું આપનો સદાનો દાસ છું. આજ માફે જીવન ધન્ય થયું ! આપ મારી સાથે ચાલો, ત્યાં અપૂર્વ દૃશ્ય જોઈ શકશો. જોધપુર રાજમહિષીના નવા માતૃમંદિરમાં અસંખ્ય વીરોની નાગી તલ્વારો ચમકી રહી છે. હવે એકવાર મારી સાથે આપ આ મસજિદની અંદર આવો હું મહારાણી સાથે આપનો પરિચય કરાવું.’

અમરસિંહે કહ્યું—‘જોધપુર રાજમહિષી આ નકલી વેશમાં પણ મને ઓળખી લેશે. આપ તેમને કહેજો કે તે મારો પરિચય અન્ય કોઇને કરાવે નહિ. હવે ચાલો; આપણે તેમને મળી આવીએ.’

દુર્ગાદાસ અમરસિંહનો હાથ ઝાલીને મસજિદની અંદર ગયો. મસજિદની વચમાં થોડું આંગણું હતું અને એ આંગણામાં કૂસોનો

બગીચો હતો. અત્યારે એ જંગલી કૂસોનો બગીચો બની ગયો છે. એ બગીચામાં એ રમણીઓ ઉભી હતી.

દુર્ગાદાસે કહ્યું—‘વીરકુમાર ! તમારી સામે યોધપુરની મહારાણી અરુન્ધતી દેવી અને તેમની પાસે અમ્બરની રાજકુમારી અંબાલિકા ઉભી છે.’

યુવકે જોયું—સામે નિરામરણા, પદ્મવત્સ પરિહિતા રાજમહિષી અને તેની પાસે જગદ્વાત્રી દેવી જેવી એક તરણ સુન્દરી ઉભી છે. આ શું સ્વપ્ન છે ? આજથી આઠ વર્ષ પહેલાં યાળપણમાં અહિંર ઉત્સવને દિવસ રાજસમુદ્રને કિનારે તેણે જે સ્વર્ગીય નિધિને એકવાર જોઇને તરત યુમાવી દીધો હતો, તે આ સુન્દરી હોય તેમ જણાયું. અહા ! ઘણી મનોહારિણી સુન્દર મૂર્તિ છે.

યુવકે દુર્ગાદાસના કહ્યા પ્રમાણે જમીન ઉપર ઘુટણ ટેકવી અભિવાદન કરતી વખતે જ્ઞાનશૂન્ય હોય તેમ તે સુન્દર મૂર્તિના ચરણમાં આજોડી પડ્યો. અને કોણ જાણે કેમ, એકાએક અંબર રાજકુમારીનું શરીર કણકણ યયું. હૃદય કંપવા લાગ્યું. હોશ ઉડી ગયા ! ‘હાય ! દેવી ! સ્વપ્ન શું સાચું થાય છે ?’ એમ જોલતો રાજકુમાર મહારાણી અરુન્ધતીના પગ ઉપર મુર્ચ્છિત થઇ પડી ગયો.

(૧૨) વિદાય.

સવારે ફકીરની મસજિદના દરવાજા ઉપર એક રમણી એકલી ઉભી હતી. ફકીર જમીન પર ઘુટણ ટેકવી નિનાજ પડી રહ્યો હતો. તે સમાપ્ત થતાં તેણે આંખ ઉઘાડીને તે રમણીને પૂછ્યું—‘પુત્રી ! આજ હું તારે મોં ઉદાસ જોઉં છું. શું બીજા કોઇ અશુભ સમાચાર છે ?’

રમણીએ હાથ જોડીને કહ્યું—‘આપની પાસેથી હું વિદાય થવા આવી છું.’

‘ક્યાં જવા ઇચ્છે છે ?’

‘દેવ ! અભાગિનીને વ્યર્થ એવો પ્રશ્ન કેમ કરો છો ? મારી ઇચ્છા શું આપથી છાતી છે ?’

ફકીરે ઉદાસ મનથી જવાબ આપ્યો—‘અભાગિની ! સમજ્યું છું કે તું દુર્ગાદાસના પહાડી કિલ્લામાં જવા આદે છે. પણ પહેલાં કેટલીક વાતો પૂછું છું, તેને જવાબ દે.

‘પૂછો.’

‘તારા સ્વામી હૃદયવેશી રાજકુમાર અમરસિંહે શું તને જાણખી લીધી ?’

વિલાસકુમારીએ ઉદાસ મુખે અસ્પષ્ટ-તૂટક શબ્દોમાં ઉત્તર આપ્યો— ‘ મને ઓળખવાનો કાંઈ સંભવ નથી ! ’

‘ તું તો તેને જોતાંજ ઓળખી ગઈ હતી ને ? ’

‘ દેવ ! અપરાધ ક્ષમા કરજો. આપ અન્તર્યામી હોવા છતાં શું નારીના હૃદયની વાત નથી સમજી શકતા ? ’

‘ તો શું તેના દર્શનને માટે અધીરી થઈ રહી છે ? ’

‘ આપના સમજવામાં ભૂલ થાય છે. અવિનય ક્ષમા કરજો. આ અભાગિનીનું હૃદય એમના દર્શનની લાલસાથી વ્યાકુળ થયું નથી. ઠીક થયું કે તે મને ઓળખી શક્યા નહિ. આ જન્મમાં હું મારો પરિચય તેમને નહિજ કરાવું. ગત રાત્રીએ જ્યારે મંદિરમાં અમ્બર રાજકુમારી અંબાલિકા સાથે તેમનો મેળાપ થયો ત્યારે મેં સર્વ દૂષાધને જોયું છે. તે પછી રાજકુમારી પાસેથી વાતચીતમાં મેં સર્વે જાણી લીધું છે. તેમણે બાળપણમાં એક દિવસ રાજકુમારી અંબાલિકાને રાજસમુદ્રને કિનારે જોઈ હતી. તે દિવસથી તેઓ અમ્બાલિકાના પ્રેમમાં મુંઝ થઈ ગયા છે. અમ્બાલિકા હજી સુધી તેમને ઓળખતી નથી. તે તો એમજ જાણે છે કે તે મેવાડેશનો એક દરિદ્ર ખેડુત યુવક છે. મારા હૃદયમાં પણ નવી આશાનો સંચાર થયો છે. તે દિવસથી મ્લેચ્છવંશની આશામાં માંડે હૃદય વ્યાકુળ થએલું છે. હૃદયમાં પિતૃહત્યાનો બદલો લેવાની ઇચ્છા બળવાન થઈ ગઈ છે. બાલિકાની પ્રગલ્ભતા માટે ક્ષમા કરજો. વીરનું હૃદય નારીના પ્રેમની લાલસાથી ઉન્મત્ત થતાં તે અસાધ્યને સાધ્ય કરી શકે છે. જો તેઓ જાણે કે યવનયુદ્ધમાં જય મેળવવાથી તેમના પવિત્રપ્રેમની વાસના પૂરી થશે; તો આપ શીઘ્ર દેખશો કે સમસ્ત આર્યાવર્ત મુસલમાનોના રૂધિરથી ભરાઈ જશે. ભારતમાંથી શત્રુઓ સત્તર દૂર થઈ જશે અને આજની આ પૈશાચિક લીલા આર્યજાતિના વિજયોત્સવમાં બદલાઈ જશે. એ સમયે દેવ ! આ યવનધ્વંસકારી વીરયુવકની સાથે સુન્દરી કુળેશ્વરી અમ્બરરાજકુમારીના વિવાહનો ઉત્સવ જોઈને માંડે જીવન સફળ કરીશ ! ’

ફરી દ્યાર્દ્ર કણ્ઠથી કહ્યું— ‘ પુત્રી ! એ કઠોર સાધનમાં શું તું તાંડે હૃદય કાપુમાં રાખી શકીશ ? ’

વિલાસકુમારીએ સજળ નેત્રે કહ્યું— ‘ આપ જોવા જોને ગુરુદેવ છે, તેને પોતાનું હૃદય કાપુમાં રાખવું મુશ્કેલ નથી. આટલા દિવસોની આપની શિખામણ શું વ્યર્થ જશે ? આશીર્વાદ આપો કે જોથી હું હૃદયને આ મહામંત્રથી દિક્ષિત કરી શકું ! રાણી અરુન્ધતી અહીંથી

પોતાના માતૃમંદિરમાં જવાને માટે તૈયાર છે. આપો આગા આપો. હું પણ કાળો ઘોડો અને મારી તલ્વાર લઈ તેમની સાથે જોઉં. કેટલાક દિવસ પછી ફરી આપની પાસે આવીશ.’ વિલાસકુમારી ફફડીને અભિવાદન કરી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. જતી વખતે એક વાત વારંવાર તેને યાદ આવવા લાગી. તે અભિવાદન કરતી ત્યારે ફફડીર સદા તેને આશીર્વાદ આપતો હતો; આજ તે આશીર્વાદ દેવાનું કેમ ભૂલી ગયો ?

(૧૩) ખરાખરી.

શરદ્ઋતુની શુકલયામિનીનો પ્રાતઃકાળ હતો. ચંદ્રમા આખી રાત દોડવાને લીધે થાકી ગયો હોય તેમ આરામ લેવા આકાશ-પ્રાંતમાં એક તરફ પડી ગયો હતો. આ વખતે એક પહાડી સંઘીણું રસ્તાની સામે ખેડૂત યુવક અને દુર્ગાદાસ નીચે જમીન ઉપર સુતા હતા. તેની પાસે રાજકુમારી અમ્બાલિકા તથા વિલાસકુમારી જમીન ઉપર સુતાં હતાં. રાણી નિદ્રાધીન થઈ ગઈ હતી કિન્તુ અમ્બાલિકા એટલી શ્રમિત હોવા છતાં પણ જાગતી હતી. યુવક જાણતો નહોતો કે પોતાની પેઠે રાજકુમારીની આંખોમાં પણ નિદ્રા નથી !

એકાએક પાસેજ કેટલાક ઘોડાઓની ખરીઓના અવાજ સંભળાયા. યુવક ચમકી ઉઠ્યો અને કમરે લટકતી તલ્વાર મ્યાનમાંથી કાઢી ઉઠ્યો થઈ ગયો. તેણે દુર્ગાદાસને સંબોધન કરતાં કહ્યું—‘વીરવર ! તલ્વાર કાઢો. હવે વિલંબની જરૂર નથી. આ જુઓ. સામે શત્રુઓની અસંખ્ય સેના ઉભી છે !’

દુર્ગાદાસે જોયું તો યોડે છેટેથી ઘોડેસ્વાર લશ્કર પોતાની તરફ આવતું જણાયું. તેણે કહ્યું આપણે કેવળ ત્રણ આદમી છીએ. ઘણા લોહીની તૃપિત આ તલ્વારની તૃષા તો આજ અવશ્ય તૃપ્ત થશે—છીપશે; કિન્તુ રાજમહિષીને અને રાજકુમારીને છેવટે કાણ બચાવશે ?

યુવકે કહ્યું—‘રસ્તો ઘણો સાંકડો છે. આટલા બધા સૈનિકો એક સાથે આગળ વધી શકે તેમ નથી. આપ રાજકુમારીને, રાજ-રાણીને અને આ રમણીને સાથે લઈ આગળ વધો. હું ત્યાં સુધી અહીં શત્રુઓનો માર્ગ રોકી રાખું છું.’

દુર્ગાદાસે કહ્યું—‘ઠીક ભાઈ ! જ્યાં સુધી આપણા બન્નેની તલ્વારો ધમ્ધાનુસાર શત્રુઓનાં લોહી પીયે ત્યાં સુધીમાં મુકુન્દદાસ રમણીઓને સાથે લઈ આગળ રવાના થાય.’

યુવકે કહ્યું—‘નહિ. વીરવર ! જો શત્રુઓની સેના આપણા બન્નેને

હરાવી આ સ્ત્રીઓની પછવાડે પડે તો તેમનો બચાવ કરવો મુશ્કેલ થશે. માટે આપ પણ તેમની સાથે જાઓ. હું એકલો શત્રુની સેનાનો માર્ગ રોકીશ !’

દુર્ગાદાસે કેટલીક વાર સુધી વિચાર કરી તે તરણના સુકુમાર વદનમણ્ડળ તરફ જોઈ કહ્યું—‘એમ ક્યાં સિવાય બીજો કોઈ ઇલાજ નથી. પ્રિય વીર યુવક ! વીરતાથી પ્રાણ આપજો. સુરલોકમાં તમને તેનો બદલો મળશે ! મહારાણી ! હવે વિલંબ કરવા જેવું નથી. સત્વર ઘોડા ઉપર સવાર થઈ જાઓ.’

યુવકે એકવાર રાજકુમારી તરફ જોયું. રાજકુમારીએ જાણ્યું કે એ દષ્ટિ એમ સૂચવે છે કે ‘તારા માટે પ્રાણ આપવામાં ધણું સુખ છે.’ દુર્ગાદાસ પણ દુઃખ અને અભિમાનથી ઘોડા ઉપર સવાર થયો. મહારાણી અમ્બાલિકાને લાંબને ઘોડા ઉપર બેઠી. અમ્બાલિકાએ ઘોડાની લગામ ખેંચી. અશ્વને ઉભો રાખી તે કહેવા લાગી—‘દુર્ગાદાસ ! આપ ક્ષત્રીય છોને ? આજ પ્રાણના ડરથી શત્રુઓને પીઠ દેખાડશો ? અને આ વીરબાળકને એકલો શત્રુઓને સાંપી નાસી જશો ?’

દુર્ગાદાસે ગંભીર સ્વરથી જવાબ આપ્યો—‘અત્યારે બાલિકાનો ઉપદેશ સાંભળવાનો સમય નથી ! મહારાણી ! અશ્વને ચલાવો. નહિ તો આપને બચાવવાનું મારા માટે કઠીન થશે !’

અમ્બાલિકાએ વળી વધારે જોરથી ઘોડાની લગામ ખેંચી. મહારાણીએ તે જોઈને કહ્યું—‘બહેન ! આજ તું કેમ ઉદ્ધાસમાં નથી ?’

રાજકુમારીએ સજ્જળ નેત્રે જવાબ આપ્યો—‘દેવી ! જો આપને પ્રાણનો અધિક મોહ હોય તો આપ દુર્ગાદાસની સાથે નાસો ! હું તો આ વીર બાળકની—’

એ સમયે તદ્વારોના ઝળઝળાટમાં રાજકુમારીના શબ્દો વિલીન થઈ ગયા. તેણે ઘણીવાર યુદ્ધ જોયું હતું. કિન્તુ બાળકની એક તદ્વાર સાથે બસો તદ્વારોનો મેળાપ આજ તેણે પ્રથમજો જોયો. સંઘામની એવી વિપરીત સ્થિતિ જોઈને રાજકુમારીનું હૃદય વિધાવા લાગ્યું. તે મહારાણીના ખોળામાંથી નીચે પડતાં પડતાં ખોલી કે—‘હા ! નિષ્ઠુર દુર્ગાદાસ ! શું આ તમારો વીરધર્મ છે ?’ પણ તેની દરકાર ન કરતાં મહારાણીના અને રાઠોડ સેનાપતિના ઘોડા ચપળતાથી દોડી શૈલશિખરને ઓળંગી ગયા.

તે દિવસ સવારમાં ફરીર આંખો બંધ કરી કાંઈક વિચાર કરી રહ્યો હતો. થોડીવારે તેણે આંખો ઉઘાડીને જોયું તો કેટલાક મુસલમાન સિપાઈઓ સાંકળથી બાંધેલા ખેડૂત યુવકને સાથે લઈ ખેતાની

તરફ ચાલ્યા આવે છે. પાસે આવતાંજ ફકીરે તે ટોળીના નાયકને કહ્યું—‘હું જાણું છું કે તમે મારી વિદ્રોહિતાની સગ્ન અપાવવા સાર મને બાદશાહની પાસે લઈ જશો. ચાલો હું તમારી સાથે ચાલવા માટે તૈયાર છું.’

નામક અફજલખાંએ પોતાના અનુચરોને કહ્યું—‘તમે આ ફકીરની વાતોમાં વિલંબ ન કરો. તેને જલ્દી હાથકડી નાંખી દો.’ ફકીરે હસીને હાથકડી નાંખાવવા માટે પોતાના હાથ લાંબા કર્યા.

(૧૪) દરબાર.

પ્રાતઃકાળમાં અજમેરમાં બાદશાહનો દરબાર છે. રાજપ્રસાદની સામે દરબારે—આમ છે. સંગેમરમરના પત્થરોથી બનાવેલા મોટા મોટા સ્તંભો ઉપર મણિ—મુક્તાની ઝાલરો ચળકી રહી છે. સામેના સ્તંભો હાસનના હીરકદામ, સૂર્યકિરણોથી પ્રતિફલિત થઈ મુક્તાજડિત સ્તંભો ઉપર તથા સમાગત સભાસદોની પાઘડીઓ ઉપર તરેહ તરેહની જ્યોતિ ફેલાવી રહ્યા હતા. તે દરબારની બંને બાજુએ સજ્જ થએલી ફોજ ચિત્રની પેઠે ઉભી છે. સ્તંભોહાસન શૂન્ય છે. બાદશાહ હજુ આવ્યો નથી. તે સજ્જ થએલા સૈનિકો તથા ઉમરાવગણુ શાન્તિથી તેના આવવાની માર્ગ પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે. પહોંરેગીરે પકડી રાખેલો કદા યુવક એકે તરફ વૃદ્ધ ફકીરની પાસે ઉભો રહી બાદશાહની વિચિત્ર સભા જોઈ રહ્યો છે. યુવકે પૂર્ણ ધ્યાનથી જોયું કે આટલા બધા દાદી—મૂઝવાળા સભાસદોમાં એક પણ હિન્દુ જણાતો નથી ! એકાએક ઘણા બેરથી ‘અહલાહો અકબર નો ધ્વનિ થયો. તોપો ફૂટવા લાગી. અમીર—ઉમરાવ તથા સૈનિકોએ એક સાથે ઘુંટણ ટેકવી સલામો કરી. ક્ષણ-વારમાં પુનઃ સભાસ્થાનમાં શાંતિ છવાઈ ગઈ. યુવકે જોયું કે સમ્રાટ ઐરંગઝેબ હસતો હસતો સ્તંભોહાસન ઉપર ખેડો છે. ક્ષણવાર શાન્ત રહ્યા પછી તે ઐરંગઝેબ ઘણી ગંભિરતાથી સભામણ્ડપને પ્રતિધ્વનિત કરતો બોલ્યો—‘મુસલમાન ઉમરાવો ! સનાતન મહમ્મદીય ધર્મના પ્રચારકો ! આટલા દિવસો સુધી મેં સમગ્ર ભારતવર્ષમાં મહમ્મદીય ધર્મનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવા જે ઉદ્દેશ કર્યો હતો; તે સર્વ આજ હું એક વાત સાંભળીને વિફળ થયો સમજું છું. સેનાપતિ અફજલખાંએ નિવેદન કર્યું છે કે એક વૃદ્ધ મુસલમાન ફકીરે મુસલમાન ધર્મદ્રોહી હિન્દુઓનો પક્ષ ઝાલ્યું કરી ઘણી મુસલમાન સેનાનો વધ કરેલો છે; તેથી અફજલખાંની પ્રાર્થના છે કે તે મુસલમાન ફકીરને રાજદણ્ડનો મારે ટૂંકમ આપવો. પણ હું એ વાત ઉપર વિશ્વાસ કરતો નથી. મારે અફજલખાંના કથનને સાબીત કરવા માટે બીજા પુરાવાની જરૂર છે.’

એક વૃદ્ધ સભાસદે ઉઠીને ક્રોધ પૂર્વક કહ્યું—“ જહાંપનાહ ! એ અસંભવિત વાત છે ! સ્વયં મહમ્મદના અવતાર આલમગીર આદ-શાહના રાજ્યમાં મુસલમાન ફકીર કાશિરો સાથે મળી જાય, એ વાત હું સ્વપ્નમાં પણ વિશ્વાસનીય ગણતો નથી. જે અફજલખાં તે સાબીત ન કરી શકે તો તેને પણ સજા મળવીજ જોઈએ. ”

અફજલખાંએ હાથ જોડીને કહ્યું—“ આ ફકીર સ્વયં દરબારમાં મૌજુદ છે, તેનેજ પૂછો. ”

ઐરંગઝેએ ફકીરની તરફ જોઈને કહ્યું—“ હવે આપ મહેરબાની કરી આગળ આવો અને આ મુસલમાન સભાસદોની સામે કબા રહી ફકીરના પવિત્ર નામને લાગેલું આ ઘોર કલંક દૂર કરો. ”

ફકીર આગળ વધી આદશાહના રત્નસિંહાસનની સામે જઈ ઉભો રહ્યો. સભાસદોએ તેની સુન્દર અને તેજોમયી મૂર્તિ તરફ જોયું. તેની લાંબી દાઢી નાભી સુધી લટકતી હતી. દાઢી અને મૂંછના સર્વ વાળ સફેદ હતા. આંખોમાંથી એક અપૂર્વ જ્યોતિ નીકળી રહી હતી. તેનું બધું લલાટ જોઈને જ તેના યુદ્ધિપ્રભાવનું અનુમાન થતું હતું. ફકીરે પોતાની જ્યોતિર્મયી આંખોથી સમગ્ર સભામંડપને જોઈ પોતાની ખન્ને બુજ્જો ઉઘી કરી કહ્યું—“ સાંભળો, ભારત સમ્રાટના સભાસદ ગણુ ! સાંભળો ! સેનાપતિ અફજલખાંની હકીકત તદ્દન સાચી છે. એંસી વર્ષ સુધી મહાત્મા મહમ્મદના પાવત્ર ઉપદેશોનું મનન કરીને મેં જે જ્ઞાન મેળવ્યું છે, તે મહાન પવિત્ર નીતિની આગ્રાથી, અદ્દરદર્શી, નીયાશય, સ્વાર્થપર આદશાહની નિષ્ઠૂર નીતિની વિરુદ્ધ મેં અસ્ત્રધારણ કર્યો છે. અમિત બળશાલી મોગલ સમ્રાટની વિરુદ્ધ મારા જેવા સંસાર ત્યાગી, હીનબળ ફકીરનું જોર, મહોન્મત હાથીની સુંદર ઉપર માખીના દંશ જેવું છે; કિન્તુ જ્યાં સુધી મારી બુજ્જમાં જોર રહેશે ત્યાં સુધી હું આજની પેઠે પાપ-પુણ્યના સંગ્રામમાં પાપીઓને શિક્ષા આપવા માટે ખરા દિલથી યુદ્ધ કરીશ. મારા આલોકનો અને પરલોકનો એજ ધર્મ છે ! એજ મારા ઇષ્ટ ગુરુદેવ મહમ્મદના સત્ય-સનાતન ધર્મનો ઉપદેશ છે ! ”

ફકીરની વાત સાંભળીને સર્વ સભાસદો વિસ્મિત તથા સ્તંભિત થઈ ગયા. આદશાહે ક્ષણે ર વચાર કરીને ધીર-ગંભીર સ્વરથી કહ્યું—“ સાંભળ, કપટાચારી ! કાશિરો કરતાં પણ ધૂણાસ્પદ, ફકીર વેશધારી પાખંડી ! તેં આજ ખૂરી ઇચ્છાથી મહમ્મદનું પવિત્ર નામ જીત્યારી આ એકત્ર થએલા મુસલમાનોના કાન અપવિત્ર કર્યા છે—એટલુંજ

નહિ પણ આ પવિત્ર મહામ્મદીય રાજસિંહાસનનું ધોરતમ અપમાન કર્યું છે. તે મુસલમાન વીર સિપાઇઓના હૃદયમાં ઘણું કષ્ટ ઉત્પન્ન કર્યું છે; તેથી તને હિંદુસ્થાનનો બાદશાહ આજ્ઞા આપે છે કે કાલ સવારે જલ્લાદની તલ્વારથી તારી પાપમય જીભ કાપી સમગ્ર મુસલમાન પ્રજાની સામે સુઅરના પગ નીચે કચડાવવામાં આવશે ! ”

બાદશાહની આ નિષ્ઠુર આજ્ઞા સાંભળીને સમસ્ત સભાસદ આશ્ચર્યમાં આવી ગયા. પ્રધાન મંત્રીએ ઉભા થઇ હાથ જોડીને કહ્યું—‘ હજૂર ! આપ શું ભૂલી ગયા કે આ વ્યક્તિ મુસલમાન તે-મજ ફકીર છે ! ’

શાહે ક્રોધથી કંપિત થઇ કહ્યું—‘ સાંભળો, મંત્રી ! જે વ્યક્તિ કાફિરને મુસલમાન કહે છે, તેને કુરાને શરીફમાં મૃત્યુની સજા લખી છે ! શું તે તમે નથી જાણતા ? ’

પછી કોઇ કાંઇ કહેવાની હિમ્મત ધરી શક્યું નહિ. અમીર-ઉમરાવ સર્વ શાન્ત રીતે ગંભીરતા પૂર્વક પ્રકીરતું મુખ-ગણુળ જોવા લાગ્યા. કેવળ અફઝલના મોઢા ઉપર પ્રસન્નતાની ઝલક દેખાતી હતી. તે ઉઠીને ઉભો થયો અને બોલ્યો—‘ હવે આ ફકીર પેશવારી પાખંડીના સાથી આ કાફિર યુવકને ઈચિત સજા આપવાની આવશ્યકતા છે. ’

બાદશાહે કહ્યું—‘ હિન્દુ યુવાનને ઉમરાવોની સામે ઉપરિશ્ત કરો. ’

ખેડુત યુવક બાદશાહની આજ્ઞા મુજબ સભાસદોની સામે આવી ઉભો રહ્યો. બાદશાહ તેને જોઇ કહેવા લાગ્યો—‘ સભાસદો ! જે સુક-માર સુંદર તરણુ તમારી સામે ઉભો છે, તે જાતિમાં હિન્દુ હોવા છતાં મોટા મોટા મુસલમાન વીરોની ખરોખરીઓ છે; તેથી મારી ઇચ્છા છે કે તેને મુસલમાન બનાવી કોઇ સારા હોદ્દા ઉપર નિયુક્ત કરવો. મને વિશ્વાસ છે કે આ વ્યક્તિ મુસલમાન થઇને પ્રતિદિન મારા રાજ્યની ઇબ્જત વધારશે ! હિન્દુ યુવક ! ઉમરાવોને સલામ કર ! તારું ભાગ્ય ખુલી ગયું છે. આજ સુર્યાસ્ત પહેલાં નિમાજ વખતે આ લોકો તને મુસલમાન બનાવી બહુ સન્માનારૂપદ-ઉમરાવપદ પ્રદાન કરશે. તારી વીરતાનો એજ ઈચિત ખદલો છે. ’

નિડર યુવકે કત્તર આપ્યો—‘ ભારત સમ્રાટ ! ખરેખર યવનની સેવાએ હિન્દુ વીરોને માટે આ વખતે ઈચિત પુરસ્કાર થઇ પડેલ છે, પણ આ ભુજાઓ ભારતના શત્રુ-રાક્ષસ રૂપી યવનોની છાતી ફાડવાને માટે બની છે, નહિ કે યવનોની ચરણ સેવાને માટે !

બાદશાહનો ચહેરો લાલ થઇ ગયો. તેણે ક્રોધ અને સંતાપથી ચારે તરફ જોઇને કહ્યું-‘રે, ઉમરાવો ! આજ શું હું જામત દશામાં સ્વપ્ન જોઇ રહ્યો છું ? કેશરીના શિરપર શૃગાલનો પદાધાત ! જલ્લાદ ! જલ્લાદ !!’

તે સાંભળી એકદમ સૈનિકોમાંથી નાગી તલ્વારો લઇ કેટલાક જલ્લાદો સામે આવી ઉભા રહ્યા. વૃદ્ધ મુસલમાન ફકીરે ઘણી સ્ફુર્તિથી બાદશાહની પાસે જઇ દરબાર મણ્ડપને કંપાવતા વજ્ર જેવા ગંભીર સ્વરથી કહ્યું-‘સાંભળ, બાદશાહ આરંગજેબ ! સાંભળ ! મૂર્ખતાની પણ સીમા હોય છે ! અદ્વૈતશિતાની પણ હદ હોય છે ! આ વીર યુવકના રક્તતું બિન્દુ જમીનમાં પડતાંજ નક્કી બાણજે કે તારૂં માથું જમીન પર પડશે !’

બાદશાહે ક્રોધથી દાંત તળે અધરોષ દેખાવી કહ્યું-‘હે, પાગલ ફકીર ! હું દિનુસ્તાનનો શહેનશાહ છું.’

ફકીરે વક્રદષ્ટિથી બાદશાહના મુખમણ્ડળ તરફ જોઇ કહ્યું-‘તું શહેનશાહ છે ! એકવાર ઉપર ઉંચી આંખ કરીને જો કે શહેનશાહ કોણ છે !’

બાદશાહે મંત્રાહતની પેઠે ઉપર જોઇ આંખો બંધ કરી. પુનઃ આંખો ઉઘાડી એકાએક પોતાના શિરની ઉપર આકાશ તરફ જેવા માંડ્યું. ક્રોધ અજળ મંત્રનો પ્રભાવ હોય તેમ તેણે જોયું તો જણાયું કે-દ્વાદશ શશિનાં કિરણોથી દિગ્મણ્ડળને આલોકિત કરતી ગૌરવમય કાન્તિ, અપાર્થિવ જ્યોતિ, રત્નકિરીટ શોભિત બાદશાહ અકગર જ્યોતિર્મયી સ્વર્ગીય વિમાન ઉપર વિરાજમાન છે. વિમાનની ચારે તરફ અસંખ્ય અમરગણ આનંદપૂર્વક બેઠેલા છે. વ્યથિત હૃદય તથા વિસ્મિત સ્ત્રોત્યનથી આરંગજેબે તે રાજરાજેશ્વરની મૂર્તિને જોઇ પુનઃ નીચે પોતાના સમામાંડપ તરફ જોયું. ત્યાં શું દેખાયું ? તે રત્ન-રાજદીપ્ત, હીરદામવિભાસિત, વિચિત્ર દરબાર બીજણ ધોર અંધકારથી વ્યાપ્ત થઇ ગયો છે ! અને તે અંધકારમાં વજ્રદેહ, બીભત્સવદન, વિકટદશન દાનવો વિકટ હાસ્યથી કેલાહલ મચાવી રહ્યા છે. વળી સામે આકાશમાંથી પડતા ચંદ્ર પ્રમાણે તેનો પિતા ધૂળમાં સાંકળથી બાંધેલો પડ્યો છે. પાસેજ તેના મોટાભાઇ દારાની વીર મૂર્તિ કાંટાઓમાં પડેલી છે, પ્રાણપ્રિય ભાઇ સુબતું માયું કપાએલું મસ્તક આકાશમાં લટકી રહ્યું છે, અને પ્રિયદર્શન લઘુ બન્ધુ મુરાદતું શરીર લોહીથી ખ-રડાઇને જમીનપર અવ્યવસ્થિત પડ્યું છે.

બાદશાહ ખૂબ પાડીને સિંહાસન ઉપરથી ઉઠી ગયો. તેનું શરીર થર થર કંપી રહ્યું હતું. તેના એવા હાલ જોઈને સર્વ ઉમરાવો તેની પાસે દોડી ગયા. બાદશાહ અચાનક ખીમાર થઈ જવાને લીધે હકીમ-વૈદ્યાને બોલાવવા સાફ લોકો દોડવા લાગ્યા. કેટલાક જાણુ તેનો હાથ પકડીને તેને આરામગૃહમાં લઈ ગયા. દરબાર વિસર્જન થયો.

(૧૫) હુમલાં સમય નથી.

સંધ્યાનો સમય છે. આરામ ગૃહમાં બાદશાહ સુસ્ત પડ્યો છે. પાસે અફજલખાં હાથ જોડીને ઉભો છે. બાદશાહે તેને કહ્યું—“ કેમ સેનાપતિ ! શત્રુઓ છૂટી જવાને લીધે આજ તમને ઘણું કष्ट થયું હશે ? ”

અફજલખાંએ ઉત્તર આપ્યો—“ જ્યારે તેમના ઉપર હજારની મહેરબાની થઈ, ત્યારે તે મારા શત્રુ કેવી રીતે ગણાય ? પણ ભવિષ્યમાં તે બંને જાણા રાજ્યમાં બહુજ ગડબડ મચાવશે એમ લાગે છે ! ”

બાદશાહે કહ્યું—સમસ્ત ઉમરાવો અને હાકિમોનો અતુરોધ ટાળી ન શક્યો તેથી મેં પોતે કેદખાનામાં જઈ ફકીરને અને કાફિરને છોડી દીધા. ’ અફજલખાં સમજી ન શક્યો કે આજે સમ્રાટનું મુખ મણડળ બહુજ ગંભીર છે. તેણે એક લાંબો શ્વાસ ખેંચીને ઉત્તર આપ્યો—“ હું સ્વપ્નમાં પણ નહોતો જાણતો કે તેમનું ભાગ્ય આટલું જ-બરદસ્ત હશે ! ”

‘ પણ થઈ ગયેલી વાતનો શોક કરવાથી હવે શું ફાળ છે ? અફજલ ! એ વૃદ્ધ ફકીરને અને યુવાન કાફિરને આજ કેવા જાણ્યા ? ’

‘ પાગલ, પાખંડી, કાફિર અને નરાધમ ! ’

‘ મેં જે નવી રાજનીતિનું અવલંબન કરેલું છે, તેને તે ફકીર બહુજ હાનિકારક સમજે છે. તેના ખ્યાલમાં અકબરશાહની ચત્રાવેલી પહેલી નીતિજ મોગલ સામ્રાજ્યને માટે સર્વથી ઉત્તમ છે. ’

‘ પાગલ શું ન વિચારે ? શું કાફિર કોઈ દિવસ મુસલમાનની પ્રશંસા કરે છે ? ચોર કોઈ દિવસ ચાંદની રાતને પસંદ કરે છે ? ’

‘ ત્યારે શું આ વિષયમાં તારા મનમાં કાંઈ સંદેહ નથી કે પૂર્વ પ્રચલિત રાજનીતિથી મારી નવી રાજનીતિ સર્વ રીતે સારી છે ? ’

ખુશામતીઆ અફજલખાંએ હાથ જોડીને કહ્યું—“ જહાંપનાહ ! આ વિષયમાં શું આપ વળી ગુલામને પ્રશ્ન કરો છો ? આપ જેવા વિલક્ષણ રાજનીતિજ પુરુષે ખીજે કોઈ વખતે શું પૃથ્વીમાં જન્મ લીધો છે ? અકબરશાહની ખુશામતથી કાફિરો બહુ અભિમાની થઈ ગયા હતા.

એ વખતે કોઈ જાણતું પણ નહોતું કે આ મુસલમાનોનું રાજ્ય છે કે હિન્દુનું રાજ્ય છે ! આટલા દિવસો પછી બાદશાહ આમલગીરે મુસલમાન વંશના સૂર્યસદશ એ ઘોર અન્ધકારને નષ્ટ કરી કુરાન શરીફના ઉજ્જવલ પ્રકાશથી જગતને ઉજ્જવલિત કર્યું છે. આપના બાહુમાં એટલી શક્તિ છે કે, હિમાલયથી કન્યાકુમારી સુધી સેંકડો રાજ્યો આપના આશ્રિત છે. આપનું એવું બીજાં પરાક્રમ છે કે રાજપૂતોના અને મહારાષ્ટ્રના હિન્દુ-રાક્ષસ ગણ બધા તથા વિરમયથી મૃતપ્રાય છે. આપનું એવું અમાનુષિક ધર્મમળ છે કે કરોડો હિન્દુઓ, મુસલમાનોના પગ તળે આજોટતા ફરે છે. વગી—

‘વળી મારા પગમાં એટલું બળ છે કે તે ખુશામતીયા અને અસત્યવાદી અફજલને કચડી તેના હાડકા ચૂરે ચૂરા કરી શકે છે !’ એટલું બોલી બાદશાહે ધણા જોરથી અફજલની છાતીમાં હાત મારી તેને જમીન ઉપર પાડતાં કહ્યું ‘ચુપ રહે ગુલામ ! તારા જેવા ખુશામતીયાઓને લીધેજ આજ મોગલ સામ્રાજ્ય રસાતલમાં જઈ રહ્યું છે. શું હું કુશળ રાજનીતિજ્ઞ છું ? શું મારી રાજનીતિજ્ઞતાનું આ ફળ છે કે આજ વીસ કરોડ ભારતવાસી મારા હૃદયનું લોહી પીવાને માટે કિસુક થયા છે ! મૂર્ખ ! શું મારી એ રાજનીતિજ્ઞતા છે કે મેં વીસ કરોડ હિન્દુઓને તદ્વારના જોરથી વશ કરવાનો વિચાર કર્યો હતો ? શું મારી એ રાજનીતિજ્ઞતા છે કે એક વીર જાતિને હું ગુલામ બનાવવા ચલાતો હતો ! ધન્ય માઈ બાહુબળ ! હાય ! એ બાહુબળથી મેં પોતાના હાથ કાપીને ફેંકી દીધા છે ! ખુશામતી અને જુદા અફજલ ! શું મારા ધર્મના અવતારપણાનું એ ફળ છે કે મારા આ વિસ્તૃત રાજ્યમાં આજ હાહાકાર મચી રહ્યો છે ! શું મારી ધાર્મિકતાનું એજ પરિણામ છે કે મેં મારા પ્રાણપ્રિય બાઈ દારાને મારી નાખી પિતાને કેદ કરી લીધા હતા ?’ બાદશાહે હાથ જોડી સજ્જન નેત્રાથી ઉચ્ચે જોતાં બોલવા માંડ્યું—‘રાજકુળ ગુરુ અકબર ! એકવાર તમે તમારા દિવ્ય ચક્ષુઓથી જુઓ કે આપના પવિત્ર વંશના કુલાંગાર, નીચાશય ઔરંગઝેબની મૂર્ખતાથી સોનાનું ભારત ભસ્મવત્ થઈ ગયું છે ! તમારું પ્રેમ રાજ્ય પાપ સાગરમાં ડૂબી ગયું છે. મૃત્યુલોકમાં તમે જે આનન્દમય નન્દનવન સ્થાપિત કર્યું હતું, તેને પિશાચ ઔરંગઝેબે આજ હાહાકાર મય ઘોર-બચકર જંગલ બનાવી દીધું છે !’

ઔરંગઝેબ ઔરંગઝામાં ફરતો ફરતો કહેવા લાગ્યો ‘નહિ, નહિ; હમણાં સમય નથી. પ્રેતપક્ષની આ પ્રચંડ આગ શું ફરી ખુઝાઈ

શકે છે ? ત્રિકાલદર્શી નરરૂપી ફરીસ્તા-ફરીર ! હું સમજું છું કે તું મનુષ્ય નથી પણ પવિત્ર મહામહત્તો હૂત છે. રાક્ષસ ઔરંગઝેબનું અભિમાન ઉતારવા માટે ત્રિદિસ્તમાંથી આવી તમે મને દર્શન દીધું હતું ! કિન્તુ દેવ ! વીસ વર્ષ પહેલાં આ નર-પિશાચની સામે એકવાર પણ કેમ ન આવ્યા ? આ પ્રચંડ ભડમડાટ બળતી આગને યુઝાવવી એ મારી શક્તિ બહારનું કામ છે. આ આગ ભારતને ભસ્મ કર્યા વિના યુઝાશે નહિ ! હમણાં સમય નથી; ઉઠ ગુલામ !'

આદશાહે અક્ષબલમાં ઉપર પુનઃ પદાઘાત કરતાં કહ્યું—'ઉઠ ગુલામ ! ઉઠ શયતાન ! આદશાહના શયતાન નૌકર ! પ્રેતયજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ કરી નાખ ! આ સાંભળ, કેટલેક દૂર હિન્દુઓનું ધોર ગર્જન આ-કાશમાં ગુંજી રહ્યું છે ! મહારાષ્ટ્રીઓનો ભીપણ કોલાહલ, રાજપૂતોનું ભીમ-ગર્જન, પંજાબીઓનો શ્રવણભેદી ધોર રવ, ચાલ શાન્ત કર ! ચાલ, કાફિરોના રક્તમાં જાતીય નાવ હંકાર ! પરિણામ ગમે તેવું આવે ! કિન્તુ ઇતિહાસમાં લોહીના અક્ષરોમાં ઔરંગઝેબનું નામ અવશ્ય લખાશે ! યુગ-યુગાન્તરમાં ઐતિહાસિક ગણ-ઇતિહાસ પ્રેમિઓ સજળ નેત્રે આલમગીર આદશાહની નિષ્ઠુર રાક્ષસીય લીલાનું વર્ણન કરશે. પિતૃઘાતક, ભાતૃસંહારક ઔરંગઝેબના નામ ઉપર હજારો તિરસ્કારો છૂટશે અને મોગલ સલ્તનતની પડતીનું કાળું કલંક સદાને માટે તેના નામ સાથે જોડાશે !'

(૧૬)—અરવલ્લી પહાડ ઉપર આરોહણ.

અરવલ્લી પહાડની નીચે થોધપુરની મહારાણી અરન્ધતી, અમ્મર રાજકુમારી તથા વિલાસ કુમારી સાથે વિશ્રામ કરી રહી છે. અહીં જણાવવાની જરૂર છે કે થોડા ઉપરથી ઉતરી પડેલી અમ્મર રાજ-કુમારીને પાછળથી મુકુન્દદાસ એવાન અવસ્થામાં રાણીની પાસે લાઇ ગયો હતો. દુર્ગાદાસ તથા મુકુન્દદાસ પાસેના તંત્રીઓમાં રાજપૂત વીરોની સાથે મેળાપ કરી રહ્યા છે.

વિલાસકુમારીએ કહ્યું—'આ જુઓ રાણીજી ! અમ્મ્યાલિકા હજી સુધી રૂદન કરી રહી છે.'

રાણીએ કહ્યું—'ધિક્ ! અમ્મ્યાલિકા ! તું શું ક્ષત્રિય કન્યા નથી ! તું વીરવર મહારાજ જયસિંહની કન્યા નથી ? ક્ષત્રિય વીરને યુદ્ધ કરતો જોઇને તારું હૃદય કેમ બ્યાકુળ થઇ ગયું ? હજી પણ તારી આંખોમાંથી આંસુઓની ધારાઓ વહી રહી છે !'

‘મહારાણી ! મારી આંખોમાંથી જીંદગી પર્યંત અશ્રુ ધારા વહેતી રહેશે ! હાય ! દેવી ! જે દિવસ દિલ્લી નગરમાં સેંકડો સ્ત્રીઓ અગ્નિમાં બળી મુકા હતી તે દિવસે મને પણ કેમ બાળી ન મૂકી ? એમ થયું હોત તો મારી સર્વ યાતનાઓ દૂર થઈ જત !’

મહારાણી ઉદાસીનતાથી ઉઠીને ફરવા લાગી. વિલાસકુમારીએ અભ્યાસિકાને કહ્યું—‘રાજનંદિની ! એ આપે કેમ બાણ્યું કે તે ખેડુત યુવક યુદ્ધમાં પ્રાણ આપી દેશે ?’

‘શું તું એમ સમજે છે કે તે ખેડુત યુવકના મૃત્યુની આશંકાથી મારું હૃદય આટલું બાકુળ થઈ રહ્યું છે ?’

‘ત્યારે શા માટે ?’

‘દુર્ગાદાસની નિષ્કુરતા જોઈને મારા હૃદયમાં ધણો આઘાત લાગ્યો છે. જો તે ખેડુત ન હોતાં કોઈ રાજવંશમાં જન્મેલો હોત તો શું આપણે આજની પેઢે તેને શત્રુઓના હાથમાં સોંપી આપણા પ્રાણ બચાવવાને માટે નાસી આવત ? હલકા કુળમાં કિતવન થવાને લીધેજ તેની કાંઈ દરકાર રાખવામાં નથી આવીને ?’

વિલાસકુમારીએ કહ્યું—‘રાજકુમારી ! મારી વાત સાંભળો ! યુવકને માટે કાંઈ ચિંતા કરશો નહિ. આજ્ઞા બિલ્કુલ છોકરો નહિ ! પરમેશ્વર કરશે તો તમારો ખેડુત યુવક એકલો સર્વ મુસલમાનોને મારી યુદ્ધમાં વિજય મેળવી તમારી પાસે પાછો આવશે.’

રાજકુમારીએ અભિમાન સાથે ઉત્તર આપ્યો—‘વિલાસ કુમારી ! તું આ શું કહે છે ? મારો ખેડુત યુવક શું મારી પાસે આવશે ? અરે, મારે અને તેને શું સંબંધ છે ? શું તું નથી જાણતી કે હું રાજનંદિની છું અને તે તુચ્છ કુલોત્પન્ન ખેડુત છે !’

વિલાસકુમારીએ વાત ફેરવવાના મિષ્ટાંન કહ્યું—‘આ વાત વળી આપણે કોઈક ખીજે સમયે કરીશું. હાલ તો જુઓ, દુર્ગાદાસ આ તરફ આવે છે. નક્કી આપણે હવે માતૃ-મંદિરમાં જવાનું હશે.’

દુર્ગાદાસે યોધપુર રાજમહિષીને કહ્યું—‘દેવી ! સંધ્યા સમય થવાને હવે વાર નથી. એકત્રીત થએલા સર્વ રાજાઓ અને સરદાર ગણુ તૈયાર છે. આજ્ઞા આપો તો હું તમને સર્વને માતૃમંદિરમાં લઈ જઈ.’

અરુન્ધતીએ કહ્યું—‘હા હવે વિલંબ શા માટે કરવો ?’

દુર્ગાદાસે ભેરી બજાવી. ભેરીનો અવાજ સાંભળીને ક્ષત્રિય રાજાઓ

અને સરદારો સ્ત્રી સમુદાય સહિત તંબુઓમાંથી નીકળી ઘોડાઓ ઉપર સવાર થઈ આગળ ચાલવા લાગ્યા. પગે ચાલનારાઓ તેમની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. દુર્ગાદાસે રાણીને કહ્યું—‘આપ સ્ત્રી સમુદાયને સાથે લઈ આગળ ચાલો અને હું પુરૂષોના સંઘને સાથે લઈ પાછળ આવું છું. દેવી ! આજ રાજપૂતાનાને માટે ઘણો સારો દવસ છે. આજનું આ અપૂર્વ દૃશ્ય સદૈવ ભારતના ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરોથી લખાશે !’ દુર્ગાદાસે ઘણા જોરથી આદાશને કંપિત કરતા સ્વરથી કહ્યું—‘લાઈઓ ! સર્વ એક સ્વરથી કહો ભારત માતમી જય ! !

કંદમાં કંદ મિલાવી સમગ્ર રાજપૂત વીરોએ કહ્યું—‘જય ! ભારત માતમી જય ! અરવલ્લી પહાડને કંપાવતો ઘોર શબ્દ પ્રતિ ધ્વનિત થયો—‘જય ! ભારત માતમી જય !’

આ પ્રમાણે વીર રમણીઓની પછવાડે દુર્ગાદાસની સાથે અસંખ્ય વીર સૈનિકો વીરતા પૂર્વક તે પર્વતીય પ્રદેશને કંપિત કરતા ‘હર હર મહાદેવના’ ના ધ્વનિથી અરવલ્લી પહાડ ઉપર ચડવા લાગ્યા. વિલાસકુમારીએ પોતાના કાળા ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ અરુન્ધતી દેવીની સાથે પહાડ ઉપર ચડતાં વીર-ગીત ગાવાનો આરંભ કર્યો અને તેના અમૃતમય કંદસ્વરમાં સ્વર મેળવી ખીજી સ્ત્રીઓ પણ ગાવા લાગી.

(૧૭) અન્તમાં પ્રેમ.

સન્ધ્યા સમય પહેલાં ખેડૂત યુવક અરવલ્લી પર્વતની તળેટીએ એકલો બેઠો બેઠો વિચાર કરી રહ્યો હતો કે કયે રસ્તે અરુન્ધતી દેવીના માતૃમન્દિરમાં જવાશે ? થોડીવાર પછી તેણે જોયું કે એક ઘોડે-સવાર કાંઈક મંજુલ સ્વરથી ગાતો ગાતો પોતાની તરફ ચાલ્યો આવે છે. પોતાને જવાનો માર્ગ પૂછવા સાથે યુવક તે આગન્ટુકની સામે જઈ ઉભો રહ્યો. આગન્ટુકે તેને જોતાંજ મીઠા શબ્દોમાં કહ્યું—‘હું તમનેજ ખોળ્યા કરું છું. મને પહેલેથીજ ખબર હતી કે તમે આદેશ-હત્રી કેદમાંથી છૂટી અહીં આવ્યા છો. શું તમે મને નથી ઓળખતા ? જરા ઉભા રહો. હું હમણાં આવું છું.’

યુવકે જોયું કે તે આગન્ટુક કેટલેક દૂર જઈ પોતાનો વેશ બદલે છે. તેણે સિપાઈનો વેશ કાઢી નાખી સ્ત્રીનાં વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં. છાતી-એથી લોહાતું કવચ ઉતાર્યું અને તે સ્વજે મોતીનો હાર શોભાવ્યો.

લાગ્યો. કમરેથી તલ્વાર દૂર કરી. પગમાંથી જોડાઓ દૂર કરી ધારણ કર્યા અને એકાએક પાવડીની અંદરથી નિતાળ સુધી લટકે તેવો કાળી નાગણી જેવો કેશકલાપ નીચે પડ્યો. અરે ! આ સુંદર પ્રતિમા તો યુવકે એકવાર જોઈ હતી ! આ તો તેજ મોહન મુર્તિ છે ! જે સ્વપ્નદૃષ્ટા રમણીએ નિર્જન પ્રાંતમાં કાલિન્દી નદીને કિનારે યવન સમરનો માર્ગ દેખાડ્યો હતો; તેજ આ સ્વર્ગીય પ્રતિમા છે !

રમણીએ એક વૃક્ષની ડાંચી ડાળી ઉપર ચડી પોતાનો સિં-
પાઇનો પોશાક બાંધી દીધો. તે પછી તે યુવકની પાસે આવી ઉભી રહી અને હસતી હસતી બોલી-‘ હવે શું તમે મને જોગખો છો ? કદો, હું કોણ છું ? ’

‘ આપ તેજ સુરસુંદરી છો. ’

રમણીએ વિલક્ષણ હાસ્ય કરી કહ્યું-‘ આ અભાગિનીના મોઢા ઉપર સુર-સુંદરીનું કયું લક્ષણ આપે જોયું વાર ? ’

યુવકને અતુત્તર જોઈ રમણી પુનઃ કહેવા લાગી-‘ આજ જે તમે કહી તે વાત ઈરી કદી ન કહેશો. મને ‘ વિલાસકુમારી ’ કહીને બોલાવજો. હું બાળપણમાં સારાં સારાં વસ્ત્રાભરણો પહેરવાનું બહુ પસંદ કરતી હતી; તેથી મારા પિતા મને ‘ વિલાસકુમારી ’ કહીને બોલાવતા હતા. અત્યારે પણ મને સારાં વસ્ત્રો પહેરવાં બહુ ગમે છે. પણ હાલનો સમય વિચિત્ર છે. અસ્તુ ! પણ કહો કે તમે અહીં એટલા બેઠા બેઠા શું વિચાર કરતા હતા ? ’

‘ યુવકે ઉત્તર આપ્યો-‘ હું જાણું છું કે રાઠોડ સેનાપતિ દુર્ગાદાસ આ પહાડ ઉપરજ રહે છે, કિન્તુ ક્યાં રહે છે તથા કયે રસ્તે જવાથી તેમનો મેળાપ થશે; તે હું જાણુતો નથી. ’

‘ તમને માતૃ-મંદિરમાં લઈ જવા માટેજ હું તમારો માર્ગ પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી. એ અપૂર્વ માતૃમંદિર બહુજ પાસે છે. આલો હું તમને લઈ જાઉં; કિન્તુ ત્યાં રાજકુમારી અમ્બાલિકા સાથે તમારો મેળાપ થશે નહિ ! ’

તરણે ચમકીને પૂછ્યું-‘ તો રાજકુમારી અમ્બાલિકા ક્યાં છે ?
• તે તો રાઠોડ સેનાપતિ તથા મહારાણીની સાથે અહીં આવી છે ! ’

‘ પણ તમારે રાજકુમારીનું શું પ્રયોજન છે ? તમે વીર ચોદ્દા અને તે એક અબ્બળા રમણી ! તમે દરિદ્ર બેકુત અને તે એક રાજનન્દિની ! ’ કહેતાં કહેતાં રમણીનું પ્રકુલ્લ વદન મલિન થઈ ગયું. તે પુનઃ કહેવા લાગી-‘ હું જાણું છું કે તમે તેની ઉપર ખ્યાર

કરો છો, પણ શું આ તમારા પ્રેમને વિપયુક્ત સમય છે ? તમારી સ્વર્ગાદિપિગરીયસી ભારત જનની યવનોના પગ તળે કચડાઈ રહી છે અને તમારા હૃદયમાં આજ સ્ત્રી ઉપર અનુરાગ ઉત્પન્ન થાય છે ? તમે ક્ષત્રિય વીર છો કે નહિ ? તમારી ચારે તરફ પિશાચોથી પ્રપીડિત આર્ય ભારત હાહાકાર કરી રહ્યો છે અને તમારા હૃદયમાં રમણીના દર્શનની અભિલાષા કિહમતે છે ?

યુવાને પુનઃ પૂછ્યું—‘પણ રાજકુમારી અમ્યાલિકા ક્યાં છે, તે તો કહો ?’

વિલાસકુમારી હસી પડી. તેની કૃત્રિમ ગંભીરતા કડી ગઈ. છાયા-મતી તરંગિણીના હૃદયની ગંભીર છાયા હવાના આધાતથી લહરીઓમાં ફૂંચી ગઈ. તેણે પુનઃ હસીને કહ્યું—‘હું કેટલાક દિવસોથી રાઠોડ સેનાપતિના કિલ્લામાં રહી છું. અમ્યાલિકાના મુળથી તમારી કેટલીક વાતો સાંભળી છે. પણ આ વિપદનો સમય તમે પ્રેમમાં વ્યતીત કરશો તો શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ કોણ કરશો ? રાઠોડ સેનાપતિના કિલ્લામાં જતાં પહેલાં શું તમે મને એક વચન આપશો ?’

‘શું, કહો જોઈએ ?’

‘પ્રતિજ્ઞા કરો કે જ્યાં સુધી યુદ્ધ સમાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી કાય-મનોવાક્યથી કેવળ શત્રુઓનો સંહાર કરીશ. પહેલાં શત્રુઓનો સંહાર કરો; પછી ઇચ્છાનુસાર પ્રેમની વિપાસના કરજો.’

યુવકે જવાબ આપ્યો—‘સુંદરી ! ધણા દિવસોથી મ્મેન્નિયવનતા મહાગંત્રથી હું દીક્ષિત થયો છું. જીંદગી પર્યંત અસીમ પ્રયત્નથી એ મંત્રની સાધના કરીશ.’

અન્ને જણાં પહાડ ઉપર ચડવા લાગ્યાં. ચારે તરફ શાંતિ જવાઈ ગઈ છે. આકાશમાં એક તરફ ચંદ્રમા હસતો હસતો રમણીના સુવાંચુ વદન ઉપર સુધારાશિ વરસાવી રહ્યો છે. યુવકે સ્તિબ્ધ નયનોથી રમણી તરફ જોયું. જેતાંજ તે સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે ધણા દિવસ પહેલાં વિવાદમણ્ડપમાં આવુંજ મુખ મેં દેખ્યું હતું. તેણે આશ્ચર્યચકિત થઈને પ્રશ્ન કર્યો.—‘આપને મેં પહેલાં એક-વાર ક્યાં જોયાં છે; ખરું ?’

‘તે દિવસ, તે જંગલમાં, નદી કિનારે જોઈ હતી.’ શું એટલી વારમાં ભૂલી ગયા ?’

‘તેથી પણ પહેલાં, બહુજ દિવસો પહેલાં આળપણમાં એકવાર ક્યાં દેખ્યાં હતાં, પણ સ્મરણમાં નથી આવતું કે ક્યાં દેખ્યાં હતાં !’

અચાનક રમણીએ રામાંચ અનુભવ્યાં. તેણે :કેટલીકવાર શાન્ત રહી એ વાત ઉડાવી દેવા સાર ખોલવા માંડ્યું—‘તમને જામ થયો છે. મારા જેવી ખીજ કોઈ અભાગિની રમણીને તમે જોઈ હશે ! અત્યારે એ વાતનું શું પ્રયોજન છે ? આ જુઓ, પાસેજ માતૃમન્દિરની લાલ-પતાકા પવનના સપાટામાં ઉડીને તે સ્થળની પવિત્રતા સૂચવી રહી છે; જે વચન આપ્યું છે, તેને ભૂલશો નહિ. પહેલાં યુદ્ધ અને અન્તમાં પ્રેમ !’

(૧૮) મહાગલ આરતી.

વિલાસકુમારીએ કહ્યું:—‘યુવક ! આ સાંભળો, આરતીનો શંખ-ધ્વનિ થઈ રહ્યો છે. વીરવર ! હવે જરા અહીં ઉભા રહો. દૂરથી મંગલ આરતી જોઈ હૃદય પવિત્ર કરો; પછી પાસે જાઓ.’

‘શું આ શંખધ્વનિ છે ? શંખધ્વનિ શું આટલો મધુર હોય છે ? શંખગાંથી શું આવો મુંદર અવાજ નીકળે છે ? શંખધ્વનિમાંથી શું આટલું બધું અમૃત વરસી શકે છે ? શંખધ્વનિ શું પ્રેમિઓના હૃદયને આટલું ઉન્મત્ત-પાગલ બનાવી દે છે ? જરૂર આ કોઈ વીણાનો ઝંકાર છે. વીણાના સુર આટલા ગંભીર હોય છે ? વીણાના અવાજથી વીરના પ્રાણ શું આવી રીતે મત્ત થઈ જાય છે ? વીણાનું તાન શું એકવારેજ સપ્તમ સુધી પહોંચી જાય છે ?’ યુવક તે ન જાણી શક્યો કે આ શંખના ધ્વનિમાં-સંગીતનું લીલા નિકેતન, જગતનું પ્રેમ પ્રસ્ત-વણુ-કામિનીનો મધુર કણ્ઠ-મળ્યા હતા !

તે પછી યુવકે જોયું કે ગાર રમણીઓ શંખ વગાડતી મન્દિરની બહાર આવી. તેમની પછવાડે ખીજ કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ ગાતી ગાતી મન્દિરની સામે આવી ઉભી રહી. વિલાસકુમારી દોડીને તે સ્ત્રીઓમાં મળી ગઈ અને તેમના સ્વરમાં સ્વર મિલાવી ગાવા લાગી.

કેટલીક વાર પછી સ્ત્રીઓનું સંગીત બંધ થયું, કિન્તુ આ શું ? આ નારીઓના ગીતનો પ્રતિધ્વનિ છે કે પ્રત્યુત્તર ? સ્ત્રીઓનું ગાન સમાપ્ત થતાં પહેલાંજ ખીજ એક પ્રકારનું ભીષણ, લોમકર્ષણ, ગંભીર, ભેરીરવ સંમિલિત, તદ્વારોના ઝણઝણાટથી પ્રતિધ્વનિત ગીતધ્વનિ સંભળાયો. અમૃતભાષિણી કલ્પલોહિનીનો કવચોત-ધ્વનિ અચાનક ગંભીર સાગર ગર્જનમાં પરિણત થયો. યુવકે આશ્ચર્યથી જોયું કે મન્દિરની ખીજ બાજુ તરફથી સેંકડો વીર પુરુષો સેંકડો સૌદામિની જેવી અમકતી નગ્ન તદ્વારો ફેરવતા, ગાતા અને નાચતા મન્દિરના મેદાન

તરફ આગળ વધ્યા. યુવકની મંત્રાહતની પેઠે સાંભળવા લાગ્યો—

“ આ પર્વત ઉપર આર્યવીર ગણુ આરતીનાં ગીત ગાઇને તથા નાચી-દેહીને અરવલ્લી પહાડને કંપિત કરી રહ્યો છે. ઉંચી થએલી છ તક્ષારો પરસ્પર મળી જાય છે. આજ માતા ભારત ભૂમિને દાનવમુડોથી શણુગારીશું—તેને દાનવોના પંજરમાંથી છોડાવીશું.”

યુવક પોતાની તક્ષાર ખેંચી ઉન્મત્ત થયો હોય તેમ દોડ્યો અને માતૃમન્દિરની મડંગલ આરતીમાં સંમિલિત થઇ ગયો.

(૧૮) વિજયપાલ.

પ્રાતઃકાળમાં દુર્ગાદાસ તે યુવક સાથે વાત કરી રહ્યો હતો. દુર્ગાદાસે કહ્યું—‘ યુવરાજ ! અમારી સાથે ઝાંસોરમાં યુદ્ધાર્થે આવવાને માટે તૈયાર—’

‘ રાડોડવીર ! આપજ મને જ્યારે યુવરાજ કહીને સંબોધન કરશે, ત્યારે મારે મારું સત્ય વૃત્તાન્ત છૂપાવવું બહુ કઠીન થઇ પડશે !

‘ ક્ષમા કરજો હું ભૂલી ગયો હતો. જ્યાં સુધી આપના અજ્ઞાત વાસના દિવસો સમાપ્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી આપને ‘કૃષક-યુવક’ કહીને સંબોધન કરીશ. માટે ક્ષમા કરજો. જ્યારે આપને આત્મ પરિચય કરવાનો ઉચિત સમય આવશે, ત્યારે આ ધૃષ્ટતાને માટે ક્ષમા માગી આપનું યથોચિત સન્માન કરીશ. ’

યુવકે પૂછ્યું—‘ અત્યારે આપ શું આસા કરતા હતા ? કહો. ઝાંસોર યુદ્ધમાં આવવાને માટે હું તૈયાર છું. આપ પોતેજ વિવ્રંચ કરી રહ્યા છો. ’

‘ હું હરવતીના રાજકુમાર વિજયપાળની વાટ જોઇ રહ્યો છું. તેઓ હમણાં અહીં આવશે. તમે તેમને મળીને બહુજ પ્રસન્ન થશો—તે વિધાતાની સૃષ્ટિમાંનું એક અદ્ભુત પ્રાણી છે. ’

‘ તેનું નામ મેં સાંભળ્યું છે. વળી સાંભળ્યું છે કે સ્ત્રીઓએ તેનું નામ ‘કાળોપહાડ’ રાખ્યું છે ! ’

‘ તેઓ દેખાવમાં જેવા કાળોપહાડ જેવા છે, તેવાજ કાર્યમાં પણ વિચિત્ર છે. તેઓ ધણા સરસ-સાદા પુરુષ છે. ખટખટ તેમને મુદ્દલ આવડતી નથી, પ્રપંચની વાતો તે સમજી શકતા નથી; પણ તેમની અસાધારણ વીરતા જોઇને તમે જરૂર એકવાર તો આશ્ચર્યમાં આવી

જશો. આ જુઓ, તેઓ આ તરફજ ચાલ્યા આવે છે. હમણાં તમે જોશો કે તે તમારી સાથે કેટલો પ્રેમ કરે છે.’

યુવકે જોયું કે એક લાંબી, કાળી બક્તિ શિર ઉપર પાઘડી ઠીક કરતાં કરતાં પોતાની તરફ આવે છે. પાસે આવીને તે પુરુષ હસતો હસતો બોલ્યો—‘કહો, દુર્ગાદાસ ! મેં જે કહ્યું હતું તેજ આખરે ખરું થયું કે નહિ ? રાજસિંહને અને તેજસિંહને આટલા મોટા લશ્કરના સેનાપતિ બનાવીને કેવા મોકલી દીધા હતા ! પણ આખરે તમારે મારું શરણ લેવું પડ્યું ને ? ઠીક, ત્યારે હવે શું વાર છે ? લશ્કર ક્યાં છે ?’

દુર્ગાદાસે કહ્યું—‘પાંચસો ઘોડે સવાર અને એક હજાર પાદદળ આપને માટે રાખેલ છે. બાકી વીસ હજાર સૈનિકો તેજસિંહની સાથે ઝાલોર ગયા છે. જયપુર અને જોસલમીરથી પણ કેટલાક સિપાઇઓ આવવાના છે, તે સિવાય શાહજાદો અકબર સત્તર હજાર સિપાઇઓ લઇ આગળ વધ્યો છે. અત્યારે સુધીમાં તો તે ઝાલોર પહોંચી ગયો ગયો હશે. દશ મોટી બળવાન ટુકડીઓ લઇને હું મોગલ રાજધાની દિલ્લી તથા બાદશાહના રહેવાના સ્થાન અજમેર ઉપર છાપો મારીશ. જો ઇશ્વરની ઇચ્છા હશે તો પાપી ઐરંગઝેબ આટલા દિવસો પછી જરૂર પદચ્યુત થશે.’

વિજયપાળ બોલ્યો—‘પણ કહો તો ખરા કે આ મોટી સેનાનો સેનાપતિ કોણ થશે ? શું ઐરંગઝેબનો પુત્ર અકબર ?’

‘અરે, ના, ના; આપ જ્યાં સુધી છો ત્યાં સુધી બીજો કોણ સેનાપતિ થઇ શકે ? આપ પ્રધાન સેનાપતિ ગણાશો અને તેજસિંહ તથા અકબર આદિક આપના સહકારી સેનાપતિ ગણાશે. અહીંથી અમે બંને આપની મદદ માટે આપની સાથે ચાલીએ છીએ.’

વિજયપાળે સહર્ષ કહ્યું—‘હું સર્વથી મોટો સેનાપતિ રહીશ ! શું તમારી એજ ઇચ્છા છે ? ઠીક છે. વીર ન હોવાથી વીરત્વ મહત્વ કોણ સમજશે ? સાંભળો, દુર્ગાદાસ ! મારે એક વાત તમને કહેવાની છે. આ વાત હંમેશાં યાદ રાખજો. પ્રત્યેક યુગમાં કેવળ બે વીરજન્મ લે છે. સત્યયુગમાં નિશુંભ અને રક્તબીજ. ત્રેતાયુગમાં કુંભકર્ણ અને હનુમાન જન્મ્યા હતા ! દ્વાપરમાં જન્મ્યા હતા ભીમસેન અને—અને—તેનું નામ શું ? હા, જયદ્રથ ! અને આ કલિયુગમાં જન્મ્યા છે વિજયપાળ ઉરે કાળા પહાડ અને દુર્ગાદાસ ! તે સિવાય બીજા સર્વ સાધારણ વીર છે. હા, બીજું શું કહેતા હતા ? મારી સાથે બે સહાયક સેનાપતિ કોણ—કોણ આવશે ? તમે અને—’

‘અને આ વીર યુવક !’

વિજયપાળે તીવ્રદષ્ટિથી તે યુવકની તરફ જોઈને કહ્યું—‘આ વીરયુવક! અહીં ક્યાંથી આવ્યો? કોણ છે આ? કેમ ભાઈ! કેમ કાંઈ બોલતો નથી?’

‘હું મેવાડદેશનો એક દરિદ્રી ખેડુત છું.’

‘શું મેવાડ દેશનો ખેડુત? બહુ સારું! તું દિલ્લીના બાદશાહની સાથે લડાઈ કરવાને માટે અહીં આવ્યો છે? હા. શરીર કસાએલું અને મોઢું વીરત્વ પૂર્ણ દેખાય છે ખરું! ભાઈ! તે હજી છોડીને તત્કાર ક્યારેથી પકડી છે? અહાહા! ખેડુતનો પુત્ર સેનાપતિ! આ તો પહેલીજવાર સાંભળ્યું!’

યુવકે કહ્યું—‘અમારા મેવાડના મહારાણાજીની આજ્ઞા છે કે તેમની ખરીબ કે તવંગર સર્વ પ્રજાએ શસ્ત્રવિદ્યા શીખવી તેથી સર્વને તેમ કરવું પડે છે.’

‘વાહવાહ! ઠીક યાદ કરાવ્યું. મેવાડનો રાણો જયસિંહ! અરે, તે તો આ વખતે જયસમુદ્રને કિનારે પડી રહી કમળાદેવીના અગાધ પ્રેમસ્નાતમાં ડૂબી ગયા છે! જુઓ દુર્ગાદાસ! તમને ખીજ એક વાત કહું છું. એકજ યુદ્ધમાં વધારે સેનાપતિ હોવાથી ઘણી ગરબડ થાય છે, એ વાત શું તમે નથી જાણતા? સર્વ પોત પોતાનું સંભાળે છે. કેટલું વિચાર કરે છે—યુદ્ધમાં તો જે થવાનું હતું તે થયું પણ હવે હું કેવી રીતે મારા પ્રાણ બચાવું? વળી ખીજે એમ વિચારે છે કે—કેવી બચાવક વિપત્તિમાં પડ્યો છું. હવે યુદ્ધને કેવી રીતે પુરું કરી તંબુમાં જઈ પ્રાણ બચાવું? ત્રીજો વળી ચારે તરફ જોઈને નાસવાને માટે ક્યો રસ્તો સીધો અને સરલ છે—તે વિચારે છે!’

‘આપ તેને માટે ચિંતા ન કરો’ દુર્ગાદાસે કહ્યું. ‘હું યુદ્ધની વખતે આવી વાતો વિચારીશ નહિ તેમજ નાસવાને માટે રસ્તો પણ જોળીશ નહિ!’

‘હું તમારી વાત નથી કરતો. ખીજ સાધારણ વીરોની વાત કરું છું. હું જાણું છું કે તમે નાસવાનો રસ્તો જોજો તેવા નથીજ. તમે માગશો ત્યારે આખરનાજ ભાગશો—નાસશો. તે એવા કે ફરી આ પૃથ્વીમાં તમે આવશોજ નહિ! તેથી કહું છું કે ઘણા સેનાપતિ ન બનાવતાં કેવળ તમેજ રહ્યા હોત તો ઠીક હતું!’

‘આપણે માતૃમન્દિરમાં પહોંચ્યા પછી જેમ ઉચિત હશે તેમ કરીશું. અત્યારે તો ચાલો. આ સાંભળો, રણભેરી વાગે છે. સૈનિકો એકઠા થઈ ગયા છે!’

થોડે દૂર માતૃ-મન્દિરની ખીજ તરફ રણવાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. દુર્ગાદાસ, વિજયપાળ તથા તે ખેડુત યુવકની સાથે આગળ વધ્યો.

(૨૦) બાદશાહનો કાગળ.

ઝાલોરના કિલ્લામાં દુર્ગાદાસ, વિજયપાળ અને કૃષ્ણ યુવક કેટલાક રાજપૂત સૈનિકો સાથે વાતો કરી રહ્યા છે. સામે ઐરંગઝેબનો પુત્ર અકબર ઉદાસ મુખે જેસલમીરના રાજકુમાર કેસરીસિંહની પાસે ઉભો છે.

કેસરીસિંહે કહ્યું—‘દુર્ગાદાસ ! આપ હોત તો રાજસ્થાનના બા- અને આવો ખસો ના લાગત ! અત્યાર સુધીમાં તો રાક્ષસ ઐરંગઝેબનો શાહીમુકુટ રાજપૂત વીરોના પગ તળે ચંપાતો દેખાડી દેત !’

‘મને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહોતો કે સેંકડો રાજપુતોની બુદ્ધિ આવી રીતે એકાએક બહેર મારી જશે ! તેમના જળવામાં શું એટલું પણ નહોતું કે કપટ અને ધૂર્તતાજ ઐરંગઝેબની રાજનીતિનો મૂળમંત્ર છે ?’

કેસરી:—તે વાત સાંભળી ‘દુઃખથી મારું હૃદય સળગી ઉઠે છે. જ્યારે રામસિંહ કાગળ લખ મારી પાસે આવ્યો ત્યારે મેં તેને કહ્યું હતું કે તમે આ પત્રના એક પણ અક્ષર ઉપર વિશ્વાસ કરશો નહિ. એ ધૂર્ત ઐરંગઝેબની ધૂર્તતા માત્ર છે !’

‘પત્રમાં શું લખ્યું હતું ?’ દુર્ગાદાસે પૂછ્યું.

‘કેસરીસિંહે જવાબ આપ્યો—‘રામસિંહ તે પત્ર લખને ચાલ્યો ગયો છે. પત્રની મતલબ આ પ્રમાણે હતી—‘કુમાર અકબર ! તેં જે ચાલાકી કરી છે, તેની પ્રશંસા આ ન્હાના પત્રમાં કરી શકાતી નથી ! હું તારી આવી રીતથી બહુજ સંતુષ્ટ થયો છું. તું જે સત્તર હજાર સિપાઇઓ લખ ગયો છે તે દિલ્લી પહોંચશે કે તરતજ અહીંની ફોજ સાથે મળીને કાશિરોની સેના ઉપર આક્રમણ કરશે. તું શીઘ્ર કાશિરોને સાથે લખ ચાલ્યો આવ.’

‘કેવો ભયાનક બદમાશ છે.’ ‘દુર્ગાદાસે કહ્યું.’ એવા પણ મનુષ્યો જગતમાં છે કે જે આવા પત્રો ઉપર પણ વિશ્વાસ કરી શકે છે !

કેસરીસિંહ બોલ્યો—‘આશ્ચર્યની વાત છે કે તે પત્ર જોતાંજ આપણા સેનાપતિયો મહામતિ અકબરને ‘વિશ્વાસઘાતક’ અને ‘પ્રતારક’ પ્રભૃતિ શબ્દોથી લાંછિત કરી તેમની સત્યતા અને ઉદારતાનો બદલો દઈ પોત પોતાની ફોજ લખ ચાલ્યા ગયા ! મેં તેમને અટકાવ્યા, થોડો વખત રાહ જોવા કહ્યું કિન્તુ કોણ સાંભળે ? હિન્દુ ફોજને ચાલતી જોઈને હતાશ થએલી મુસલમાન ફોજ પણ દિલ્લી તરફ પ્રસ્થાન કરવા લાગી.’

અકબર કહેવા લાગ્યો—‘ જો તે લોકો થોડીવાર ધીરજ ધરીને મને તે પત્રના સંબંધમાં પૂછત તો હું તેમનો ખમ દૂર કરત. દુર્ગાદાસ મને સારી રીતે ઓળખે છે. મેં સઘળી હકીકત તેમને અકબર મને કહી દીધી હતી. બહુજ દિવસોથી બાદશાહની નિષ્ઠુરતા અને અત્યાચાર જોઈને મારું હૃદય વ્યથિત થઈ રહ્યું હતું. રાજપૂતોની સાથે સુલેહ કરવાને મેં તેમને કેટલીએ વાર પ્રાર્થના કરી હતી. કિન્તુ તે પોતાની અટલ પ્રતિજ્ઞાથી કોઈ રીતે વિચલિત ન થયા. મેં જોયું કે કેટલાક મુસલમાન સિપાઈઓ હિન્દુઓ તરફનું બાદશાહનું નિષ્ઠુર અને પૈશાચિક વર્તન જોઈને ક્રુધ્ધ અને મર્મ વ્યથિત થયા છે, તેથી તેમને મારા મનની વાત કરતાંજ તેઓએ મારા સુન્દર પ્રસ્તાવને અનુમોદન આપ્યું; કિન્તુ બાગ્યમાં લખ્યું હોય તે કોણ ટાળી શકે છે ? ’

‘ પરિણામ ગમે તેવું આવ્યું; કિન્તુ સમગ્ર રાજપૂત જાતિ સદૈવ આપની કૃતજ્ઞ રહેશે. ’ દુર્ગાદાસે કહ્યું.

‘ પણ અત્યારે હવે મુસલમાની બાદશાહતમાં મારાથી જવાશે નહિ. બાદશાહ મારા લોહીને માટે તૃપિત થઈ ગયા છે. હું મારા પ્રાણને માટે કરતો નથી; કિન્તુ મારાં બાળ બચ્ચાંઓની શી દશા થશે, તેનો વિચાર આવવાથી મારું હૃદય વ્યાકુળ થઈ ગયું છે. ’

દેસરીસિંહે કહ્યું—‘ અમારે ત્યાં આપ આનંદ પૂર્વક રહો. જ્યાં સુધી અમે જીવતા હકથું ત્યાં સુધી ઔરંગઝેબની શું તાકાત છે કે તે આપનો એક વાળ પણ વાકી કરી શકે ! ’

દુર્ગાદાસ તેને અનુમોદન આપતો બોલ્યો—‘ આજથી આપ મને આપનો સહોદર બાઈ સમજજો. હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે દુઃખમાં અને સુખમાં આ દુર્ગાદાસ આપનો સદા સાથી રહેશે. ’

‘ તેમાં મને જરા પણ સંદેહ નથી. ’ અકબર બોલવા લાગ્યો. ‘ રાજપૂત વીરો ! એક નવી વાત આપને હું સંભળાવું છું. આપ દુર્ગાદાસના મહત્વની અને ઔદાર્યની એક નવી વાત સાંભળીને સર્વ વિસ્મિત અને આનંદિત થશો. તે દિવસે રાત્રે બાદશાહે ફકીર વેશધારી પોતાના એક દૂતને છાની રીતે દુર્ગાદાસની પાસે મોકલ્યો હતો. દૂતે દુર્ગાદાસને કહ્યું—‘ બાદશાહ ઇચ્છે છે કે હવે આપ અકબરને મદદ ન કરો; તે માટે તેમણે આપની પાસે આઠ લાખ રૂપિયા નગદ મોકલ્યા છે; તે રાખી લ્યો. ’ દુર્ગાદાસે આઠ લાખ રૂપિયા સહિત તે દૂતને મારી પાસે લાવીને કહ્યું—‘ પિતાના ધન ઉપર પુત્રનો અધિકાર છે. અકબર ! આપના પિતાએ આપની પાસે આ આઠ લાખ રૂપિયા મોકલ્યા

છે, આનાથી આપને ઘણી સહાયતા મળશે.’ તે પછી દુર્ગાદાસે કહ્યું—‘હત ! તું તારા નીચ અને અન્ધ હૃદયી બાદશાહને જઈને કહે કે—દુર્ગાદાસે રોકોડકુળમાં જન્મ લીધો છે. તે રૂપિયાની લાલચમાં લપટાઈ જઈ પોતાનું હૃદય વેચી શકતો નથી ! અકબર મારો ઘણોજ બહાસો મિત્ર છે.’

સર્વ રાજપૂતો એ સાંભળીને ઉભા થઈ ગયા અને બોલ્યા—‘વીર દુર્ગાદાસ ! આ વાત આપે અત્યાર સુધી કેમ છૂપાવી રાખી હતી ?’

‘એ બહુ સાધારણ વાત હતી. મે કેવળ મારા કર્તવ્યનું પાલન કર્યું, એમાં ગૌરવની શું વાત છે ?’

કેસરીસિંહે દુર્ગાદાસને બેઠી પડી કહ્યું—‘આપને ધન્ય છે !’ એટલે વિજયપાળ ઉન્મત્ત થઈ બોલ્યો—‘આપણે તો અકબરને બાદશાહ બનાવ્યો છે. હવે ઐરંગઝેબ કોણ છે ? હવે અમે દિલ્લી ઉપર ચડાઈ કરીશું અને અકબરને મોગલ સામ્રાજ્યના સિંહાસન ઉપર બેસારીશું. એમાં વિલંબ કરવાની હવે શું કાંઈ જરૂર છે ?’

કેસરીસિંહે કહ્યું—‘આપ શું ભૂલી ગયા કે આપણી ઘણી ખરી ફોજ અને સેનાપતિયો ઐરંગઝેબના પત્રની વાત સાંભળતાંજ નાસી ગયા છે; સાથે અકબરની ફોજ પણ દિલી તરફ ચાલી ગઈ છે !’

‘તેમાં શી હરકત છે ?’ વિજયપાળ બોલવા લાગ્યો—‘અમે તો અકબરની તરફથી ઐરંગઝેબની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે આવ્યા છીએ. મારો વિચાર એમ છે કે—નાસી ગયેલી રાજપૂત સેનાને એકત્રિત કરી દિલી ઉપર ચડાઈ કરવી. અકબર ! તમે પણ અમારી સાથે ચાલો. તમને અમે દિલ્લીના સિંહાસન ઉપર જરૂર બેસારીશું. શાન્ત કેમ ઉભા રહ્યા છો ? દિલ્લીના સિંહાસન ઉપર બેઠા પછી સૌથી પહેલું તમારે શું કરવું—તે તો તમે જાણતાજ હશે. તમારા આપે જેમ કર્યું હતું તેમજ તમારે કરવું. અમે ઐરંગઝેબને કેદ કરીને તમારી પાસે હાજર કરીશું; તે વખતે તમારે આજ્ઞા આપવી કે તેને અહીંથી લઈ જાઓ અને હાથ-પગ બાંધી એક નિર્જન કેદખાનામાં બંદીવાન કરો. ઐરંગઝેબે મહૂમ બાદશાહ-પોતાના પિતા શાહજહાન—ને સાત વર્ષ કેદમાં રાખ્યો હતો; તેમ તમે ઐરંગઝેબને ચૌદવર્ષ કેદમાં રાખજો. તે પછી દારાની પેઠે આજિમને શાળી ઉપર ચડાવવો અને શુજાની પેઠે મુઆજિમના નાક કાન કાપી શહેરની ચારે તરફ ફેરવવો.’

‘આપ જેવી આજ્ઞા કરશો તેમજ થશે’ દુર્ગાદાસે કહ્યું. ‘હવે

ચાલો આપણે સર્વે માતૃમન્દિરમાં પાછા જઈએ અને આપણી નાસી ગયેલી સેનાને અને સેનાપતિયોને ખોળા મુદ્દયાત્રાનો ઉદ્ધોગ કરીએ. 'પછી તેણે અકબરને મીઠા શબ્દોમાં કહ્યું—'આપ વિજયપાળની હાસ્યોત્પાદક વાતોથી મારું લગાડશો નહિ. તે ઘણા સીધા અને સાદા વીર પુરુષ છે; કિન્તુ તેમનો એવો સ્વભાવ સર્વ જાણે છે કે તેઓ હાસ્યની વખતે સમય-અસમય, વિવેક-અવિવેક, કશું જાણતા નથી કે જોતા નથી. અત્યારે આપ મારી સાથે ચાલો આપણે બાળખત્ત્યાંઓ સહિત લૂણી નદીને કિનારે આવેલી મારી એકાન્ત પર્યટકુટીમાં સાથે રહીશું.'

(૨૧) વીર-પ્રદર્શન.

હિન્દુ વીરો પહાડી કિલ્લામાંથી નીકળી મુસલમાની છાવણી ઉપર આક્રમણ કરવા જાય ત્યારે કિલ્લાના રક્ષણનો ભાર કોને સોંપવો; તે બાબત ચર્ચા થવા લાગી. કિલ્લામાં કેટલીક રાજવંશી રમણીઓ આવી હતી. સંકટના સમયમાં એ જોખમનું કાર્ય ગ્રહણ કરવાને કોણ યોગ્ય છે? દુર્ગાદાસનાં મનમાં હરવતીનો રાજવંશીય કુમાર વિજયપાળ આ માનનીય પદને યોગ્ય લાગે છે, પણ તેથી ખીજા રાજાઓ પોતાનું અપમાન થયું સમજે છે. વિશેષતઃ વિજયપાળ ઉચ્ચવંશીય હોવા છતાં સાધારણ વીરોમાં પણ તે માનનીય નહોતો. કારણ કે સર્વ તેને સાહસી અને જ્ઞાનશૂન્ય માનતા હતા. ન્હાનાં-મોટાં સર્વ કામોને તે એક સરખાં ગણતો હતો. તે પૂરો અશીષ્ટી હતો. ન્હાના-મોટા સર્વની સાથે તે મિત્રતા કરતો હતો. અનેક લોકો તેને મૂર્ખ કહી તેની હાંસી કરતા હતા. કોઈ તેને ગાંડો ગણી તેની અવશ-નિર્ભરતા કરતા હતા. તેનું લાંબુ અને કોળસા જેવું કાણું શરીર તથા ગાગર જેવું કુણું પેટ જોઈને સ્ત્રીઓએ તેનું નામ કાળા પહાડ રાખ્યું હતું. દુર્ગાદાસ મોટી ચિંતામાં પડી ગયો હતો. કારણ કે તેના સિવાય ખીજા કોઈ લાયક વીર નહોતો અને તેને એ પદવી અપાય તેમ નહોતું; તેથી દુર્ગાદાસ મહારાણી અરુન્ધતી પાસે સલાહ લેવા ગયો. રાજકુમારી અમ્બાલિકા મહારાણીની પાસે બેઠેલી હતી. તેણે સર્વ હકીકત સાંભળીને કહ્યું—“જે સર્વથી અધિક બહાદુર હોય તેનેજ અમારી રક્ષાનો ભાર સોંપવો જોઈએ. કિન્તુ એ કેવી રીતે નિર્ણયિત થઈ શકે કે સર્વથી અધિક બહાદુર કોણ છે ?”

પ્રાતઃકાળનો સમય છે. કિલ્લાથી અર્ધ કોસ દૂર નદીને ખીજા કિનારે તમ્બુ તાણેલા છે. કિલ્લાની પડખે એક ઉંચી ટેકરી ઉપર

લાલ રંગની ધ્વજ ફરકી રહી છે. છાવણીની પાસે ધણી બીડ છે. સર્વ લોકો સામેની એક ટેકરી ઉપર ઉઠી પતાકાને જોઈ રહ્યા છે. સર્વની આગળ રાઠોડ સેનાપતિ દુર્ગાદાસ ઉભેલ છે. કિલ્લાના તટ ઉપર કેટલીક સ્ત્રીઓ ઉભી રહીને કુતુહળ પૂર્વક છાવણીની તરફ જોઈ રહી છે. વિજયપાળ ઘોડા ઉપર સવાર થઈ દુર્ગાદાસની પાસે આવી ચારે તરફ જોવા લાગ્યો.

દુર્ગાદાસે ઉંચા અને ગંભીર સ્વરથી કહ્યું—‘રાજસ્થાનના રાજવંશ-સંભૂત વીરો ! સાંભળો. આપ લોકોની અનુપસ્થિતિના સમયમાં અમે મહારાણી, રાજકુમારી તથા રમણીમણ્ડળની રક્ષા કરવાનો ભાર વીરશ્રેષ્ઠ કુમાર વિજયપાળને સોંપવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો; કિન્તુ તેમાં કેટલાકનો વિચાર નહિ હોવાથી આપ સર્વને આજની આ વીર-પ્રદર્શનમાં બોલાવ્યા છે. પહાડના શિખર ઉપર જે લાલ પતાકા ફરકે છે, તેને જે સર્વથી પહેલો જઈને ઉઠાવી લેશે; તેને આજની વીરપ્રદર્શનમાં સર્વથી બહાદુર કહેવામાં આવશે અને તેજ કિલ્લાના રક્ષણનો ભાર ગ્રહણ કરી શકશે. આપનામાંથી જે કુમાર વિજયપાળની ખરાબરી કરવાને માટે તૈયાર હોય તે આગળ આવો અને ઘોડા ઉપર સવાર થઈ આ વીરરાજની સાથે દોડી સામેના શૈલખંડને ઝાળંગી વિકટ પહાડ ઉપર ચડી તે લાલ ધ્વજને ઉઠાવી લ્યો.’

કોને ગરજ પડી હતી કે આવા મુશ્કેલ અને વિપદપૂર્ણ કામને માટે કેવળ વીરતા દેખાડવાના હેતુથીજ આગળ વધે ? વિશેષતઃ નિર્ભય વિજયપાળને આ કાર્યમાં હરાવવાની કોઈની હિમ્મત નહોતી. તેથી કોઈ રાજવંશીય વીર વિજયપાળની પ્રતિયોગિતાને માટે ઉઠ્યો નહિ. કારણ કે પ્રયત્ન વ્યર્થ જશે તો લોકો હાંસી કરી કરશે ને સ્ત્રીઓ મ્હેણાં મારશે એમ સર્વને લાગતું હતું.

દુર્ગાદાસે કેટલીકવાર સુધી ઉભા રહી, કોઈને આગળ વધતો ન જોઈ હાર્ય કરીને કહ્યું—‘માલમ પડે છે કે રાજસ્થાનના રાજપૂતોના વંશધરોમાં કોઈ એવો વીર નથી કે જે કુમાર વિજયપાળની ખરાબરી કરી શકે ! કિન્તુ આ વીરપ્રસવિની મારવાડ ભૂમિનું વીરત્વ કેવળ રાજપ્રાસાદની ચારે દિવાલોની અંદરજ બંધ થઈ ગયું નથી. માટે હે ઉચ્ચવંશ સંભૂત રાજપૂત વીરો ! રાજસખાઓ અને રાજ-સેનાપતિયો ! જે આપનામાંથી કોઈની હિમ્મત હોય તો આગળ આવો.’

દુર્ગાદાસ, રાજકુમારો તથા સેનાપતિયો તરફ બણીવાર સુધી જોઈ રહ્યો. સર્વ માણસો પહેલાંની પેઠે જ ચુપ-ચાપ હતા તેથી દુર્ગાદાસે ધૈર્ય તથા ક્ષોભ તથા અભિમાન પૂર્વક ઉચ્ચસ્વરથી કહ્યું—‘ પહેલાં હું નહોતો જાણતો કે રાજપૂતો વીરતા દેખાડવામાં ડરતા હશે. કિન્તુ હજી પણ મને આશા છે. સાંભળો, ‘ સૈનિકો ! સમુપસ્થિત દેશક ગણુ ! યુવાત વૃદ્ધ અને ઉચ્ચવંશોદ્ભૂત અથવા અતિ નીચ-વંશોદ્ભૂત બન્ધુઓ ! તમારામાંથી જે કોઈની નસમાં રાજપૂત વીરરક્ત વહેતું હોય તો આગળ વધો. નહિ તો આજની વીર—પ્રદર્શિની અહીં સમાપ્ત થશે. કરોડો વીરોની માતા મારવાડ ભૂમિ આજે કેવળ એક પણ વીરની માતા નહિ બને ? આ જુઓ, માતૃ-મન્દિરની ઉચ્ચ અટ્ટાલિકા ઉપર, રક્તપતાકાની સમીપમાં આર્ય રમણીઓ જયમાળા હાથમાં લઈને ઉભેલી છે. ’

દુર્ગાદાસની વાત સમાપ્ત થતાં પહેલાંજ ચારે તરફ કોલાહલ મચી ગયો અને તાળીઓ પડવા લાગી. સર્વ જણે આશ્ચર્ય સાથે જોયું કે છાવણીની ખીજ તરફથી એક દાઢી મૂઠ્ઠા વિનાનો સસ્ત્રીત વદનવાળો તરણ સૈનિક ધોડા ઉપર સવાર થઈ દુર્ગાદાસની સામે આવ્યો અને તેને અભિવાદન કરી વિજયપાળની પાસે જઈ ઉભો રહ્યો.

વિજયપાળ વક્રદષ્ટિથી તે ખેડુત-યુવકને પગથી માથા સુધી નિરખી લઈ તેને ઘોડો આગળ કરવાનો ઇસારો કર્યો. બંનેના અસ્ત્રે તીરની માફક છૂટ્યા. પ્રેક્ષકો વિસ્મયતા પૂર્વક જોઈ રહ્યા. યુવકનો ઘોડો વિજયપાળની સાથેજ ટેકરીઓ, ખીણો, ઝરણાં વગેરે ઓળંગતો પહાડ ઉપર ચડવા લાગ્યો. અત્યાર સુધી બંને જણા સાથેજ એક સ્થાને જઈ ઉભા રહ્યા હતા; ત્યાંથી તે સ્થાન ઘણુંજ ભયાનક હતું, કે જ્યાં રક્તપતાકા ફરકતી હતી ! શ્રમને દૂર કરવા માટે બંને જણા ઉભા રહ્યા અને એકવાર તેમણે હતાશ હૃદયથી આકાશમાં ઉડતી તે પતાકા તરફ તથા તે ભયાનક પહાડો તરફ જોયું. તેઓએ પરસ્પર ઇસારા કરી તરતજ ઘોડાઓને એડી મારી છોડી મૂક્યા, કિન્તુ થોડેક ગયા પછી જોયું તો ઉપર ચડવું તદ્દન અસંભવિત જણાયું. જેટલા તેઓ આ-ધળ વધતા તેટલા પાછા નીચે ઉતરી જતા હતા. માતૃમન્દિરની આગાશી ઉપર ઉભેલી રમણીયો આ બંનેવીરોની દુર્દશા જોઈને હારથ કરી રહી હતી. દૂરથી દુર્ગાદાસ કાંઈક કહેતો હતો; પણ તે તેઓથી સંભળાતું નહોતું. યુવકે આ આરંભિત ઉદ્ધોગથી હતાશ થઈ પાછા

નહિ જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. એ વખતે કિશોરી છત ઉપરથી એક મુલાખ યુગ્મ તેની છાતી ઉપર આવી પડ્યું. યુવકે ઉપર જોયું. મન્દિરની છતના એક ખૂણામાં ઉભેલી વિલાસકુમારીએ મોઢામાં લુગડું ધાલી હસતાં હસતાં ઇસારાથી પહાડની ખીજ દિશા દેખાડી દીધી. યુવકે તરત પહાડની ઉત્તર તરફ જઈને જોયું તો તે સ્થાન ઉપર ચડવાને માટે વધારે અસાધ્ય લાગ્યું નહિ. મનમાં ને મનમાંજ વિલાસકુમારીને ધન્યવાદ આપી તે બહુજ ત્વરાથી પતાકાની પાસે પહોંચી ગયો ! વિનયપાળે ધાર્યું કે યુવક હતાશ થઈને પાછો ગયો છે; કિન્તુ એકાએક ચારે તરફ થતો કોલાહલ સાંભળીને તેણે ઉંચી આંખ કરીને ઉપર જોયું, તો ખેડુત યુવકને પતાકા લઈને ઉભેલો જોયો ! ક્રોધ અને અભિમાનથી વિનયપાળ ઘોડાને ચાપુક લગાવી પહાડ ઉપર ચડવા લાગ્યો. પુનઃ ચારે તરફ કોલાહલ થયો અને ઉપરથી યુવકે ગર્જના કરી કહ્યું—‘ આ જુઓ, પતાકા મારા હાથમાં છે ! ’

તરતજ વિનયપાળનો ઘોડો પહાડ ઉપરથી ગળડીને ધણા જોરથી નીચે પડી ગયો. લાંબા શરીરવાળા ‘ કાળાપહાડે ’ જીવ બચાવવા સારૂ ધણી મુશ્કેલીથી એક પથરનો ડુકડો પકડી લીધો. ચારે તરફ વારંવાર તાળીઓ પડવા લાગી. લોકો મશ્કરી કરી હસવા લાગ્યા.

(૨૨) જયમાળા.

રક્તપતાકા હાથમાં લઈ પ્રસન્ન વદન યુવક સૈનિક સ્ત્રીઓની સામે ઉભો છે. રાજકુમારી અંબાલિકાના હાથમાં જયમાળા છે. મહારાણીને અભિવાદન કરી, જમીન ઉપર ધુંટણુ ટેકાવી, હાથ જોડી અત્યંત આદરથી કૃપક યુવકે તે અમૃતમયી કિશોરી મૂર્તિ તરફ— પોતાના હૃદય મન્દિરમાં બાળપણની પ્રતિષ્ઠિતા તે મંગળ દેવી તરફ— ઉંચી કરીને જોયું. અંબાલિકા રમણીઓના ટોળામથી કાંઈક આગળ વધી અટકી ગઈ. તેનું હૃદય આનંદ, આશ્વા અને સંશયથી થર થર કંપવા લાગ્યું. જયમાળા પહેરાવવા સારૂ મહારાણીએ તેને ‘ પુનઃ ઇસારો કર્યો. અંબાલિકાએ યુવકની પાસે જઈ જયમાળા આપ્યો ઉંચી કરી, તે વખતે પ્રેક્ષકોમાંથી શબ્દ આવ્યો—‘ રાજકુમારી ! ઉભાં રહો ! ઉભાં રહો ! ’

જેસલમીરનો રાજકુમાર કેસરીસિંહ સર્વનો સામે આવી કહેવા લાગ્યો—‘ રાજસ્થાનના રાજવંશીય વીરો અને રાજવંશીય રમણિયો !

આજના આ રાષ્ટ્રવિપ્લવમાં અમારી સ્વાધીનતાની સાથે ક્ષત્રિય જીવનનું અમૂલ્ય ધન જે જાતીયગૌરવતા; તેનાથી પણ વધિત થયા છીએ કે જેથી આજ એક અસાત કુળશીલ, નીચવંશોદ્ભવ બાળક ઉપર રાજરમણીઓના રક્ષણનો ભાર સોંપવાને માટે આપણે તૈયાર થયા છીએ ! શું મહારાજા જયસિંહની કન્યાના હાથથી એક દરિદ્રી ખેડુત યુવકને જયમાળા પહેરાવવાનો ઉત્સવ જોવાને માટે આપણે એકત્ર થયા છીએ ? ! અફસોસ ! ! ”

વિજયપાળે પણ કાંઈક આગળ વધીને રાજકુમારી અમ્બાલિકાની તરફ જોઈને કહ્યું- ‘ મને લાગે છે કે જયપુરની રાજકુમારી ખેડુત યુવકને જયમાળા પહેરાવવા ઇચ્છે છે; પણ આ બાબતમાં ઉચ્ચવંશીય સમસ્ત રાજપૂતોને નુકશાન થવાનો ભય છે ! ’

ક્રોધ, લજ્જા અને અભિમાનથી રાજકુમારીના ઓષ્ઠદ્વય કંપવા લાગ્યા. આંખો પાણીથી—અશ્રુથી ભરાઈ ગઈ, તેણે મહારાણી તરફ ગર્વથી આંખ ઊંચી કરી જોયું. પ્રેક્ષકોમાંથી કોઈએ કહ્યું- ‘ રાજમહિષી ! રાજકુમારીને અટકાવો. ’

મહારાણી અરુન્ધતીએ પોતાનું કર્તવ્ય નિશ્ચિત નહિ કરી શકવાને લીધે એકવાર પ્રેક્ષકમંડળ તરફ જોઈ અમ્બાલિકાને પાછી ચાલી આવવાને ઇસારો કર્યો. હવે રાજકુમારીની ધીરજ છૂટી ગઈ. તેણે પોતાનું મસ્તક ઊંચું કરી ચારે તરફ જોયું તો જણાયું કે હજુ પણ તે યુવક જમીન ઉપર ધુટણ ટેકાવી હાથ જોડી ઉંચી દૃષ્ટિએ ઉપહાર મેળવવાની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો છે, તે જાણે કોઈ ભૂત પ્રતિમાની—દેવીની—હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી રહ્યો હોય એમ જણાય છે.

રાજકુમારીએ એકવાર ખેડુત યુવકની તરફ નિરાશ નેત્ર અને કરુણ કટાક્ષથી જોયું. તે પછી ક્રોધ અને અભિમાનથી ચારે તરફ જોઈ પોતાના હાથમાંની માળાના ઢુકડે ઢુકડા કરી ફેંકી દીધી અને શીઘ્રતાથી તે ત્યાંથી નીકળી કિલ્લામાંના એક ખીન્ન ઓરડામાં ચાલી ગઈ.

વિજયપાળે હાસ્ય કરતાં જેસલમીરના રાજકુમારને સંબોધીને કહ્યું- ‘ કુમાર ! હવે આપ સમજ્યા હશે કે નારી શાસ્ત્રમાં આનેજ પ્રેમ કહે છે. ’

(૨૩) સ્વર્ગમાં પિશાચ.

છેવટે કિલ્લાની રક્ષાનો ભાર વિજયપાળનેજ સોંપાયો. ખેડુત યુવકે તેને ખીજ સૈનિકોની પેઠે સહાયતા કરવી એમ હતું. યુવક એ યોજનામાં અસંમત ન થયો તેમજ તેણે પોતાનું અપમાન થયું ન ગણ્યું. તે જાણતો હતો કે દુર્ગાદાસ તથા મહારાણી અરુન્ધતી સિવાય પોતે મેવાડના મહારાણા જયસિંહનો પુત્ર અને મેવાડનો ભાવી અધીશ્વર છે, એમ કોઈ જાણતું નથી. તેથી એની દશામાં તેને એ માનનીય પદ મળવું સંભવિત નહોતું.

ખીજે દિવસે લશ્કર તૈયાર થયું. કિલ્લામાંથી વિદાય થતી વખતે દુર્ગાદાસે તે એકત્ર થએલી સેનાનું નિરીક્ષણ કર્યું તો જણાયું કે કેવળ જસલમીરનો રાજકુમાર કેસરીસિંહ તેમાં નથી.

કેસરીસિંહ તે વખતે પોતાના નિર્જન નિવાસમાં ખેસી ગહન ચિન્તામાં ડૂબી ગયો હતો. જ્યારે તેણે સાંભળ્યું કે દુર્ગાદાસ પોતાને ખોલાવે છે, ત્યારે તે ચિન્તાનો ત્યાગ કરી ઉભો થયો અને ધીરે ધીરે અંતઃપુરમાં ગયો. ત્યાં જાણને અમ્યાલિકાના ઓરડાના દ્વાર આગળ ઉભો રહી કાંઈક વિચાર કરવા લાગ્યો. એટલામાં એક દાસી અંદરથી બહાર આવી. કેસરીસિંહે તેને પૂછ્યું—‘અમ્મરની રાજકુમારી ક્યાં છે?’

દાસીએ હાથ લાંબો કરી ઓરડા તરફ આંગળી લંબાવી.

કુમારે પૂછ્યું: ‘તે શું કરે છે?’

દાસીએ જવાબ આપ્યો—‘આપ તેમનેજ પૂછી લ્યો.’

રાજકુમારે અંદર પ્રવેશ કરી જોયું તો અમ્યાલિકા એકલી જમીન ઉપર બેઠી બેઠી એક અધુરું ચિત્ર પટ પૂરું કરી રહી છે. રાજકુમાર ઓરડામાં આવ્યાની તેને ખબર નહોતી. તેણે જમીન ઉપર પોતાના પગના બેડાથી શબ્દ કર્યો તો પણ અમ્યાલિકા ચિત્રાંકનમાં લાગી રહી. આખરે કેસરીસિંહે કહ્યું—‘રાજકુમારી!’

રાજકુમારીએ ચમકીને ચિત્રપટ જમીન ઉપરથી ઉઠાવી લઈ આવનાર તરફ જોયું. યુવરાજે કહ્યું—‘રાજનંદિની! આટલા એકાગ્ર ચિત્તથી કોની તસવીર બનાવી રહ્યાં હતાં?’

રાજકુમારીએ ઉઠીને ધીરે ધીરે કહ્યું—‘આપ અહીં શા માટે આવ્યા છો?’

યુવરાજે પુનઃ પૂછ્યું—‘રાજકુમારી! તમે કોની પ્રતિમા બનાવી રહ્યા છો? તે નીચવંશમાં જન્મેલા ખેડુત સૈનિકની તો નહિ?’

આ વાત સાંભળી રાજકુમારી કાંઈક ગભરાઈ ગઈ. તેણે યુવરાજ તરફ જોઈને કહ્યું—‘આપનું અનુમાન બરાબર છે. એ ખેડુત યુવકનુંજ આ ચિત્ર છે ! હું બહુ દિવસોથી તે ખેડુત વીરનું ચિત્ર બનાવવાનો ચત્ન કરું છું !’

‘ધિક્ ! રાજનન્દિની ! આ ચિત્રપટને તોડીને ફેંકી દો.’

રાજકુમારીએ દાંત તળે જીભ દબાવી ચિત્રપટને છાતી સાથે આંપતાં કંપિત સ્વરથી કહ્યું—‘લોકો ખ્યારની ચીજ-બહાલી વસ્તુ-હૃદયમાં રાખે છે, તોડીને ફેંકી દેતા નથી !’

‘તો મારો સન્દેહ ખરો પડ્યો ! લોકો તમારી ઉપર જે કલંક મૂકે છે, તે પણ સત્ય છે !’

‘રાજકુમાર ! લોકો મારા ઉપર શું કલંક મૂકે છે ?’

‘લોકો કહે છે કે અમ્મર રાજકુમારી એક ખેડુત યુવકને જોઈને તેના ઉપર મુગ્ધ થઈ ગઈ છે !’

‘યુવરાજ ! વીર પુરુષોની વીરતા ઉપર મુગ્ધ થવું, એ ક્ષત્રિય રમણીઓનો ધર્મ છે ! તો પછી મારા સંબંધમાં તે કલંકની વાત છે કે ગૌરવની ? હવે હું સમજી કે તે દિવસે તે યુવકને જ્યમાળા પહેરાવતી વખતે આપે મને જે રીતે વ્યર્થ અપમાનિત કરી હતી, તેવી રીતે આજ બીજીવાર અપમાનિત કરવાની શું આપની ઇચ્છા છે ? !’

રાજકુમારી અભિમાન પૂર્વક ત્યાંથી ચાલી જવા ઇચ્છતી હતી; કિન્તુ કેસરીસિંહે તેનો માર્ગ રોકીને કહ્યું—‘સાંભળો; રાજકુમારી ! હું જે વાત કહેવા તમારી પાસે આવ્યો છું, તે મેં હજી સુધી કહી નથી. તમને યાદ હશે કે રાજમાહિષીની બહુ દિવસની ઇચ્છા છે કે તમારું મારી સાથે લગ્ન કરવું. મેં જ્યાં સુધી તમને જોયા નહોતાં ત્યાં સુધી હું એ વાતથી રાજી નહોતો; કિન્તુ જે દિવસે મેં આ કિલ્લામાં તમારી અલૌકિક રૂપ સુધાનું પાન કર્યું, તે દિવસે ઘણા અનુગ્રહથી મેં રાજમાહિષીને મારી સંમતિ જણાવી; પરંતુ વળી પાછળથી મને માલમ પડ્યું કે તમે મારી સાથે વિવાહ કરવા ઇચ્છતાં નથી.’

‘યુવરાજ ! વીતી ગયેલી વાતોને તાજી કરવાથી શું ફળ ? આપે તો મહારાણી પાસેથી વારંવાર સાંભળ્યું છે; અને મેં પણ વારંવાર તમને હાથ જોડીને કહ્યું છે કે આપની સાથે મારો વિવાહ થવો અસંભવ છે.’

યુવરાજે ઉત્તર આપ્યો—‘સાંભળો રાજનન્દિની ! હું તમને છેલ્લી વાર પૂછવા સાફ આવ્યો છું. આ જીવનમાં-આ અકૂચાવીશ વર્ષની

અવસ્થા સુધી શત્રુઓ સન્મુખ યુદ્ધ કરવા સિવાય ખીજ કોઈ ચિન્તા મારા હૃદયમાં ઉન્પન્ન થઈ નથી; કિન્તુ તમને જોયા પછી હું ગાંડો બની ગયો છું. આ જુઓ, દિલ્લાની સમીપે ઉભેલા ક્ષત્રિય વીરો યવન યુદ્ધમાં જવાને માટે મારી વાટ જોઈ રહ્યા છે. આ વખતે એકવાર ઓ અમ્બાલિકા ! બોલ કે તું મારી થઈશ ? તારી પાસેથી યવન મળ્યા પછી હું ઘણા આનંદથી એ વીરોની સાથે યવન યુદ્ધમાં જઈ વિજય મેળવીશ. જો હવે પણ તું રાજી ન હોય, તો મારા હૃદયમાંથી હું તારી આશા કપોડીને ફેંકી દઉં અને વીર ધર્મને સદાને માટે જલાંજલિ આપી દઉં. વળી—

કહેતાં કહેતાં યુવરાજ ચુપ થઈ જમીન તરફ જોવા લાગ્યો, કુંવરીએ અભિમાન પૂર્વક પૂછ્યું—‘વળી શું ?’

યુવરાજે જવાબ આપ્યો—‘વળી જે પૈશાચિક પ્રતિજ્ઞા મેં કરી છે તે કહેતાં જીભ કંપે છે, કિન્તુ હું પાગલ છું, પાગલને લગ્ન કેવી ? ઉન્મત્તને આત્માભિમાન કેવું ? ઠીક સાંભળો, રાજનાંદિની ! વળી મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે આજથી એક વર્ષની અંદર તમને યવનપિશાચના કળગ્નમાં જોઈશ. આ કનક પારિજાતક નન્દનકાનનથી તોડી નરકમાં ફેંકી દઈશ.’

જો આ વખતે યુવરાજ કેસરીસિંહની સુંદર વીરમૂર્તિએ એકાએક કાળા સર્પનું રૂપ ધારણ કર્યું હોત તો પણ અમ્મર રાજકુમારી તેથી અધિક વિસ્મિત ન થાત, તેણે કેટલીક વાર સુધી સભય દૃષ્ટિએ કેસરીસિંહનું મુખમણ્ડળ નિહાળીને કહ્યું—‘ધિકાર છે, ક્ષત્રિય રાજકુમાર ! હું સ્વપ્નમાં પણ નહોતી જાણતી કે સ્વર્ગ-ધામમાં પણ પિશાચનો જન્મ થતો હશે ! હું પુનઃ કહું છું કે તમારી સાથે મારા વિવાહ કોઈ પણ રીતે થઈ શકશે નહિ !’

કેસરીસિંહે શીઘ્રતાથી વીર મંડળની પાસે પહોંચીને કહ્યું—‘મારી વાટ વ્યર્થ ન જુઓ; આપ સર્વ પ્રસ્થાન કરો; મારે ખીજ જગ્યાએ જામ છે.’

તે દિવસ સન્ધ્યા સમયે કેસરીસિંહે યવન શિબિરમાં પહોંચી જઈને સેનાપતિ અશ્વજલ્પાને નમન કર્યું.

(૨૪) રક્ષા-બાંધન.

લૂણી નદીને કિનારે દુર્ગાદાસના એક એકાન્ત ભુવનમાં દુર્ગાદાસ અને અકબર ખેડા ખેડા કાંઈક વાતો કરી રહ્યા છે. અકબરે કહ્યું-‘મેં મારી સ્ત્રી તથા કન્યાને હજી સુધી નથી કહ્યું કે હું કેટલાક દિવસોને માટે-સંભવ છે કે આખી જીંદગીને માટે-દક્ષિણ તરફ જાઉં છું. તેઓ તો એમજ જાણે છે કે હું કેવળ થોડા દિવસોને માટે આપની સાથે માતૃમન્દિરમાં જાઉં છું. કિન્તુ હૃદય ધારૂં વ્યાકુળ થઈ રહ્યું છે, સંભવ છે કે અહીંથી ગયા પછી સ્ત્રી-પુત્રનું મોહું પણ જોવા પામીશ નહિ ! ખયર ! પણ અપે અહીંથી ક્યારે ઉપડવાનો નિશ્ચય કર્યો છે ?’

દુર્ગાદાસે કહ્યું-‘મહારાણી અરન્ધતીને બહુ દિવસો પછી પોતાના શિશુ-પુત્ર અજીતસિંહને એકવાર જોવાની ઇચ્છા પ્રગટી છે; તેથી કેટલાક દિવસોથી અજીતને ચુપચાપ અહીં લાવ્યો છું. અરન્ધતી દેવીના પદાર્પણથી આજ મારી આ પર્ણિકા પવિત્ર થઈ છે. તેઓ શીઘ્ર પોતાના સ્થાનમાં ચાલ્યાં જવાનાં છે. જ્યારે તેઓ જશે ત્યાર પછી આપણે પાંચસો ત્રિશ્વસ્ત અનુચરો સહિત દક્ષિણની યાત્રા કરીશું. અને જો પરમેશ્વરની ઇચ્છા હશે તો તત્કાળ પાછા ફરીશું, આ જુઓ, સમશેરઅલી આપની કન્યા ચાંદબીબી તથા અજીતકુમારને લઈને આ તરફ આવે છે.’

સમશેરઅલી જનને હાથોમાં બે અર્ધવિકસિત કમળકલિકાઓ જેવાં બે શિશુઓના હાથ પકડીને ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો; તેમાં એક આઠ વર્ષનો બાળક અજીતસિંહ છે અને બીજી અકબરની નવેક વર્ષની કન્યા ચાંદબીબી છે.

અજીતે સમશેરઅલીના મોઢા તરફ જોઈને પૂછ્યું-‘તમે કહેતા હતા કે આજ અમને રક્ષા બાંધવામાં આવશે. પણ તે તો કાંઈ બાંધી નથી.’

દુર્ગાદાસે કહ્યું-‘રક્ષા બાંધવાને માટેજ તમને જનને અહીં બોલાવ્યાં છે.’

ચાંદબીબી અકબરની પાસે જઈને તેનું મોહું પકડીને કહેવા લાગી-‘બાબા ! આજ તમે આટલા ઉદાસ કેમ છો ? તખીયત કેવી છે ?’

‘નહિ ખેટી ! મારી તખીયત બહુ સારી છે.’

‘બાબા ! હવે દિલ્લી ક્યારે જશે ?’

અકબરે ઉત્તર આપ્યો-‘તારા કાકાને પૂછ. તેઓ કહેશે.

ચાંદખીખીએ અકબરના ખોળામાંથી હડી સ્નેહપૂર્વક દુર્ગાદાસને ગળે વગગી વડી કહ્યું-‘ કહો, કાકા ! અમારે દિલ્લી ક્યારે જવાનું થશે ! ’

દુર્ગાદાસે મીઠા શબ્દોમાં બહાલ પૂર્વક કહ્યું-‘ બહેન ! દિલ્લી પાછા જવાની આજ તને આટલી બધી ઇચ્છા કેમ થઈ છે ? શું અહીં તને કંઈ અડચણ છે ? ’

ખાલિકાએ કહ્યું-‘ ના, કાકા ! અહીં મને કંઈ અડચણ નથી. અહીં હું જેટલી સુખી છું તેટલી સુખી શું દિલ્લીમાં રહી શકાય ? અહીં મારી મોટી મા મને મારી માના કરતાં પણ અધિક પ્યાર કરે છે. તે સિવાય આ વખતે’ ચાંદખીખી અજીતનો હાથ પકડીને કહેવા લાગી-‘ મારો બહાલો ભાઈ મારી પાસે છે; તેથી મને અહીં કોઈ જાતનું દુઃખ નથી. ’

દુર્ગાદાસે કહ્યું-‘ પુત્રી ! તો પછી દિલ્લી જવાની વાત કેમ પૂછે છે ? ’

ચાંદખીખી જરા વિચાર કરીને બોલી-‘ કાકા ! હવે મારા મનની વાત સાંભળો. મારી મા પાસેથી મેં સાંભળ્યું કે મારા આપા નક્કી દાદાથી નારાજ થઈને અહીં આવ્યા છે. કાકા ! પિતાજીએ શું એવું કામ કર્યું ? તેઓ નથી જાણતા કે દાદા કેટલા અચ્છા આદમી છે ! તેઓ મને બહુજ પ્યાર કરતા હતા. હું તેમની પાસે જે માગતી હતી તે મને તેઓ આપતા હતા. આથી મને ઇચ્છા થાય છે કે આપાને દાદાની પાસે લઈ જઈ અન્નેમાં પ્રેમ કરાવી દઉં તે પછી પિતાજીની સાથે ફરી અહીં ચાલી આવીશ. ’

બોળીબલી ખાલિકાના અકપટ હૃદયની વાત સાંભળીને દુર્ગાદાસ અને અકબર હસવા લાગ્યા. ખાલિકાએ પુનઃ કહ્યું-‘ વળી એક ખીજી વાત છે ! ઠીક યાદ આવી. ભાઈ અજીત મને કહેતો હતો કે જો હું તેને દાદાની પાસે લઈ જઈ તો તેઓ તેને મારી નાંખશે ! કેમ ભાઈ અજીત ! તું મને એજ વાત કહેતો હતોને ? ’

‘ હું શું તારી પાસે જીકું બોલું છું ? મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો આ દુર્ગાદાસને પૂછી જો. ’

‘ સાંભળો કાકા ! ’ ચાંદખીખી કહેવા લાગી. શું એવું કદી થઈ શકે ? હું જો મારા ભાઈ અજીતને સાથે લઈ દાદાની પાસે જઈ તો તેઓ તેને ખોળામાં બેસાડીને ખવરાવે કે મારી નાંખે ? અંહ અજીત ! એવી વાત મોઢામાંથી તું કોઈ દિવસે પણ બહાર ન કાઢીશ. ’

અજીતે કહ્યું—‘તું નથી જાણતી ચાંદખીખી—’

‘આ શું અજીત ! ફરી પાછો તું મારું નામ લખને બોલાવે છે ? તને ચાદ નથી કે માતાએ તને શું કહ્યું હતું ? હું તારા કરતાં એ વર્ષે મોટી છું. મને ખ્હેન કહીને બોલાવવી જોઈએ ને ?’

‘જૂલી ગયો હતો ખ્હેન !’

‘હીક. હવે જે કહેતો હતો તે કહે.’

‘હું કહેતો કે ખ્હેન ! તું નથી જાણતી, પણ મેં સાંભળ્યું છે કે તારા દાદા આલમગીર બાદશાહ મને પોતાનો શત્રુ સમજે છે. મોટા ભાઈને પૂછી જો. કેમ ભાઈ ! (દુર્ગાદાસ !) મારી વાત સાચી છેને ?’

ચાંદખીખી વચ્ચેજ બોલી ઉઠી—‘હીક, માની લ્યો કે એમજ છે, કિન્તુ જ્યારે મારા દાદા જાણશે કે તું મારો ભાઈ છે, ત્યારે પણ શું તેઓ તને પોતાનો શત્રુજ સમજશે ? ભાઈ ! હું કહું છું કે તું એકવાર મારી સાથે ચાલ. હું તેમને સર્વ વાત સમજાવીને કહી દઈશ કે તું મારો ભાઈ છે અને હું તારા ઉપર બહુજ પ્યાર કરું છું. હું તેમને કહીશ કે મારી પ્રમાણેજ તને તેઓ ગણે.’

‘અને જો તે તારી વાત ન માને તો ?’

‘અંહ ! મારી વાત તે નહિ માને ? જો એમ કરશે તો હું તેમની સફેદ દાઢી ખેંચી કાઢીશ ! હું તેમની પાસે જે વખતે જે વાતની જીદ કરું છું, તે તેઓ તેજ વખતે પૂરી કરે છે. એક દિવસ માતાએ તેમની પાસેથી કોહીનૂર હીરો માગવાનું શીખવાડ્યું હતું. હું તેમની પાસે જઈ બોળામાં બેસીને બોલી—‘દાદા ! આપનો કોહીનૂર હીરો મને આપો.’ તેમણે કહ્યું ‘આ તારી કેવી જીદ છે બેટી ! કોહીનૂર શું કોઈ કોઈને આપે છે ?’ મેં કહ્યું—‘જો કોહીનૂર હીરો નહિ આપો તો હું તમારી દાઢી ખેંચી લઈશ.’ ત્યારે તેમણે કહ્યું—‘હીક ખ્હેન ! કાલ હું તને કોહીનૂર આપીશ. પણ બલી થઈને મારી દાઢી ન ખેંચી કાઢીશ !’ હું ખીજે દિવસે કોહીનૂર હીરો લઈને મારી માને આપવાની હતી, પણ બાપા મને તે દિવસ અહીં તેડી લાવ્યા.’

તેનું આ લાંબુ ભાષણ સાંભળીને અજીત બોલ્યો—‘મારા મોટા ભાઈ કહે તો હું તારી સાથે બાદશાહની પાસે આવું, કિન્તુ જો તે મને પોતાનો દુસ્મન સમજશે તો હું પણ તેની સાથે તેવું વર્તન ચલાવીશ !’

દુર્ગાદાસ તેમના એ સંવાદનો અન્ત આણવાના ઉદ્દેશથી બોલ્યો—‘એ સર્વ વાતો પછીથી થશે, અત્યારે તમને જે કામને માટે બોલાવ્યાં છે તે કામ થવું જોઈએ.’

‘શા માટે બોલાવ્યાં છે કાકા ! ?’

‘આજ તમારા-બન્ને બાઈ બહેનના હાથે રક્ષા બાંધવાની છે.

અજીત અને ચાંદબીબીના હાથમાં એક એક રક્ષા આપી દુર્ગા-દાસે કહ્યું—‘અજીત ! તારી બહેન ચાંદબીબીને હાથે રક્ષા બાંધી દે.’

અજીતે હસતાં હસતાં ચાંદબીબીના હાથે રક્ષા બાંધી દીધી. દુર્ગાદાસે ફરીને કહ્યું—‘ચાંદબીબી ! તું પણ તારા બાઈ અજીતને હાથે રક્ષા બાંધ.’

ચાંદબીબી અજીતનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ બોલી—‘આવો, મારા પ્યારા બાઈ ! તમારા કરકમળે હું રક્ષા બાંધું.’ રક્ષા બાંધ્યા પછી ચાંદબીબીએ દુર્ગાદાસને પૂછ્યું—‘કાકા ! રક્ષા બાંધવાથી શું થાય છે ?’

દુર્ગાદાસે કહ્યું—‘બાઈ-બહેનના સ્નેહથી વધારે અમૂલ્ય પદાર્થ આ પૃથ્વીમાં બીજા કોઈ નથી ! માટે પુત્રી ! પ્રાચીનકાળથી રક્ષા બાંધવાનો રિવાજ હિન્દુસ્થાનમાં પ્રચલિત છે. આજથી તમારા બન્નેનો પવિત્ર સ્નેહ સદા મજબુત રહેશે ! આજનો આ કેવો શુભ દિન છે ! અજીતબાઈ ! ચાંદબીબી બહેન ! આજ તમને રક્ષા બાંધાઈ છે. હવે આ ભારત-સ્મશાનમાં ભાગીરથીની પ્રેમધારા પ્રવાહિત થશે ; કૃષ્ણ અને સુભદ્રાના સ્વર્ગીય ભાતપ્રેમનું પુનર્જીવન થશે !’

ચાંદબીબીએ કહ્યું—‘કાકા બાબા તો તમારા બાઈ છે, તમે કેમ રક્ષા નથી બાંધી ?’

‘જરૂર બાંધાશે. આવો બાઈ અકબર ! આવો બાઈ સમશેર-ચાલી ! હું પણ તમોને રક્ષા બાંધું !’ દુર્ગાદાસે અકબર અને સમશેર-અલીને ઘણા પ્રેમથી રક્ષા બાંધી. તે પછી તેણે કહ્યું—‘હવે અમે ત્રણે બાઈ મળીને ત્રિભુવન જીતી શકીશું.’

ચાંદબીબીએ કહ્યું—‘કાકા ! મને બે રક્ષા આપો, માને અને મોટી માને પણ રક્ષા મારે બાંધવી છે.’

દુર્ગાદાસે હસીને ચાંદબીબીના હાથમાં રક્ષાઓ આપી. ચાંદબીબી બન્ને રાખડીઓ લઈ અજીતના ગળામાં હાથ નાંખી અન્તઃપુરમ ચાલી ગઈ.

(૨૫) દેશનિકાલ.

પહાડી કિલ્લાના અન્તઃપુરના એક ઝોરડામાં એક સાત વર્ષની બાલિકા તાલી બળવીને ગાઇ રહી હતી.—

‘એજી કામ ક્યા મુઝે, લાજ—માત ઝૌર કલસે,
વહી પ્રેમકા સાગર, કિસાન—નાગર પ્રીતિ કરે યદિ મુઝસે;’

તેની આસપાસ ઉભેલી કેટલીક સ્ત્રીઓ ગીત સાંભળીને હસી રહી હતી. એક જણીએ દોડીને બાલિકાના મોઢા ઉપર હાથ રાખીને કહ્યું—‘ચુપ રહે મૂર્ખી ! અમ્માલિકા સાંભળશે તો હમણાં અનર્થ કરી નાંખશે.’

સ્ત્રીઓ નહોતી બચતી કે અમ્માલિકા પાસેના ઝોરડામાં ઉભી રહીને ગીત સાંભળી રહી હતી; તે વિલાસકુમારી સાથે તે તરફ ચાલી આવતી હતી. એટલામાં ગીત સાંભળીને બેલી—‘તને વિશ્વાસ ન હોય તો સખી ! આ સાંભળ, આ ગીત મારા માટેજ બનાવ્યું છે. અહીં ઉભી રહીને જરા સાંભળી તો લે. જો, મારી વાત લખતે લોકો કેવા તમાસા કરી રહ્યા છે !’

વિલાસકુમારીએ કહ્યું—‘તારે એવી વાતો ઉપર ધ્યાન આપવાની શી જરૂર છે ? ચાલ.’

‘નહિ. મારા સમ ! જરા ઉભી રહીને સાંભળ તો ખરી કે ત્યાં ખીલતું શું બોલાય છે !’

બન્ને જણીઓ છૂપાઇ રહી.

પાસેના ઝોરડામાં બાલિકાને તો ચુપ કરી, પણ સ્ત્રીઓએ વાત આગળ ચલાવી. એક જણીએ કહ્યું—‘બહેન ! તે બિચારી બાળક હોવાથી હાથ આડો રાખીને તેનું મોઢું બંધ કર્યું; કિન્તુ હવે ખીજ કોનાં કોનાં મોઢાં બંધ કરીશ ?’

ખીજ એક સ્ત્રીએ તેમાં અનુમતિ આપી—‘હા ખરી વાત છે. ચારે તરફ તે વાત ફેલાઇ ગઇ છે.’

એકે હસતાં હસતાં પૂછ્યું—‘કોની વાત સખી ? મેં કાંઇ નથી સાંભળ્યું !’

‘અમ્માલિકાની પ્રીતિની વાત, સખી !’

‘કોની સાથે ?’

‘તે ખેડુત યુવક સાથે.’

સર્વ સ્ત્રીઓ ખડખડાટ હસી પડી. અમ્માલિકાએ સજળનેત્રે વિલાસકુમારીની તરફ જોઇને કહ્યું—‘કેમ સખી સાંભળ્યુંને ? હું જે

કહેલી હતી તે સત્ય છે ને ?' એટલું કહી તે વિલાસકુમારીનો હાથ ઝાલી પાસેના એક એકાન્ત ઓરડામાં લઇ જઇને કહેવા લાગી—
' સખી ! અહીં થોડીવાર બેસ. તારી પાસે મારી એક પ્રાર્થના છે. '

' કાંઈ કોઈ ચડ્યો છે કે શું ? '

' એવી વાતો સાંભળીને કેમ કોઈ ન ચડે ?

' પ્રેમને અર્થે સર્વ કાંઈ સહન કરવું પડે છે સખી ! '

અમ્બાલિકાએ સજ્જતેત્રે કહ્યું—' સખી ! શું તું પણ મારી મશ્કરી કરે છે ? મારું ભાગ્યજ એવું છે ! હવે સાંભળ, બહેન ! તારા વિના ખીજ કોને કહીશ ? તારો મેળાપ થયા પછી તું મારી ઉપર સગી બહેન જેવું હેત રાખે છે, તેથી તને મારી પ્રાર્થના છે કે આજ તું એકવાર તે યુવકને મળીને તેમને કહે કે તમારી પાસે અમ્બરતી રાજકુમારી એક મિત્રા મારે છે. તેની ભિખ એ છે કે તમે આ પદાડી કિલ્લો છોડી કાંઈ ખીજ જગ્યાએ ચાલ્યા જાઓ, અને—'

એકાએક કુમારીનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. તેનાં બંને વિશાળ નેત્રામાંથી આંસુઓની ધારાઓ વહેવા લાગી. તે બોલી—' અને તેમને કહેજે કે આ જગ્યામાં તેઓને ફરીને મારો મેળાપ ન થાય ! ' કહેતાં કહેતાં અમ્બાલિકા વિલાસકુમારીને ગળે વળગી પડી. તેના ખોળામાં માથું નાંખી રેવા લાગી. વિલાસકુમારીએ પોતાના પાલકવથી અમ્બાલિકાનાં અંધ્રુ લુછી નાંખીને કહ્યું—' શું તું તેને ભૂલી શકીશ ? '

રાજકુમારીએ અભિમાન સાથે માથું ઉઠ્યું કરીને કહ્યું—' શું કહ્યું સખી ! ? ભૂલી શકીશ ? હીક, સાંભળ હું સર્વ વાત તને વિસ્તારીને કહું છું. આજથી દશ વર્ષ પહેલાં મારી માતાની જીવિતાવસ્થામાં હું તેના સાથે મેવાડના મહારાણાને ત્યાં ગઈ હતી, તે વખતે એક કિંશુક-વૃક્ષની નીચે કેવળ એકવાર તેમને જોયા હતા. એ વખતે હું—આ શું સખી ?—'

એકાએક વિલાસકુમારીનું મુખ લાલ થઈ ગયું. તે અમ્બાલિકાના હાથમાંથી પોતાનું ગળું છોડાવી ઉઠીને ઉભી થઈ ગઈ અને બંને હાથ હૃદય ઉપર મૂકી મનમાં ને મનમાં કહેવા લાગી—' હવે તો સહન થતું નથી. ગુરુદેવ ! આપનું અનુમાન આખરે સત્ય નીકળ્યું. હું હૃદયને કાપુમાં રાખી શકી નહિ. હું શું મૂર્ખી-ફિવાની થઈ છું ? ના, ના. '

અમ્બાલિકાએ તેના લાલ થએલા ચહેરા તરફ જોઈને કશું સ્વરથી કહ્યું—' આ શું સખી ? શું તું મારા ઉપર નારાજ થઈ છે ? '

વિલાસકુમારીએ શીઘ્રતાથી પોતાના હૃદયને સ્વસ્થ બનાવી અમ્બાલિકાને ગળે વળગાડી સ્નેહપૂર્વક કહ્યું-‘હામા કરજે રાજનન્દિની ! ધણા દિવસથી મારા હૃદયમાં એક વ્યાધિ છે. ક્યારેક ક્યારેક મારા હૃદયમાં એકાએક આગ લાગી ઉઠતી હોય તેમ થાય છે અને તેથી હું નાખુશ-દિલગીર હોઉં તેમ બહાર દેખાય છે. પણ મારો આ રોગ કેવળ ક્ષણભર રહે છે. હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હવે શરીરથી એવું કદી પણ થશે નહિ. બહેન ! હવે તું જો કહેતી હતી તે કહે. રાજ સમુદ્રને કિનારે તેમને કેવળ એકવાર તે જોયા હતા વાઝ, તે પછી ?’

અમ્બાલિકા વિલાસકુમારીના મોઢા તરફ આશ્ચર્યથી જોઈને ક્ષણવાર ચુપ રહી પુનઃ કહેવા લાગી.-‘હાં, સખી ! તે વખતે હું તદ્દન આલિસા હતી. હું જાણતી નહોતી કે પ્રેમ એ કયા પક્ષીનું નામ છે ! તે દિવસથી સુતા-જાગતાં, ઉઠતાં-બેસતાં, દરેક વખતે તે સુંદર મૂર્તિને હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી હું તેનુંજ ધ્યાન ધરતી રહી છું. મને હવે ન અડકીશ, મારી ધ્રુણા કર, મને હવે રાજનન્દિની કહીને ન સંબોધીશ. કેમકે ખરી હકીકત એવી છે કે તે દિવસથી આ શરીર એ નીચ કુલોદ્ભવ દરિદ્ર ખેડુતના પ્રેમથીજ પરિપુષ્ટ થયું છે. મારા આ શરીરના રક્તના પ્રત્યેક કણમાં-મિન્ટુમાં તેનો પ્રેમ પ્રવાહિત થયો છે. તે પછી સાંભળ, સખી ! તું જાણે છે કે આપુ પહાડથી પાછા આવતી વખતે ફરીરતી મસજિદમાં આઠ વર્ષ બાદ તે સુંદર તરણે સ્વપ્નની પેઠે લુવનમોહન મહેન્દ્રનું રૂપ બતાવી પુનઃ મને દર્શન દીધું. તે મારા પગમાં આજોટી પડ્યા. સમીપમાં મહારાણી ઉભાં હતાં. હું પણ આશ્ચર્ય, લજ્જા અને આનન્દથી બેહોશ થઈ જમીન ઉપર પડી ગઈ. કહે સખી ! આ દેહમાં પ્રાણ હોય ત્યાં સુધી તેને કેમ કરીને ભૂલી જવાય ? વળી સાંભળ, બહેન ! બીજો દિવસ રસ્તામાં ખસો મુસલમાની સૈનિકોએ અમારી ઉપર આક્રમણ કર્યું. તે વખતે તે વીર-યુવાને મારા માટે પ્રાણ આપવાની ઇચ્છાથી એકવાર મારી તરફ જોયું, અને પછી ખસો યવનોની સાથે થઈ ગયા ! ત્યાર બાદ તેમનું લોહી પીવાને માટે એક સાથે સેંકડો તસ્વારો ઉપડેલી જોઈને હું મહારાણીના ખોળામાં બેહોશ થઈ ગઈ ! નિષ્કુર દુર્ગાદાસ અને પત્થરના કલ્પેજવાળી મહારાણી તેમને એકલા ડાળના મોઢામાં ફેંકી મને લઈને આલ્યાં આવ્યાં. આટલા દિવસો પછી એ સર્વ વાતોનો બદલો શું એ હોય કે સખી ? હું શું તેમને ભૂલી જઈશ ?

વિલાસકુમારીએ અમ્બાલિકાને ગાલે પોતાના ઓઠ અડકાડી

કહ્યું—‘હીક ત્યારે, કહે, ઓ પાપાણુ હૃદય રાજનન્દિની ! તે યુવકને તું શા માટે દેશનિકાલની સજા આપે છે ? કયા મુખથી તેમને જાંદગી પર્યંતને માટે વિદાય કરે છે ?’

અમ્બાલિકા પુનઃ વિલાસકુમારીને ગળે વળગી પડી, આંસુ-ઝોની ધારાથી તેની છાતી ભીંજવીને બોલી—‘પણુ સખી ! હું રાજરા-જેન્દ્ર નન્દિની છું અને તે નીચ કુલોદ્ભવ દીન, હીન ખેડુત છે !!’

(૨૬) મુદ્રિકા-સમર્પણ.

અમ્બાલિકાએ વારંવાર સમજાવ્યાથી વિલાસકુમારીએ યુવકને બોલાવી રાજકુમારીની ધચ્છા જણાવી. યુવકે પ્રતિજ્ઞા કરી કે પોતે સવારમાં આ કિલ્લો છોડીને ચાલ્યો જશે. તે દિવસે રાત્રે અસ્ત થતી શુકલ તારાની ઝીણી રોશનીમાં અમ્બાલિકા અને વિલાસકુમારી એક પથ્થર ઉપર બેઠાં હતાં. યુવકે તેમની પાસે આવીને હાથ જોડી કહ્યું—‘રાજનન્દિની ! હું આપની આશા પ્રમાણે આ પહાડી કિલ્લો છોડીને ચાલ્યો જાઉં છું. પણુ જો કસુર માફ કરો તો એક વાત પૂછું—મેં શું આપનો કોઈ અપરાધ કર્યો છે ?’

રાજકુમારીએ તેનો કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. યુવક અંધારામાં જોઈ શક્યો નહિ કે રાજકુમારીની આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ વહી રહી છે. તેણે પુનઃ પૂછ્યું—‘તો શું આ વખતે હું અહીંથી ચાલ્યો જાઉં ?’

રાજકુમારીએ ધીમેથી ઉત્તર આપ્યો—‘બની શકે તેટલી સીધ-તાથી; વિલંબ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી !’

‘હીક, ક્યાં સુધી આપના પુનર્દર્શનની આશા હૃદયમાં રાખું ?’

‘મને પુનઃ મળવાની તમને શું કાંઈ આવશ્યકતા છે ?’

વિલાસકુમારીએ કહ્યું—‘યુદ્ધ સમાપ્ત થયા પછી રાજકુમારી તમને મુસલમાનોને જીતવાના ઉપહાર રૂપે વિજયમાળા-વરમાળા પ્રદાન કરશે.’

‘સખી ! આ શું તારે મારી મસ્કરી કરવાનો સમય છે ? હવે જાઓ; વીરયુવક ! અહીં વ્યર્થ સમય વ્યતીત કરવાની જરૂર નથી !’

યુવક રાજકુમારીને અભિવાદન કરી આગળ વધ્યો. અમ્બાલિકાએ પાલવવડે મોહું સાફ કરતાં પુનઃ કહ્યું—‘સાંભળો વીર યુવક ! તમે એક દિવસ મને શત્રુઓના હાથમાંથી બચાવવા સાર તમારા પ્રાણ આપવા તૈયાર થયા હતા; તેના બદલામાં હું આપને આ મુદ્રિકા

ઉપહાર-ધનામ-માં આપું છું !’ એટલું બોલી અમ્બાલિકાએ પોતાની આંગળીમાંથી એક હીરાની વીંટી કાઢી યુવકના હાથમાં મૂકી. યુવકના હાથના સ્પર્શથી રાજકુમારી પોતાનું હૃદય વશ રાખી શકી નહિ. એકાએક વાસંતી વાયુની લહરીથી જેવી રીતે માધવીલતા કંપી ઉઠે છે; તેવી રીતે રાજકુમારીનું સુંદર અને સુકુમાર શરીર કંપી ઉઠ્યું. તેના મૃણાલ જેવા લુન્નયુગલ પણ કંપિત થયા. કમળ કુસુમના જેવું મુખ-મણ્ડળ લાલચોળ થઇ ગયું અને તે સમયે કોણ જાણે કેમ એકાએક રાજકુમારીના ઓઘડ્યે યુવકના ઓઘડો સ્પર્શ કર્યો ! તરતજ રાજકુમારી ચમકીને પાછી ખસી ગઇ. યુવકે કહ્યું-‘ રાજનંદિની ! જો આજા હોય તો ઘણા દિવસ પહેલાંની એક વાતનું તમને સ્મરણ કરાવું. ’

અમ્બાલિકાએ એકવાર યુવકની તરફ જોઇ પુનઃ જમીન તરફ જોયું. યુવકે કહેવા લાગ્યો-‘ આપને યાદ છે; ઘણા સમય પહેલાં એક દિવસ રાજસમુદ્રને કિનારે કિંચુકવૃક્ષની એક ઉંચી શાખા ઉપર આંગળીપડે એક ખીંચેલું પુષ્પ મને આપે દેખાડ્યું હતું અને મેં આપને કહ્યું હતું કે-ઉંચી શાખાનું ફૂલ શું કોઈ તોડી નથી શકતું ? અને—’

પાછળથી એકાએક એ વાતને તોડી નાંખી કાઢ્યો કહ્યું-‘ અને ઉંચી શાખાનું ફૂલ જો આપો આપ જમીન ઉપર આવી પડે; તો પછી વૃક્ષ ઉપર ચડવાની જરૂર રહેતી નથી !’

વિલાસકુમારીએ પાછળ જોઇને કહ્યું-‘ કાળાપહાડ ! તમે અહીં ક્યાંથી આવી ગયા ?’

વિજયપાળે પાસે આવી હસતાં હસતાં કહ્યું-‘ આજ ખેડૂત યુવકની સાથે અમ્બરની રાજકુમારીનું યુગ્મન અને મુદ્રિકા-સમર્પણ જોઇને હું આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયો છું !’

વિલાસકુમારી સત્ત્વર અમ્બાલિકાનો હાથ પકડી ત્યાંથી ચાલી ગઇ.

વિજયપાળ હસતો હસતો ખેડૂત સૈનિકની પીડ થાળડીને કહેવા લાગ્યો-‘ હું ધારતો હતો કે વીરતા અને રસિકતા કેવળ વિજયપાળમાં જ છે; કિન્તુ ભાઈ ! તારાથી હું દરેક રીતે હાર્યો છું !’

—૦૦૦—

(૨૭) વિજયપાળનું સ્વપ્ન.

યુવક પહાડી કિલ્લો છોડીને ફરી પાસે રહેવા લાગ્યો. યવન યુદ્ધની જ્યારે જ્યારે ખબર પડતી ત્યારે ત્યારે તે ત્યાંથી આવીને રાજપૂતોમાં શામિલ થતો. બે મહિના પછી એક દિવસ સન્ધ્યા સમય પહેલાં અમ્બાલિકા અને વિલાસકુમારી કિલ્લાની પાસે નદીને કિનારે ઉભી

ઉભી વાતો કરી રહી હતી. અમ્બાલિકા કહેતી હતી—‘ મને કહે કે ક્યે દિવસ અહીંથી નાથદ્વારા જઈશું. મેં ઘણી મુશ્કેલથી મહારાણીને રાજી કર્યા છે, કિન્તુ તું વ્યર્થ વિલંબ કરી રહી છે. સખી ! તને હું પ્રાર્થના કરું છું કે તું હવે અહીંથી શીઘ્ર ચાલ.’

‘ તું કેટલાક દિવસ રહે. જોઈએ તો ખરાં કે યવનયુદ્ધનું શું પરિણામ આવે છે ! ’

‘ તું તો યુદ્ધ કરવાની નથીને ? તો પછી વ્યર્થ અહીં રહેવાથી શું લાભ ? ’

‘ તું શું એમ સમજે છે કે શ્રીનાથજીના મંદિરમાં જઈ સંન્યાસિની બનવાથીજ તારું સર્વ દુઃખ દૂર થઈ જશે ? ’

અમ્બાલિકાએ દીર્ઘશ્વાસ લઈને કહ્યું—‘ સખી ! મેં સાંભળ્યું છે કે તે સ્થાનમાં રાધા-સ્વામના પવિત્ર પ્રેમની ધારા અખંડ વહે છે; ત્યાં શોક-દુઃખ વ્યાપતાં નથી. ત્યાં જવાથીજ લોકો પોતે પોતાને ભૂલી જાય છે—એમ સાંભળ્યું છે.

‘ સખી ! અકળાઈશ નહિ. તારી સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થશે ! આ શું ? આ કોલાહલ શાનો ? ’

એકાએક પાસેના કિલ્લામાંથી કોલાહલનો અવાજ સંભળાયો. સૈનિકોના બીણા શબ્દો અને સ્ત્રીઓના આર્તરવ તથા તલ્વારોના ઝગ્ગુ-ઝણાટ સંભળાવા લાગ્યા. વિલાસકુમારીએ ગભરાઈને કહ્યું—‘ મુસલમાની ફોજે કિલ્લા ઉપર ચડાઈ કરી છે. ચાલ, રાજકુમારી ! આપણે પણ ત્યાં જઈએ. જોઈએ કે વિજયપાળ આપણી કેવી રીતે રક્ષા કરે છે. ’

અમ્બાલિકાએ કહ્યું—‘ એવા દુસ્સાહસની કાંઈ જરૂર નથી. જો મુસલમાનો આપણી ઉપર તૂટી પડે તો આપણી કોણ રક્ષા કરે ? ’

વિલાસકુમારીએ એક તીક્ષ્ણ છૂરી પોતાનાં કપડાંઓમાંથી બહાર કાઢી અમ્બાલિકાના હાથમાં આપી, અને તેનો હાથ પકડી આગળ વધી કહેવા લાગી—‘ આ જો, કિલ્લાની સેના ઉન્મત્ત થઈ અહીં તહીં દોડી રહી છે. અને આ શું ? કિલ્લાની દક્ષિણ તરફ જરાં આંખ ઉઘાડીને જો. વિજયપાળ વિના યુદ્ધ કેદી થઈ શૂંપલાબદ્ધ જંગલી પાડાની પેઠે બરાડા પાડી રહ્યો છે. ’

ખરેખર વિજયપાળ વિના યુદ્ધ ગિરફતાર થઈ ગયો હતો. તેની કોઈને ખબર નહોતી. અચાનક આજે મુસલમાની ફોજે કિલ્લા ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું. સર્વ રાજપૂત સૈનિકો નિશ્ચેષ્ટ અને નિશ્ચિંત હતા. વિજયપાળ પણ ખૂબ અપ્રીણ ખાઈ એક પલંગ ખીજાવી તે ઉપર

ઉઠતો હતો. તેને આ વખતે કોઈ વાતની ચિંતા નહોતી. ભર-નિદ્રામાં તે એક અપૂર્વ સ્વપ્ન જોઈ રહ્યો હતો—તે દૈવચત્રથી જાણી ગયો હતો કે યવન સેનાપતિ આજ ફોજ લઈને કિલ્લા ઉપર આક્રમણ કરશે. તેથી તેણે મનમાં ને મનમાં નિશ્ચિત કર્યું છે કે તે અસાધારણ વીરત્વ દેખાડી સર્વને—વિશેષતઃ સ્ત્રીઓને આશ્ચર્ય પમાડી દેશે. પછી થોડીવારે યવન સેના પહોંચતી સપાટી ઉપર દેખાવા લાગી તે વખતે તે રમણીઓની પાસે જઈ સગર્વ કહેતા લાગ્યો—‘આજે તમે જોશો કે વિજયપાળ કેવો મોટો વીર છે ! તે દિવસ પ્રારબ્ધવશાત્ તે ખેડૂતથી હાર પામવાને લીધે તમે મારી ઘણી મંસ્કરી કરી હતી; કિન્તુ આજ જોઈ શકશો કે હું એકલો જ હજારો શત્રુઓનો વધ કરીશ—‘સ્ત્રીઓએ કહ્યું—‘તમે એકલા એટલા બધા શત્રુઓનો વધ કેવી રીતે કરી શકશો ? કાંઈ અશીલુના ઘેનમાં તમે સ્વપ્ન તો નથી જોતા ?’ અભિમાન પૂર્વક છાતી ડોકીને કહ્યું—‘હમણાં દેખી શકશો ! આ પહોંચતી નીચે નિહાળીને જુઓ. કેટલી યવન ફોજ પહોંચ ઉપર ચડી રહી છે. એટલા બધા લોકોની સાથે એકલાએ યુદ્ધ કરવું, એ વિજયપાળનું કામ નથી, આ ખેડૂત યુવકને સાથે લઈ જાઓ. અમ્યાલિકાના મનનો ભાવ સમજીને તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું—‘કાળાપહોંચ સ્ત્રીઓનાં ભુલ-વામાં નહિ આવે. હમણાં જણાશે કે કોણ જયમાળ-પામે છે ? ! એટલું કહી તે તદ્વાર હાથમાં લઈ કિલ્લામાં આવવાના રસ્તા ઉપર વૃક્ષની પછવાડે છૂપાઈ વિચાર કરવા લાગ્યો—‘આ ન્હાના માર્ગથી એક સાથે કેટલાક મુસલમાનો ઉપર ચડશે ? જેમ જેમ એક એક સિપાઈ ઉપર ચડશે તેમ તેમ વૃક્ષની ઓથે રહી તેમનું હું માથું કાપતો જઈશ !’

આ વખતે વિજયપાળના અશીલુના નિશ્ચાની સુખનિદ્રા જે તૂટી ગઈ હોત તો તે જાણી શકત કે તેનું સ્વપ્ન અસત્ય નહોતું. ખરે-ખર ચાર મુસલમાનોએ સુપચાપ તેના પલંગની પાસે ઉભા રહી તથા તેના લાંબા શરીરને નિશ્ચેષ્ટ અને નિદ્રાધીન જોઈ અંદરે અંદર કાંઈક નેત્રસંકેત કર્યા. એક જણે પલંગ ઉપરથી તેની તદ્વાર ઉપાડી લીધી. બીજાએ તેના પગ લોઢાની મજબુત સાંકળથી પલંગ સાથે બાંધી દીધા. ત્રીજાએ સાવધાનીથી તેના બન્ને હાથ એકત્ર કરી બાંધી દીધા અને તેના ગળામાં સાંકળ નાંખી પલંગની ચારે તરફ વીંટી દીધી. વિજયપાળનું સ્વપ્ન તો પહેલાંની પેઠે ચાલતું જ હતું—જણે એક મુસલમાન તે પછી તેની પાસેથી પહોંચ ઉપર ચડી આવ્યો, તેને

મારવા માટે પોતે તસ્વાર ઉપાડવા હાથ લાંબાવ્યો કિન્તુ તસ્વાર ત્યાં
ક્યાં છે ? તેના હાથ તો ખાલી છે અને તે ઉંચા પણ ચતા નથી !
એટલામાં બે, ચાર, દશ, મુસલમાનો કિલ્લા તરફ દોડ્યા. શું કરે ?
વિજયપાળ દોડીને જાય પણ આ શું ? પગ તો આગળ વધતા નથી ! પગમાં
કોષએ બેડીઓ પહેરાવી દીધી છે ! ગળામાં આ શું બાંધ્યું છે ?
છાતી ઉપર આ બોળે કોણે મૂક્યો છે ? વિજયપાળની નિદ્રા તૂટી
ગઈ. સ્ત્રીઓનો આત્મરવ અને સેનાનો કોલાહલ સંમળાવા લાગ્યો.
તેણે ક્રોધથી લાલ થએલી આંખો ઉંચી કરીને જોયું તો કિલ્લાની
ચારે તરફ યવન ફોજ વિંટાઈ વળી છે અને તેના પક્ષંગની આસપાસ
ચાર મુસલમાનો ઉભા ઉભા હસી રહ્યા છે !

‘મારી તસ્વાર ક્યાં છે ?’ એમ બોલતો વિજયપાળ ઉત્તાની
ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો.

એક જણે હસતાં હસતાં કહ્યું-‘બોલ્યા વિના પડ્યો રહે કાશિર !
તું સાંકળથી જકડાએલો છે !’

ક્રોધ અને આશ્ચર્યના વિલક્ષણ સંમિશ્રણથી વિજયપાળે કહ્યું-
‘દુષ્ટ યવનો ! મારી સાથે તમે દગો કર્યો ! મારા હાથમાં તસ્વાર આપી
જે હિમ્મત હોય તો મારી સાથે યુદ્ધ કરો.’

‘તારી યુદ્ધથી ખ્વાહિશ હમણાં શાન્ત થઈ જશે.’ એમ કહી
એક જણે તેને મારવા માટે તસ્વાર ઉપાડી. તેથી એક ખીજાએ તેનો
હાથ પકડીને કહ્યું-‘વીરને મારવો ઉચિત નથી. જો મારવો હોય
તો તેના હાથ છોડી નાંખી તેને તસ્વાર આપવી. સાંભળ, કાશિર
વીર ! અમે તારી ઉપર રહમ કરીને તને એકવાર છોડીએ. પણ
તારે બ્યર્થ ગડબડાટ ન મચાવવો.’

‘પાપી યવનો ! હું તમારી દયા ધન્યવંતો નથી ! તસ્વાર આપી
મારી સાથે તમે યુદ્ધ કરો અને જો મારી સાથે યુદ્ધ કરવાથી ડરતા હો
તો મારી તસ્વાર પાછી આપી દો. હું એકવાર ત્યાં જાઉં કે જ્યાં
સ્ત્રીઓ રૂદન કરી રહી છે.’

‘ફરીને કહું છું કે ગડબડાટ ન મચાવ, નહિ તો પ્રાણ બોધ
એસીશ.’

વિજયપાળે દાંતતળે અધરોડા દબાવી કહ્યું-‘દુષ્ટો ! તમે શું
કહો છો ? યુદ્ધ ન કરું, તમને જહાનમમાં ન મોકલું અને સાથે શોર
પણ ન મચાવું ! ઠીક, યવનો ! શું ત્યારે તમારી એવી ધમ્મિજ છે કે
સાંકળથી જકડાએલી સ્થિતિમાં મારે અહીંજ પડ્યા રહેવું ? સાંભળો.

નામદો! જ્યાં સુધી તમે મને નહિ છોડો ત્યાં સુધી હું શોર મચાવીશ અને આ પહાડને વિદીર્ણ કરીશ.’

આરે મુસલમાનો હસવા લાગ્યા. વિજયપાળ જોરથી પોતાના સૈનિકોને કહેવા લાગ્યો—‘વીરવરો! તમે જલ્દી આવીને મને છોડાવો. હું છટીશ કે તરતજ મુસલમાન સેનાને જહનમમાં મોકલી આપણું અપમાનનો બદલો લઈશ.’

આ અવાજ કોઈએ સાંભળ્યો નહિ અને કોઈ આવ્યું પણ નહિ. કાળાપહાડનો પહાડ ભેદી અવાજ અને સ્ત્રીઓના આર્તનાદ મુસલમાનોના ઉન્મત્ત સ્વરમાં વિલીન થઈ ગયો.

અમ્યાલિકાએ કહ્યું—‘ચાલ સખી! હવે અહીં વિલંબ કરવાની જરૂર નથી. આ જો, એક મુસલમાન આ તરફ ચાલ્યો આવે છે.’

‘તે મુસલમાન નથી, સખી! તે મુસલમાન વેશધારી હિન્દુ છે!’

એક મુસલમાન વેશધારી હિન્દુ તેમની પાસે આવ્યો; અમ્યાલિકાના હાથમાંની છરી જમીન ઉપર પડી ગઈ. તેનું શરીર કંપિત થયું. તે યવન વેશધારી હિન્દુ જેસલમેરનો રાજકુમાર કેસરીસિંહ છે, એમ તેની ખાતરી થઈ.

કેસરીસિંહે કહ્યું—‘રાજતંત્રિની! હજી પણ તું મારી વાત માની લેવા રાજ થાય તો હું મારી બીજી ઇચ્છાનો પરિત્યાગ કરું.’

‘શું તમેજ આ મુસલમાની ફોજને સાથે લઈને અહીં આવ્યા છો?’ વિલાસકુમારીએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

કેસરીસિંહે વિકટ હાસ્ય કરતાં કહ્યું—‘જવાબ અમ્મરની રાજકુમારીને પૂછો. મેં મારી આ વિકટ પ્રતિજ્ઞા બહુ દિવસ પહેલાં રાજકુમારીને જણાવી દીધી હતી.’

અમ્યાલિકાએ કહ્યું—‘તો શું હજી પણ તને આશા છે કે—અમ્મર રાજકુમારી તારા જેવા પિશાચની સાથે વિવાહ કરશે?’

‘તો શું મારે મારું પૈશાચિક મત આમળ ચાલવા દેવું? અરે, હુસેનઅલી! ખુદાદાદ! પીરખખશ! તમે લોદો જે રમણીને ખોળી રહ્યા છો તે તો અહીં છે. પાલખી લઈને શીઘ્ર અહીં આવો.’

અવાજની સાથેજ કેટલાક મુસલમાનો ત્યાં દોડી આવ્યા અને તેમણે રાજકુમારીને ઘેરી લીધી. કેસરીસિંહે તે રાક્ષસ દળ-વેદિતા સુરસુન્દરી અમાર્થિવ દેવમૂર્તિની તરફ એકવાર જોઈને લશ્કરને કહ્યું કે—‘હવે મારી પ્રવિશા પૂરી થઈ. જુઓ, આ રમણી નાસી જાય નહિ! હું હમણાં તમારા નવાખની પાસે જઈ તેમને આ ખુશ ખબર કહી સંભળાવું છું.’

(૨૮) શયતાની.

પહાડની નીચે દિલ્લાથી એ કોસ દૂર એક નિર્જન રસ્તેથી કેટલાક બોધ લોકો એક પાલખી લઈને જતા હતા. પાલખીની સાથે થોડું પાયદળ લશ્કર અને એક ઘોડેસવાર હતો. ઘોડેસવાર પાકકોનો પૂર્વ પરિચિત પીરખખશ હતો. પાલખીની અંદર અમ્બાલિકા અને વિલાસકુમારી હતાં. હજી રાત બહુ ગમ્મ ન હતી. કૃષ્ણપક્ષની સપ્તમીની અર્ધરાત્રી પછીની રાશત્રી ચારે તરફ પ્રસરી રહી હતી.

વિલાસકુમારીએ પાલખીનો પડદો દૂર કરીને પીરખખશને કહ્યું ‘ખાં સાહેબ ! મારી પોતાની ઇચ્છાથી તમારી સાથે આવવાને લીધે તમને મારી ઉપર સન્દેહ ઉત્પન્ન થયો હશે, અથવા કુળસમુદાય છોડીને નાસી આવેલાં તમે અને કુલ્લટા ધારતા હશો; કિન્તુ એકવાર મેં મી પ્રુષ્ણને બેતાંજ સ્ત્રીઓની પ્રેમલાલસા એટલી બલવતી થાય છે કે તે પોતાના પ્રેમીને પોતાના અન-પ્રાણ સર્પણ કરી દે છે. આ વાત તો તમે બજાવતા હશો !’

પીરખખશે ગદ્ ગદિત સ્વરે ઉત્તર આપ્યો—‘ખીખીખન ! હું સારી રીતે જાણું છું કે સ્ત્રીઓનો પ્રેમ એ કેવી ચીજ છે. અમારી બાપામાં તેને કશું કહે છે. તમને વધારે શું કહું મનર ખીખીખન ! મારા મળજમાં, મારા હલમાં, મારી રમેરમમાં સર્વજન ઇચ્છે ભરેલો છે. એ કશું ની આગમી—’

‘ખાં સાહેબ ! તમારે કેટલી ખીખિયો છે ?’

‘કદાચ ત્રણ ખીખિયો છે; લેડિન તેનાથી તમારે કાંઈ શીકર કરવી નહિ. તે સર્વ તમારી દારીઓ બની રહેશે, તમારાં પગ દાયરો, તમારી વેળી ચુલ્લો અને તમારા ચરણે મેંડી લગાવશે. સર્વ રીતે તમારી ખિદમત કરશે.’

‘એ સર્વ ગોસ્ત ખાતી હશે માટે હું તેમની સાથે નહિ રહી શકું ! હા, પણ તમારી નેક નજર રહેવાથી મને કાંઈ ડર રહેશે નહિ. ઠીક, પણ આપણા નિઠાહ ક્યારે થશે ?’

‘કાલે સવારમાંજ તમારી બહેનપણીને નવાળ સાહેબના તંબુમાં પહોંચાડી, તમને લઈને હું મસજિદમાં જઈશ, ત્યાં તમને કરમા પ-દાવવમાં આવશે.’

‘નવાળ સાહેબનો તંબુ ક્યાં છે ? આપણે કેટલી વારે ત્યાં જઈ પહોંચીશું ?’

‘બહુ દૂર નથી. અહીંથી કેટલેક છેટે પાલી નામક એક ગામ છે. નવાળ સાહેબ આ વખતે ત્યાં છે.’

‘અને જો માર્ગમાંજ કિલ્લાની સેના આપણી ઉપર આક્રમણ કરી મને આપની પાસેથી લઇ જાય તો ?’

‘ખીખીજન ! હવે તેનો કાંઇ ડર નથી. અમે જુદે માર્ગે પ્રયાણ કર્યું છે.’

‘તમારા નવાળ સાહેબનું નામ શું છે ?’

‘નવાળ અંકજલખાં.’

એકએક વિલાસકુમારીનું મુખમણ્ડલ લાલ થઇ ગયું. તેણે કેટલીકવાર વિચાર કરીને કહ્યું—‘ખાં સાહેબ ! મને બહુ તરસ લાગી છે. શું અહીં ક્યાંઇ પાણી નહિ મળી શકે ?’

‘હું હમણાં તમને પાણી લાવી આપું છું. વળી જો કાંઇ ખાવાની ધમ્મજ હોય તોપણ કહેજો.’

‘છિત ! છિત ! !’

‘પીરબખ્શે જરા સંદિગ્ધ થઇને કહ્યું—‘આ શું કહો છો ? તમારી સાથે મારા નિકાહ થવામાં હવે શું કાંઇ શક છે ?’

‘હજુ તો તમારી સાથે મારા નિકાહ થયા નથીને ? નિકાહ પહેલાં હું મુસલમાનના હાથનું પાણી કેવી રીતે પીઉં ? કાલે સવારે જ્યારે તમે કદમા પઢાવી મારી સાથે નિકાહ કરશો ત્યારે તમે મને જેમ કહેશો તેમ હું કરીશ. કિન્તુ—’

‘નહિ, ખીખીજન ! હવે વધારે કહેવાની જરૂર નથી. મારી ભૂલ થઇ હતી. પણ અરે, અહીં કોઇ હિન્દુ નથી. કોણ પાણી લાવી દેશે ?’

‘આ જુઓ, સામે તળાવ દેખાય છે, તમે મને ત્યાં લઇ આવો અને પાણી પીવરાવી પાછી લાવો.’

વિલાસકુમારીએ અમ્બાલિકાના કાનમાં કાંઇક કહ્યું, પીરબખ્શે ભોઇ લોકોને અને પહેરેગીરોને ત્યાં ઉભા રહેવાનું કહી વિલાસકુમારીને પાણી પીવરાવવા સાથે તળાવની તરફ આલ્થો.

પ્રકૃતિ રજનીદેવી સ્થિર, ગંભીર અને નીરવ છે. તળાવમાં પડતાં ચંદ્રમાનાં કિરણો અજળ સૌંદર્ય ખડું કરે છે. તળાવનું પ્રાકૃતિક દૃશ્ય જોઇને વિલાસકુમારીએ કહ્યું—‘હાથ વડે શી રીતે પાણી પીવાશે ? તમે મને તળાવમાંથી એક કમળનું પત્ર તોડીને લાવી આપો; હું તેના વડે પાણી પીશ. અહીં કાંઇ વધારે જળ જણાતું નથી.’

‘ અને વધારે પાણી હોય તો પણ હું તરીને ત્યાં જઈશ. અગ્નિમાં, પાણીમાં, આકાશમાં, પાતાળમાં, સર્વત્ર આ બીબીજન ! તમારે માટે આ ગુલામ ક્યાંય પણ જવામાં ધનકાર કરશે નહિ. ’

વિલાસકુમારીએ કહ્યું—‘ નહિ, તમે ઘોડા ઉપરથી ઉતરશો નહિ. હું તમારા ઘોડાની લગામ પકડી રાખું છું. તમે ધીરે ધીરે પાંદડું તોડી દ્યો અને આ જે અર્ધવિકસિત કમળફૂલ લજ્જતી શિર ઝુકાવી રહ્યું છે, તેને પણ તોડી લાવો. પણ સંભાળજો, કમળ તોડતી વખતે તમારા હાથમાં કાંટા વાગી જાય નહિ ! ’

વિલાસકુમારીએ ઘોડાની લગામ પકડી રાખી. પીરઅખ્તરે ત્રેમ પૂર્વક બીબીજનના મોઢા તરફ જોઈ, ઘોડા ઉપરથી નીચે નમી ફૂલ તોડી લીધું. તે પછી પાંદડું તોડવા સાર તે વધારે નીચો નમ્યો. તે વખતે વિલાસકુમારીએ તેની ગર્દન ઉપર એક લાત મારી. તત્કાળ તે ગહન જળમાં પડી ગયો અને ક્રોધથી બોલી ઉઠ્યો—‘ હા, શયતાની ! ’

જેત જોતામાં વિલાસકુમારી પીરઅખ્તરના ઘોડા ઉપર સવાર થઈ કિલ્લા તરફ રવાના થઈ ગઈ અને જ્યાંથી વિલાસકુમારી એક વાર ખેડુત યુવકને લઈ પહાડ ઉપર ચઢી હતી, ત્યાં પહોંચી તેણે ઘોડો ઉભો રાખ્યો. વાંચકોના સ્મરણમાં હશે કે—અહીં શાહમલી વૃક્ષની ડાળી ઉપર તેનો પુરુષોચિત પોશાક હતો. વિલાસકુમારી પુરુષનો વેશ ધારણ કરી પુનઃ ઘોડા ઉપર સવાર થઈ આગળ ચાલી. કેટલેક દૂર—આગળ—ગયા પછી તેણે જોયું કે તે પહાડી રસ્તામાં લોહીની ધારાઓ વહી રહી છે. જ્યાં ત્યાં મુડાંઓની લાશો અને કપાએલાં મસ્તકો પડ્યાં છે. જેમ જેમ તે આગળ વધતી ગઈ, તેમ તેમ લાશોના ઢગલાઓ ઘોડાનો માર્ગ રોકવા લાગ્યા. સામે થોડી લાશોનો એક પહાડ થએલો છે. આટલા મુસલમાનોને કોણે માર્યા હશે ? અને આ શું ? આ મુડાંઓની વચ્ચે તે દૈવીક્રાન્તિવાળો મુસલમાન ફકીર કેમ બેઠો છે ? વિલાસકુમારીનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. તેણે જોયું કે તે ફકીર એક બેહોશ શરીરને ખોળામાં લઈ તેને આંધળી લગાવી રહ્યો છે. કેટલીક વાર પછી તે લાશ શુદ્ધિમાં આવી અને તેણે આંખ ખોલી. ફકીરે તે અર્ધ ખુલ્લી આંખવાળા યુવકની આંખ સામે તર્જની ધુમાવી મધુર અને ઉચ્ચે સ્વરે કહ્યું—‘ ઉઠ ખચ્ચા ! હજી તું જીવે છે ! ’

તે અમૃતમય કણ્ડસ્વરથી ચેતના પામી તે અચેતન્ય મનુષ્ય ઉઠીને ઉભો થયો. આશ્ચર્ય ઉપર આશ્ચર્ય ! આ તો તેજ ખેડુત યુવક છે !!

યુવકે કહ્યું—‘મહાશય ! સમજું છું કે આપ આ યવન-યુદ્ધમાં મારા પ્રાણ ગયા જોઇને મને સજીવન કરવા માટેજ અહીં પધાર્યા છો.’

ફકીરે ઉત્તર આપ્યો—‘બેટા ! મનુષ્યની શું તાકાત છે કે તે કોઈના મૃતદેહમાં જીવન મૂકી શકે ? મેં કેવળ તને ગાઢ નિદ્રામાંથી જગાડ્યો છે. તું કિલ્લા ઉપર મુસલમાનોની ચડાઈના ખજર સાંભળતાંજ જ્યારે મારી મના હોવા છતાં પણ દોડી આવ્યો ત્યારે મારા મનમાં સન્દેહ થયો. તેથી તારી પાછળ પાછળ મેં અહીં આવીને જોયું કે આ મુઠ્ઠાંઓમાં તું પણ બેહોશ થઈ પડેલો છે.’

યુવકે કહ્યું—‘જ્યારે કૃપા કરી આપે આ જીવન બચાવ્યું છે, ત્યારે કહો કે હવે તેને ક્યા કામમાં લેવાનો આપનો વિચાર છે. જલ્દી બતાવો, શત્રુ પાલખી લઇને કઈ દિશા તરફ ગયા છે ?’

વિલાસકુમારીએ આગળ વધીને કહ્યું—‘દુષ્ટ મુસલમાનો અંધા-વિજ્ઞાને ક્યાં લઈ ગયા છે, તે હું બતાવી શકીશ. હું ગુરુદેવના આશીર્વાદથી સર્વ ઘટના જાણીને ચતુરાઈથી કિલ્લામાં ખજર દેવા જતી હતી.’

યુવકે આનન્દ અને આશ્ચર્યથી વિલાસકુમારીનું મુખમણ્ડળ નિહાળીને કહ્યું—‘ત્યારે આલો, દેવી ! મને પુનઃ યવન-યુદ્ધનો માર્ગ જોવાર દેખાડો.’

(૨૯) કેસરી અને શૃંગાલ.

પીરખખશે પાણીમાંથી બહાર નીકળીને જોયું તો તેનો ઘોડો અને બીબીજન બન્ને પલાયન કરી ગયાં છે ! હૃદયની નિરાશા અને ગળાની વેદનાથી દીર્ઘશ્વાસ જેવી, તે ઘોડેશ્વાર શયતાનીને ગાળો દેતો દેતો પાલખીની પાસે આવી પોતાના સાથીઓને કહેવા લાગ્યો—‘હવે આપણે બની શકે તેટલી ત્વરાથી આ કાઠિર-સુન્દરીને લઈ નવાખ સાહેબના તંબુમાં જવું જોઈએ ! નહીં તો ખુદા જાણે આપણી કેવી એ દુઃશા થશે. હાય ! હાય ! આવી શયતાન જેવી સ્ત્રી તો મેં સ્વપ્નમાં પણ દેખી નહોતી !’

રાત વીતી ગઈ. પાલખી મુસલમાન છાવણીની સામે આવી પહોંચી. અમ્બાલિકા વિચાર કરવા લાગી કે—‘હવે શું કરવું ?’ વિલાસકુમારીએ પાલખીમાંથી નીકળી પીરખખશની સાથે જતી વખતે કહ્યું હતું કે—‘બહીજ ત્વરાથી કિલ્લામાં જઈ, સર્વ ઘટનાનો ઉલ્લેખ કરી રસ્તામાંજ તને મુક્ત કરીશ. કિન્તુ હજી સુધી તો કોઈ આવતું જણાતું

નથી. હવે પ્રાણ આપ્યા સિવાય ધર્મસંરક્ષણનો ખીજો કોઈ ઉપાય નથી. તેણે ધૂરી હાથમાં લઈ, ઉંચે નજર કરી કહ્યું—‘ભગવાન ! મેં સાંભળ્યું છે કે આત્મહત્યા એ મહાપાપ છે; કિન્તુ પ્રભુ ! યવનોનાં હાથથી બચવાનો તો ખીજો કોઈ ઉપાય તમે દેખાડતા નથી !’

કોઈએ જોઈ પાલખીનાં દ્વાર ખોલી દીધાં. અમ્યાલિકાએ કંપિત થઈ જોયું કે—કેસરીસિંહની બાજુમાં ઉભેલો એક વિકટાકાર યવન હસી રહ્યો છે. કેસરીસિંહે ઉચ્ચ સ્વરથી કહ્યું—‘યવન સેનાપતિ ! શું ખરેખર વિધાતાએ નરકમાં નાંખવા સારજ આ પારિજાતકનું મુગધિત પુષ્પ પેદા કર્યું હતું ?’

યવન સેનાપતિ અફળવળખાંએ કેસરીસિંહની વાતની મતલબ નહિ સમજતાં જવાબ દીધો—‘ખરેખર હું આપનો સદા કૃતજ્ઞ રહીશ. હું બાદશાહને કહીને આપને યોગ્ય પુરસ્કાર—’

કેસરીસિંહે વિકટ હાસ્ય કરીને વચમાંજ કહ્યું—‘પુરસ્કાર ? યવન સેનાપતિ ! જે પુરસ્કાર આપવાની ઇચ્છાજ હોય તો તે આ વખતે આ સુરસુંદરીની સામેજ મને આપી દો. તમારી આ છાવણીમાં કેટલા સિપાઈઓ છે ?’

‘માત્ર બસો. બાકીના સિપાઈઓ આપની સાથે પહાડી કિલ્લા ઉપર આક્રમણ કરવા સારૂ મોકલ્યા હતા, તે હજી સુધી પાછા આવ્યા નથી. આપ આવી વાત કેમ પૂછો છો ?’

‘અફળવળખાં ! બસો શુગાલોની સાથે એકલા કેસરીનું યુદ્ધ તમે કદી જોયું છે ?’

‘નહી’, પણ આપની આ વાત હું જરા પણ સમજતો નથી.’

કેસરીએ મ્યાનમાંથી તદ્દવાર કાઢી એક હાથમાં પકડી અને ખીજા હાથે અફળવળની ગરદન પકડી ક્ષુધાર્ત સિંહની માફક ગર્જના કરીને બોલ્યો—‘આવો, આવો, શુગાલો ! આજ તમે સર્વ લોકો એક સાથે આવી કેસરીના બળની પરીક્ષા કરો. નહિ તો આ જુઓ—કેસરી તમારા સેનાપતિની છાતી વિદીર્ણ કરે છે.’

કેસરીસિંહ ઉપર આક્રમણ કરતા માટે જ્યારે જ્યારે તારૂં સિપાઈઓ દોડ્યા ત્યારે તેણે અફળવળખાંની ગર્દન છોડી દબાવેલું—‘સુરસુંદરી અમ્યાલિકા ! એક દિવસ હું તને જોઈને તારી પછવાડે પ્રેમલેષો બન્યો હતો, ક્ષત્રિય વીરોચિત કુલધર્મને મેં તારા રૂપાગ્રિમાં હોમીને બરમ કરી દીધો હતો; કિન્તુ આજ જે અનુતાપનલથી માંદું હૃદય દબ્બ થઈ રહ્યું છે, તેની શાન્તિને માટે આ જો, શુગાલોને નખાવ્યા-

તથા હણી કેસરી પોતાના પૈશાચિક મત્તનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે !'

ખસો મુસલમાનોની તલ્વારોની વચ્ચે એક ક્ષત્રિય વીરની તલ્વાર એકની પેઠે ધ્રુમતી કેટલાકનાં શિર ધડતી જુદાં કરવા લાગી. લાશ ઉપર લાશ પડવા લાગી. રૂધિરની નદી વહેવા માંડી. પરંતુ ક્ષત્રિય વીરની તલ્વાર વિરમતી નથી. આજ જરૂર એકલો કેસરી સમગ્ર શૃગાલ-દળનો નાશ કર્યા વિના શાન્ત થશે નહિ.

એકાએક સામેથી હિન્દુ ફેજનો 'મારો, મારો,' શબ્દ સંભળાયો. કેસરીસિંહે જોયું કે વિજયપાલ અને ખેડુત યુવક કિલ્લાની સેના લઈ સમર-ક્ષેત્ર તરફ દોડતા આવે છે. કેસરીસિંહે વિકૃત સ્વરથી કહ્યું- 'તમે દૂર ઉભા રહો. કેસરીને એકલાને આ શૃગાલો સાથે યુદ્ધ કરવા દો.'

વિજયપાલે હસીને જોરથી કહ્યું- 'કોની સાથે યુદ્ધ કરશો ? આ જુઓ, શૃગાલો સર્વ નાસી જાય છે. હાય ! હાય ! આજ ખાસ ઇન્છા હતી કે હાથ પગ બાંધનારાઓ પાસેથી તેનો પૂરેપૂરો બદલો લઈશ; કિન્તુ નાસી જતા શત્રુઓનો વધ કરવો એ ધર્મવિરૂદ્ધ છે !'

કેસરીસિંહે જોયું કે મુસલમાન સેના યુદ્ધ કરવું છોડી દઈ નાસી જાય છે. ક્રોધ અને દુઃખથી ગર્જના કરી તેણે ઉત્તર આપ્યો- 'ખરેખર નાસનારાઓને મારવા, એ ક્ષત્રિય ધર્મની વિરૂદ્ધ છે !' તેણે પોતાની તલ્વાર દૂર ફેંકી દીધી અને ખાલી હાથે નાસી જતી સેનાની સામે જઈ હાથ પહોળા કરી તેમનો રસ્તો રોકવા લાગ્યો. તેના ડાબા હાથ ઉપર પ્રહાર થતાં તે તૂટીને જમીન ઉપર પડ્યો. કેસરીસિંહ તો પણ આડો ફરી જમણા હાથ પસારવા લાગ્યો. આખરે તે પણ કપાઈને નીચે પડ્યો; કિન્તુ કેસરી, શૃગાલો-સાથેના યુદ્ધથી પાછો પડ્યો નહિ. તે ચપળતાથી તેમની સામે થઈ તેમના ઉપર પદાઘાત કરવા લાગ્યો. ફાળુવારમાં દિવસગ્રીવ કેસરીસિંહનો સુકુમાર વીરદેહ વસુમતી-પૃથ્વીના ખોળામાં આળોટી પડ્યો. કેસરી શૃગાલનું યુદ્ધ સમાપ્ત થયું. ક્ષત્રિય રાજકુમારના બીષણ પાપનું બીષણ પ્રાયશ્ચિત્ત થયું. હિન્દુવીર સમર ભૂમિમાં નશ્વર નરદેહનું વિસર્જન કરી અનન્તધામમાં આલ્થો ગયો.

(૩૦) કાફિર નારી.

અફઝલખાંએ બહુજ દૂર ગયા પછી એકવાર પાછા ફરીને જોયું તો કેવળ એક ઘોડેસવાર તેની પુક પકડી રહ્યો છે, એમ દેખાયું. ખાં સાહેબે વિચાર્યું કે એકવાર અતિશય દોડીને પોતાના અમૂલ્ય પ્રાણ

અચાવવા; કિન્તુ ઘોડેસવારનું મોઢું જોઈને તેના મનમાં કાંઈક હિંમત આવી. તેણે જોયું કે તે એક બાળક છે. બાળકની સાથે લડવામાં તેને વિશેષ ડર જણાયો નહિ. કિન્તુ બાળકની સહાયતાને માટે બીજી તરફથી કોઈ આવતું તો નથીને ? ખાંસાહેબે ચારે તરફ આંરિક નજરે જોયું, તો ક્યાંઈ કોઈ જણાયું નહિ. જોતજોતામાં બાળક પાસે આવ્યો. અફજલખાંએ કહ્યું—‘કાફિર બાળક ! બ્યર્થ મારા હાથમાં પ્રાણ આવવાને માટે કેમ આવ્યો ?’

તે આવનારે ઉત્તર આપ્યો—‘મૂર્ખ ! આ બાળક નથી, બરાબર આંખ ઉઘાડીને જો, હું સ્ત્રી છું !’ કાફિર બાળકે પાંદડી ઉતારી ફેંકી દીધી. કાળામેઘમાં પૌણિમાના ચંદ્ર પ્રમાણે ચંચળ ચિમુકદામની અંદર કામિનીનું કમનીય મુખ દેખાયું. તે સ્ત્રી બીજી કોઈ નહિ, પણ વિલાસકુમારીજ હતી. તેણે અફજલખાંને કહ્યું—‘દાનવ-સેનાપતિ ! હવે જોળખી લે કે હું કોણ છું ?’

ભય અને વિરમયથી તે લુવનમોહિની સુરેશ્વરરૂપિણી મુખકાન્તિ જોઈને દાનવ સેનાપતિએ ઉદાસ મુખ અને વિકૃત સ્વરથી ઉત્તર આપ્યો—‘અહા ! તું તો વિક્રમસિંહની કન્યા છે !’

વિલાસકુમારીએ ઝડપ મારીને એક હાથથી અફજલખાંના શિરના કેશ પકડી બીજા હાથથી તલ્વાર ઉઠાવી કહ્યું—‘વિક્રમસિંહની કન્યા આજ પિતૃઘાતકના લોહીથી પરલોકગત પિતૃદેવનું તર્પણ કરશે. જો શક્તિ હોય તો તારો અચવાનો ઉપાય કર !’

અફજલખાંએ એક હાથથી વિલાસકુમારીને બરાબર લક્ષીને તલ્વાર ચલાવી; કિન્તુ તેની તલ્વાર વિલાસકુમારીના ગળા ઉપર પડતાં પહેલાં, તેનું કપાએલું શિર વિલાસકુમારીના હાથમાં લટકવા લાગ્યું. એક મુહુર્ત પછી આજનું કેસરી અને શૃંગાલોનું અપૂર્વ યુદ્ધ સમાપ્ત થયું. હિન્દુ વીરોએ જોયું કે સામેથી અશ્વપૃષ્ઠ ઉપર નિશુભનાશિની દેવી જેવી દૈત્યશ્ચિર લોહિત-ભીષણકૃપાળુ અને દાનવનું કપાએલું મુંડ હાથમાં લઈ શોણિતાંકિત-કલેવરા આલુલાયિતકુન્તલા રમણી પોતાની તરફ ચાલી આવે છે.

(૩૧) ચિર-સન્ધ્યાસ.

ખીજે દિવસ સવારે વિજયપાળ, અમ્બાલિકા અને વિલાસકુમારીને સાથે લઈ સેના સહિત માતૃમન્દિરમાં પાછો આવ્યો. ખેડુત-સૈનિકની અતુલનીય વીરત્વ કહાણી ચારે તરફ ફેલાઈ ગઈ. આજ પહાડી દિશ્વામાં એ અજ્ઞતરમઝુ તરણ સૈનિકની ચર્ચા સિવાય ખીજ કંઈ વાતજ થતી નથી. સર્વ લોકો તેજ વાતનો વિચાર કરે છે કે-‘આ વીર બાળક કોણ છે અને ક્યાંથી આવ્યો છે?’

એક જણે કહ્યું-‘તેણે પૂર્વજન્મમાં કોઈ સુવિખ્યાત રાજવંશમાં જન્મ લીધો હતો; પણ કોઈ આહાણના શાપથી આ વખતે આવા હીનકુળમાં ઉત્પન્ન થયો છે!’

ખીજાએ કહ્યું-‘ના, ના! તમારા લોકોમાં આ મોટો દોષ છે. વિના સમજે અરીણના ઘેનમાં જે મનમાં આવે છે તે કહી નાંખે છે. જે તેની ખરેખરી હકીકત જાણવા ચલાતા હો તો મારી વાત સાંભળો. જે દિવસે આ યુવક કુમાર વિજયપાળને દરવી ઝુંડો હાથમાં લઈ મન્દિરની ટેકરી ઉપરથી નીચે ઉતર્યો તે દિવસેજ હું તેને જાણખી ગયો. તે મનુષ્ય નથી પણ ભૂતનો છોકરો છે! છદ્મોગથી ગાંઠી આવી ખેડુતના છોકરા તરીકે જાહેર થયો છે.’

એક વૃદ્ધ મારવાડીએ દાઢી હલાવી હસતાં હસતાં કહ્યું-‘તમે બધા બાળક છે, કંઈ સમજી શકતા નથી. હું તે યુદ્ધ દ્વંદ્વરે પૂછીને તેનો પરિચય મેળવી શક્યો છું. દ્વંદ્વરે એક દિવસ સ્વર્ગદામમાં ઇંદ્રની પાસે જઈ આરંભજેળને મારી નાંખવા માટે મદદની પ્રાર્થના કરી, તેથી સ્વયં ઇંદ્રેવે ઇંદ્રલોકથી આ બાળકને મ્લેચ્છવધને માટે મોકલ્યો છે. તે મનુષ્ય નથી, ભૂત-પ્રેત નથી; પણ દેવકુમાર છે!’

વિલાસકુમારી મુગ્ધા-રમણિયોને એકત્ર કરી તે વીર યુવકના વીરત્વની વાતો એકે એકે કહેવા લાગી. કેવળ એક વીરની તલ્લચરથી સેંકડો મ્લેચ્છોનાં શિર જમીનમાં રાખાયાં છે અને અરવલ્લીનો માર્ગ લોહીથી વ્યાપ્ત થઈ ગયો છે. તેમાં અતુલ વીરત્વ અને અલૌકિક સાહસથી યવનોના પંજમાંથી અખરની રાજકુમારીનો ઉદ્ધાર થયો છે, આવો વીર શું કદી કોઈએ જોયો છે? આ માતૃમન્દિરમાં જન્મ-ભૂમિની સેવાને માટે રાજસ્થાનના જે સર્વ રાજવંશભૂત વીરપુરુષો એકત્ર થયા છે, તેમાં કેટલા જણ આ અજ્ઞાતકુળશીલ, નીચવંશ-દમ્ભ સૈનિકની ખરોખર છે? વિલાસકુમારીએ દુઃખથી મહારાણી અર-

ન્ધતીની તરફ જોઈને કહ્યું-‘ પરંતુ ઘણા દુઃખની અને ખેદની વાત છે કે અહીં એવા વીર-યુવકને ઉપયુક્ત પુરસ્કાર મળવો તો દૂર રહ્યો, પરંતુ તેનું સન્માન પણ કોઈ કરતું નથી ! ’

મહારાણીએ પૂછ્યું-‘ એ વીર સૈનિક અત્યારે ક્યાં છે, તે તું જાણે છે ? ’

વિલાસકુમારીએ અમ્યાલિકા તરફ એકવાર દૃષ્ટિ કરીને જવાબ આપ્યો-‘ આ કિલ્લામાં તેને માટે સ્થાન નથી, તેમ તે માર્ગમાંથીજ કાળાપહાડ પાસેથી રજા લઈ ક્યાંઈક ચાલ્યો ગયો છે. જતી વખતે વિજયપાળને તેણે કેટલીક છાની વાતો કહી હતી, તેમને પૂછવાથી સર્વ વાતો આપ જાણી શકશો. ’

મહારાણીએ વિજયપાળને બોલાવવા માટે દાસીને આજ્ઞા કરી. દૂરથી સ્ત્રીઓને એકત્રિત થએલી જોઈ વિજયપાળે મનમાં ધાર્યું કે પોતે સાંકળથી બંધાયો હતો તેનો અશ્વસાસ પ્રકાશિત કરવા સ્ત્રીઓએ તેને બોલાવ્યો હશે, કિન્તુ સર્વની આગળ યોધપૂરની મહારાણીને ઉભેલી જોઈ તેને કાંઈક વિશ્વાસ આવ્યો. જ્યારે તે પાસે આવ્યો ત્યારે મહારાણીએ પૂછ્યું-‘ તે તરફ સૈનિક ક્યાં છે ? ’

‘ તે રસ્તામાંથી એકલોજ ચાલ્યો ગયો છે. ’

‘ શું તમે તેને જાળખો છો કે તે કાણ છે ? ’

‘ તેને વારંવાર પૂછવા ઉપરથી કેવળ એટલુંજ જાણી શક્યો છું કે મેવાડમાં તેની માત્ર એક દુઃખિની માતા છે. તે પોતાની માતા માસે પ્રતિજ્ઞા કરીને આવ્યો છે કે-એ વર્ષમાં તે તેની પાસે પાછો આવશે. કાલે જરાબર તેનાં બે વર્ષ પુરાં થશે; તેથી તે અહીં ન આવતાં બારેબાર મેવાડ તરફ ચાલ્યો ગયો છે. ’

‘ તમે પણ મહારાણા જયસિંહને મળવાને માટે ઉદયપુર જશોને ? ત્યાં જાઓ ત્યારે એ વીર યુવકનો પત્તો મેળવજો. ’

વિજયપાળે અમ્યાલિકાની તરફ જોઈને હસતાં હસતાં કહ્યું-‘ હું મારી સાથે લેને અહીંજ લેતો આવ્યોશ, અમ્મર રાજકુમારીને આપ આજ્ઞા કરો કે તે તેને માટે જયમાળા તૈયાર રાખે. ’

વિજયપાળ હસતો હસતો ત્યાંથી ઉઠીને ખીજ તરફ ચાલ્યો મયો. અરન્ધતીદેવીએ સર્વ રમણીમણ્ડળને કહ્યું-‘ તમે બંધાય એકવાર અન્તઃપુરમાં જાઓ. વિલાસકુમારી સાથે મારે કેટલીક ગૌપનીય-છાની વાતો કરવાતી છે. ’

સ્ત્રીઓ ચાલી ગઈ. પછી મહારાણીએ કહ્યું-‘ અમરસિંહને હજી

સુધી અહીં કોઈએ ઝોળખ્યો નથી. કુમાર વિજયપાળ પણ તેને ખરેખર ખેડુત-પુત્ર સમજે છે. કિન્તુ હવે જ્યારે તેના અગાતવાસનો સમય વીતી ગયો છે ત્યારે તેનો ખરો પરિચય સર્વને કરાવવામાં કાંઈ હાનિ નથી ! એમ હું માનું છું.’

‘રાણીજી ! હજી થોડા દિવસ ધીરજ ધરો. અમ્યાલિકા તો આ લોકાલય તથા શ્રીનાથદ્વારા જવા માટે તૈયાર થઈ છે અને દેવળ આપની આસાની વાટ જોઈ રહી છે !’

‘હું સમજું છું કે અમ્યાલિકા શા સારૂ નાથદ્વારા જઈ સંન્યાસવ્રત લેવા માટે આટલી બધી અધીરી થઈ છે ?’

‘રાણીજી ! આપ જાણો છો કે તેણે તે કૃષક-સૈનિકને મનથીજ આત્મસમર્પણ કર્યું છે; કિન્તુ તે જાણે છે કે આ નીચ વંશોદ્ભવ યુવકની સાથે તેનો વિવાહ થવો અસંભવિત છે. તે જાણતી નથી કે તે યુવક મેવાડનો રાજકુમાર છે. તેથી તેણે નિશ્ચય કર્યો છે કે ચિર-સંન્યાસવ્રતનું અવલંબન કરી જીંદગી પર્યંત શ્રીનાથદ્વારાના વિષ્ણુ-મંદિરમાં નિવાસ કરવો. તેની હકીકત આ પ્રમાણે હોવાથી હું આપની પાસે યાચના કરું છું કે-અમ્યાલિકાની સાથે મને પણ ત્યાં જવાની આપ આજ્ઞા આપો. અમારા ગયા પછી આપ વિજયપાળને મહારાણાની પાસે મોકલી અમ્યાલિકાની સાથે મેવાડના રાજકુમારના વિવાહનો ઉદ્દેશ કરાવજો. નાથદ્વારામાં અતુલ સમારોહથી મેવાડના સુવરાજની સાથે અમ્યર-રાજકુમારી અમ્યાલિકાનું લગ્નકાર્ય થવું જોઈએ’

“તો હજી સુધી તું એ છદ્મવેશી સૈનિકનું અમ્યાલિકાને કેમ ઝોળખાણ કરાવતી નથી ?”

‘મહારાણીજી ! મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે હમણાં અમ્યાલિકાનો પરિચય ન કરાવતાં, વિવાહના થોડા દિવસ અગાઉ હું તેને સર્વ વાત સમજાવી દઈશ. ધણા દિવસોના દુઃખ પછી જે સુખ આવે છે તે બહુ મીઠું લાગે છે. અમાવાસ્યાની ધોર અધારી રાત્રી પછી પ્રકાશ બહુ સુંદર લાગે છે. લાંબા દિવસોના વિરહ પછી પ્રેમિનું મિલન નારી જીવનને માટે અતુલ સમ્પદ છે. વળી ખીજ પણ એક વાત છે. રાણીજી મારા ગુરૂદેવ મને કહ્યા કરે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમ પહેલાં થોડો વખત સંન્યાસાશ્રમનું શિક્ષણ નારી જીવનને માટે બહુજ જરૂરી છે ! ગમે તેમ હોય પણ જે દિવસે આટલા લાંબા અવધિ પછી વિવાહ વખતે અમ્યાલિકા જાણશે કે તે દરિદ્ર નીચવંશોદ્ભવ યુવક, રાજધિરાજનો તનય છે; તે દિવસ તેના આનંદનું ટેકાણું રહેશે નહિ !’

‘પુત્રી ! તારી ઇચ્છા હોય તેમ કર.’ આખરે રાણીએ વિલાસકુમારીને અનુમતિ આપી. ‘તું કેટલીક દાસીઓ સહિત અમ્બાલિકાને સાથે લઈ નાથદ્વારા જ. તે પછી હું વિવાહનો પ્રયંધ કરવા માટે વિજયપાળને ઉદયપુરમાં મહારાણાની પાસે મોકલું છું.’

‘હું અને અમ્બાલિકા બે જણાંજ સંન્યાસાશ્રમમાં જવાનાં છીએ. અમારી સાથે કેવળ એક દાસી હશે તો ચાલશે. વિવાહવિધિ થઈ ગયા પછી અસંખ્ય દાસ-દાસીઓ આપની અમ્બાલિકાની સેવા કરશે.’

અચાનક એક નવી સ્મૃતિ અરુન્ધતી દેવીના માનસપટ ઉપર અંકિત થઈ. તેણે ચમકીને વિલાસકુમારીના મોઢા તરફ જોઈ કહ્યું— ‘આજ બહુ દિવસો પહેલાંની એક વાત મને યાદ આવી છે. મેં સાંભળ્યું હતું કે રાણા જયસિંહના પુત્ર અમરસિંહની સાથે સોલંકી સેનાપતિ વિક્રમસિંહની કન્યા દેવયાનીના વિવાહ થયા હતા. જ્યારે ત્યારે મારા મનમાં આવે છે કે તુંજ તે દેવયાની-અમરની પરિણિતા સ્ત્રી છે—અને તારૂંજ બીજું નામ વિલાસકુમારી છે. કદીરની મસજિદમાં જે દિવસે તારો મેળાપ થયો, તે દિવસે મેં તને આ વાત પૂછી હતી; કિન્તુ તેં કહ્યું હતું કે આ વાત તદ્દન ઉડતી અથવા છે. મારો વિશ્વાસ છે કે તેં તારો પરિચય દૂષાગ્યો હતો. હવે મને અરેખરૂં કહી દે કે તુંજ તે દેવયાની અર્થાત્ અમરની પત્ની છે કે નહિ ?’

એકાએક વિલાસકુમારીનાં વિશાળ નેત્રોમાંથી અશ્રુઓ વહેવા લાગ્યાં. તે બે હાથ જોડીને ધ્રુજતી ધ્રુજતી કરૂણ સ્વરે બોલી:— ‘રાણીજી ! મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો. હું આપની આગળ જુહું—અસત્ય બોલી હતી. આપનું અનુમાન તદ્દન સત્ય છે. હુંજ તે અભાગિની દેવયાની છું. મારી સાથેજ બાળપણમાં મેવાડના રાજકુમારના વિવાહ થયા હતા. હવે સાંભળો, આપને સર્વ વાત કહું છું.’ તે પછી વિલાસકુમારીએ વિવાહ વીત્યા પછીની સર્વ ઘટનાઓનો ક્રમે ક્રમે મહારાણીની આગળ ઉદ્દેશ્ય કર્યો.

મહારાણીએ તે સાંભળીને કહ્યું—‘વિલાસ’ પુત્રી ! આવી સ્થિતિમાં અમરની સાથે અમ્બાલિકાનો વિવાહ કદી પણ નહિ થઈ શકે ! હવે હું એવી યોજના કરીશ કે કુમાર અમરસિંહ તને ઉદયપુરના રાજલુવનમાં લઈ જાય !’

વિલાસકુમારી રોતાં રોતાં પુનઃ બોલી—‘રાણીજી ! આપ આ શું કહો છો ? આવાં નિષ્ઠુર અને અપ્રિય વચનો કહી મારા હૃદયને શા માટે કષ્ટ આપો છો ? શું આપ સમજતાં નથી કે આ વિવાહ

નહિ થવાથી આપની અમ્યાલિકાનું હૃદય જન્મભર તુષાનલમાં દબ્ધ થતું રહેશે ! ? આપના મેવાડ રાજકુમાર પણ જન્મભરને માટે દુઃખી થશે ! આપ તે બન્નેને બહુજ આહો છો; તો પછી આવી વાત કેમ કહેો છો ?

મહારાણીએ કહ્યું—‘ અને તારી ઉપર પણ હું ખ્યાર કરું છું. તું અમરસિંહની પરણેલી સ્ત્રી છે ! તારા સ્વામીને અને તને પ્રાપ્ત થએલા મેવાડના રાજસિંહામનને તારી પાસેથી છીનવી લઇ-પડાવી લઇ હું કેવી રીતે અમ્યાલિકાને હવાલે કરી શકું ? ’

વિલાસકુમારીએ કહ્યું—‘ રાણીજી ! હું ઇશ્વરની સાક્ષીએ કહું છું કે આ વિવાહ થવાથી હું સદા આનંદમાં નિમગ્ન રહીશ. અને જે વિવાહ નહિ થાય તો હું મરણપર્યંત વિષાદ સાગરમાં ડૂબતી રહીશ. આપને વધારે શું કહું ? આપ શું નથી સમજતાં કે હું રાજપૂત રમણી છું ? હું પવિત્ર ક્ષત્રિય વંશમાં જન્મી છું, મારા સ્વામીને-મારા પતિદેવને-પ્રભુને અને તેમની અમ્યાલિકાને જેનાં સુખ થાય, તેમાંજ તેમની આ ચિર-દુર્ભાગિની દાસીની પણ પ્રસન્નતા છે ! સ્વામીની પ્રસન્નતા સિવાય પત્નીને ખીજું શું મેળવવા જેવું છે ? જે સ્ત્રીથી તેના પતિને સંતોષ ઉપજતો નથી, જે સ્ત્રી પતિને માટે સ્વાર્પણ કરી શકતી નથી તે સ્ત્રીના જીવનને હજારો દિટકાર છે ! આપણાં આર્યશાસ્ત્રોએ સ્ત્રીને અહંપણું ભૂલી જવાનું એટલે પતિના સુખમાં સુખ અને દુઃખમાં દુઃખ માનવાનું ફરમાવેલું છે. મારા એક નજવા ક્ષણિક સ્વાર્થને તિલાંજલિ આપવાથી જે મારા પતિ સુખી થતા હોય તો તેમાંજ મારે પરમ સૌભાગ્ય માનવું જોઈએ ! ’ કહેતાં કહેતાં તે અત્યંત રડી પડી. તેનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું. ત્યાગની-નિષ્કામતાની એ જીવંત પ્રતિમાને અસ્પૃશ્ય દેવીએ આલિંગન આપી, થોડી વાર વિચાર કરી એક દીર્ઘ શ્વાસ ખેંચીને કહ્યું—‘ પુત્રી ! આટલા દિવસો પછી મેં જાણ્યું કે તું નારી રૂપમાં એક દેવ રમણી છે. તારા જેવું સ્વાર્પણ દુનિયામાં બહુ વિરલ છે ! સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર આર્યાવર્તની સત્તારીઓ સિવાય ખીજા કયા દેશની સ્ત્રીઓ આવું સ્વાર્પણ કરી શકે તેમ છે ? ભારતીય યશોપતાકા તારા જેવાં રમણી રત્નોથીજ ગૌરવવતી છે. જે દિવસ આર્યાવર્તની અળળાઓમાં નિરક્ષરતા, વહેમ, આત્મવચ્ચના, કપટ, કુસંપ, ઇર્ષ્યા વગેરે નિંદ્ય અવગુણો દાખલ થશે, તે દિવસ અભાગી ભારતનું જરૂર અધઃપતન થશે. સદનશીલતા અને ઉદારતા એ સ્ત્રીઓના સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ છે. જે સ્ત્રીઓ એ ધર્મથી અમૃત થાય

છે, તેઓ નારીઓ નથી પણ નારીના નામને લગ્નવનારી રાક્ષસણીઓ છે ! વિલાસ ! તારૂં આ અસિધારા વ્રત ધાર્યું લીધણ છે. પણ મને વિશ્વાસ છે કે તું તેમાં વિજયીની થઈ શકશે ! સોલંકી સેનાપતિની પુત્રીને માટે આ જગતમાં કાંઈ પણ અસાધ્ય હોય એમ હું માનતી નથી. જા, બહેન ! મારો તને આશીર્વાદ છે કે ભગવાન એકલિંગજી તારા માર્ગમાંથી સર્વ વિઘ્નો દૂર કરશે !!’

(૩૨) કાળાપહાડનો પ્રસ્તાવ.

રાણો જયસિંહ પોતાના વિશ્રામગૃહમાં બેઠો છે. સામે એક આસન ઉપર વિજયપાળ બેઠો છે. રાણો તેને ઉદ્દેશીને કહે છે—‘કાળાપહાડ ! તમારી વાત હું સમજું છું, કિન્તુ એક અસંપૂર્ણ વિવાદ પૂર્યું થયા પહેલાં અન્ય દારપરિગ્રહણ કરવું એ શાસ્ત્ર-સંમત નથી !’

વિજયપાળે હાસ્ય કરી ઉત્તર આપ્યો:—‘જો કાળાપહાડની કસુર માફ કરો તો એક વાત આપને પૂછું.’

‘શું ? પૂછો.’

‘મારે જાણવાની જરૂર છે કે શાસ્ત્રો ઉપર આટલી પ્રગાઠ જ્ઞાતા મહારાણાના હૃદયમાં ક્યારથી ક્રિપ્ત થઈ છે ?’

‘કેમ ?’

‘કેમ શું ? શિશુપુત્ર ઉપર ક્રુપિત થઈને સાત વર્ષ સુધી અજ્ઞાતવાસમાં રહી, કમળાદેવી સિવાય ખીન્ન કોઈ મનુષ્યનું મોહું પણ ન જોવું એ શું શાસ્ત્ર-સંમત છે ? મુસલમાનોની સાથે રાજપૂતોના ઘેર સંગ્રામ સમયે જય સમુદ્રને કિનારે નાસી જઈ કમળાદેવીના બાહુપાશમાં ભરાઈ રહેવું એ શું શાસ્ત્ર સંમત છે ? કર્ણાવતીની અવગણના કરી કમળાદેવીને આધીન થઈ જવું એ શું શાસ્ત્ર સંમત છે ? આપનાં આ સર્વ અદ્ભુત શાસ્ત્રોની પુરોહિતા તો કમળાદેવી પોતેજ છે. એક વાર તેનેજ સર્વ પૂછી જુઓને ?’

ઓરડાની ખીજ તરફથી શબ્દ આવ્યો—‘આવો બહેન ! હું સાથે છું. ડર શી વાતનો છે ?’

વિજયપાળે એ શબ્દ સાંભળીને કહ્યું—‘આ જુઓ, આપની પુરોહિતા અહીંજ આવે છે. મને કહેજો કે તેણે અમરના સંબંધમાં શું બ્યવસ્થા કરી છે. હવે હું જરા સંતાપને સાંભળું.’ વિજયપાળ ઉત્તરની પ્રતીક્ષા ન કરતાં બહાર આવ્યો ગયો.

કમળાદેવી, મહારાણી કર્ણાવતીનો હાથ પકડીને મહારાણાની ખાસે આવીને બોલી—‘મહારાજ ! અમે કાંઈપણ જાણતાં નથી કે

આટલા સમયમાં આટલું બધું બની ગયું. બોલો બહેન! શાન્ત કેમ ઉભી છે ?

રાણાએ જવાબ આપ્યો—‘દેવી! મેં વિનયપાળની પાસેથી સર્વ વાત સાંભળી છે.’

અભિમાનિની રાણી કમળાદેવીએ કહ્યું—‘તો કહો; હવે આપ તેનો શો ઉપાય કરો છો?’

‘કઈ વાતનો ઉપાય?’

‘કઈ વાતનો ઉપાય? શું આપ હજી સુધી સમજ્યા નથી? સાંભળો, બહેન! તમે તો કહેતાં હતાં કે રાણાજીની ખુદ્દિ પહેલાં જેવી હતી, તેવીજ હમણાં—આ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ છે! મહારાજ! આપના હૃદયમાં શું જરા પણ મમતા નથી? મારા પુત્રે એક વર્ષ સુધી ઘણું કष्ट સહન કર્યું છે. આટલા દીર્ઘ સમય પછી બોવાએલું રત્ન મેળવીને પણ શું મારા બાળકના હૃદયની ધ્રુજ પૂર્ણ થવા નહિ દેશો? બહેન! હું બંને કહું છું કે વિધાતાએ પુરુષોનાં હૃદય પહાડ જેવાં કઠિન બનાવ્યાં છે! ગમે તેમ થાય, પણ હું તમને સ્પષ્ટ જણાવું છું કે જેટલી બની શકે તેટલી શીઘ્રતાથી અમ્મર રાજકન્યા અમ્મ્યાલિકા સાથે અમરનો વિવાહ કરી દેવા.’

રાણાએ જવાબ દીધો—‘શું તું એમ કહે છે કે એક વિવાહ સંપૂર્ણ થયા પહેલાં બીજા વિવાહનો ઉદ્દોગ કરવો?’

‘તે તો મારોજ અપરાધ છે. મેંજ આગ્રહ કરી વિક્રમસિંહની કન્યા સાથે અમરનો વિવાહ કરાવ્યો હતો. મને અભાગિનીને તે વખતે ક્યાં ખબર હતી કે જયપુરની રાજકુમારી સાથે અમરની મુલાકાત જયસમુદ્રને કિનારે થઈ હતી? હાય! જે હું બળાત્કારથી—દુરાગ્રહથી આપને જયસમુદ્રના પ્રમોદભવનમાં ન લઈ ગઈ હોત તો શું મારો પુત્ર દીનહીન ખેડુતના વેશમાં એકલો મુસલમાન-યુદ્ધમાં જાત?’

એ માણે બોલતાં બોલતાં કમળાદેવીની આંખો આંસુઓથી ભરાઈ ગઈ. તે સજળ નેત્રે વિનયપૂર્વક રાણાનો હાથ ઝાલીને કહેવા લાગી—‘જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. મારી બહેન મારી સર્વ કસ્ટર માફ કરી છે. હવે કૃપા કરી મહારાજ! મારી અને મારી બહેનની આ ધ્રુજ પૂરી કરો. અમરનું મન સ્થિર થયા પછી તે સ્વયં વિલાસકુમારીને ઘેર સીડી લાવશે; કેમ બહેન?’

રાણાએ કર્ણાવતીની તરફ જોઈને કહ્યું—‘દેવી! શું તમારી પણ ધ્રુજ છે કે જયપુર-રાજકન્યાની સાથે અમરને પરણાવવો?’

રાણીએ એકવાર કમળાદેવીની તરફ જોઈને ઉત્તર આપ્યો—‘મહારાજ ! એક ધર્મપત્ની હોવા છતાં ખીજે વિવાહ કરવાનો રિવાજ આ રાજવંશમાં કાંઈ નવો નથી ! આપે પણ આ રિવાજને આથી પહેલાં કદી યુરો ગણ્યો નથી !’

રાણીએ જરા લજ્જિત થઈને ગંભીરતા પૂર્વક ઉત્તર આપ્યો—‘જે વાતમાં તમારી સર્વની સંમતિ છે તે વાતમાં મારે વિરુદ્ધ થવું, એ વ્યર્થ છે.’

કમળાદેવીએ કહ્યું—‘ખૂબ ! મારી સર્વ ઇચ્છાઓ મહારાજને સ્પષ્ટ જણાવી દઉં ?’

રાણીએ કહ્યું—‘તો હજી કેમ સ્પષ્ટ જણાવતી નથી ?’

‘મહારાજ ! શું મારી વાત માનશો ? જો ન માનો તો કહીને વ્યર્થ અપમાનિત થવાથી શું લાભ ? જો આપ મારી વાત માનવાનું અને મારી ઇચ્છાને અનુસરવાનું વચન આપો, તો હું કહું !’

‘આજ સુધી મેં શું કદી તારા કોઈ વિચારની અવગણના કરી છે ?’

‘મહારાજ ! મારી ખાસ ઇચ્છા છે કે અમીરનો વિવાહ એવી ધાધૂમથી કરવો કે જેવી ધામધૂમ રાજપુતાનામાં કદી કોઈએ જોઈ નહોય ! મારી કુણ્દિથી મારો અમર ખેડુતના વેશમાં યવન-યુદ્ધમાં ગયો હતો, તેનું મને ઘણું દુઃખ છે. મારું આ દુઃખ, જ્યારે તેનો વિવાહ મારી ઇચ્છા પ્રમાણે મોટા સમારંભથી થશે ત્યારેજ દૂર થશે ! મહારાજ ! સાંભળો, એકે એકે હું સર્વ વાત આપને કહું છું. રાજપુતાનાના સમગ્ર રાજાઓને નિમંત્રિત કરવા પડશે.’

‘હીક, પછી ?’

‘પછી પાંચસો હાથી અને દસ હજાર ઘોડેસ્વાર સાથે લેવા પડશે. મારા પિયરથી ‘દિગ્ગજ’ હાથી અને ‘દાનવ-દમન’ ઘોડો મંગાવવો પડશે. એ હાથીઓને અને ઘોડાઓને મોતીની માળા અને હીરાના હારોથી શણગારવા પડશે.’

‘દેવી ! મુસલમાનોના પદાધ્યાત્મી દલિત થએલા રાજસ્થાનમાં હાથી-ઘોડા સિવાય ખીજી શી સંપત્તિ બચી છે ? હાથી-ઘોડા કાંઈ કમ નથી પણ એટલા હીરા-મોતી ક્યાંથી લાવવાં ?’

કમળાદેવીએ અભિમાન પૂર્વક ઉઠીને કહેવા માંડ્યું—‘શું કહ્યું મહારાજ ? ક્યાંથી લાવવાં ?’

તે આગળ બોલાવા જતી હતી એટલામાં મહારાણી કર્ણાવતીએ તેનો હાથ પકડી ધીમેથી કાનમાં કાંઈક કહ્યું. કમળાદેવી પુનઃ રાણાની પાસે બેસી જઈ હસતાં હસતાં બોલી—‘ખૂબ ! તારું કહેવું બરાબર

છે. ઠીક, મહારાજ ! ખીજું બધું જવા દો. માત્ર થોડુંક સાંભળી લ્યો. નાથદારાના મન્દિરનું શિખર સોનાથી મઢી દેવું પડશે. અમરને મહા મૂલ્યવાન હીરકદામ શોભિત પોશાકથી ભૂષિત કરી વિવાહ-સ્થાનમાં લઇ જવો પડશે. અને સાંભળો મહારાજ ! ઘણા દિવસો પછી એક વાત મને યાદ આવી છે. જે ધ્યાનથી સાંભળો તો આપને કહું.

‘શું કહેવું છે, કહે ?’

‘ઘણા વખતથી આપની પાસેથી સાંભળતી આવી છું કે જગતનું દુર્લભરત્ન ‘કોહીનૂર’ જે પહેલાં મારા પિતૃવંશીય પરમાર રાજાઓના મુકુટની શોભા વધારતો હતો, તે ઐરંગઝેબની પાસે છે. આપે રાજપૂત રણયજ્ઞ કરી યવનોના હાથમાંથી તે લઇ લેવો. દુર્ગા-દાસ વગેરે ક્ષત્રિય સમર-સત્રમાં રાજપૂત રણયજ્ઞમાં-સામેલ થવા માટે તૈયાર છે. મહારાજ ! મારી ઘણી ઇચ્છા છે કે જે આપ કોહીનૂરને લાવી આપો, તો હું એ વિવાહ સમયે અમરના મુકુટમાં પહેરાવું !’

રાણાએ કાંઈ પણ જવાબ ન આપતાં દીર્ઘશ્વાસ લીધો. કર્ણાવતીએ કમળાદેવીના કાનમાં પુનઃ કાંઈક કહ્યું. તે પછી કમળાદેવીએ કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો.—‘હું જાણું છું કે આ વાત એક પ્રકારે અસંભવિત છે, કિન્તુ આ વિવાહના ઉત્સવમાં જે હું કોહીનૂર હીરો અમરના મુકુટમાં પહેરાવી શકું તો મારી સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થાય. ઠીક, રાણાજી ! વિજયપાળ અત્યાર સુધી આપને શું કહી રહ્યા હતા ?’

ઐરંગઝીબે બહારથી કોઈએ હસતાં હસતાં ઉત્તર આપ્યો—‘વિજયપાળ એ વાતનું પ્રમાણ ચલાતો હતો કે અમરસિંહ મહારાણાનો પુત્ર છે કે કોઈ ખેડુતનો ? દેવી ! રાજપૂત વીરોદ્ધેક હજી રાજસ્થાનમાંથી વિલુપ્ત થયું નથી. જ્યારે ક્ષત્રિય વીરોનું તેજ વિનષ્ટ થશે ત્યારે ભારત પરાધીનતાની બેડીમાં વધારે જકડાશે. મને આપની સર્વ વાતો કરતાં ઐરંગઝેબની પાસેથી કોહીનૂર લાવવાની વાત વધારે ગમી છે. સત્યભામાએ રૂશણ લઇ સ્વર્ગમાંથી પારિજાતકનં વૃક્ષ મંગાવ્યું હતું તો શું કમળરાણી યવન સમ્રાટના મસ્તકપરથી એક કોહીનૂર જેવી ચીજ નહિ મંગાવી શકે ? અરેખર જે હજી પણ રણયજ્ઞને એકવાર અવસર આવે તો યવનોએ કરેલા અપમાનનો પૂરે પૂરો બદલો લઉં. ન્હાની રાણી ! ધન્ય છે તમને ! મહારાણાની પાસે હઠ કરીને જરૂર એવો અવસર રાજપૂત સૈનિકોને એકવાર વળી વધારે અપાવજો.”

(૩૩) બે સંન્યાસિની.

નાથદ્વારાના રાધાશ્યામના મંદિરની પાસે બૂના નદીને કિનારે બે સંન્યાસિનીઓ ઉભેલી છે. બન્ને સૌંદર્યવતી છે, બન્ને યુવાવસ્થામાં છે, બન્નેની ઉમ્મર પ્રાયઃ સરખી છે; કિન્તુ બન્નેનો પોશાક ભિન્ન ભિન્ન તરેહનો છે. બન્નેનાં મુખમણ्डળો જોતાં માલમ પડે છે કે બન્નેના મનના ભાવ પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. એક ઉદાસ મુખે, સજળ નેત્રે નદીમાં પડતી અસ્તમિત-સૂર્યની પ્રભા જોઈ રહી છે. બીજી રમણી ઉજ્જવલ આખે પોતાની બહેનપણી-સંગિનીના મોઢા તરફ જોતી ગીત ગાઈ રહી છે. તે રમણીને જો કોઈ આ સંન્યાસાશ્રમ સિવાય બીજે ક્યાંઈ દેખે તો તેને સંન્યાસિની કહે નહિ ! તેના વસન્તી રંગના ઝીણા આછા કપડાની અંદરથી આસમાની રંગની ચોળી સ્પષ્ટ દેખાય છે. તેના સુંદર દીર્ઘ કેશની બેણી પીઠ ઉપર શોભી રહી છે. તેના ગુલાબી અધરોઠપર તાંબુલની લાલી જણાય છે. તેના પ્રત્યેક અંગમાં પુષ્પનાં આભરણો શોભે છે. સંન્યાસાશ્રમમાં આભરણો ષહેરવાનો નિષેધ હોવાથી તે સુંદરીએ ફૂલોનાં આભરણોથી પોતાનું શરીર શોભાવ્યું છે. આ સ્ત્રીને કોઈ બળાત્કારથી સંન્યાસાશ્રમમાં લાવ્યું છે ! પાઠક ! આ સ્ત્રીને ઝોળખી કે ? તેની સંગિની ખરેખર સંન્યાસિની છે ! તેના સુકુમાર વદનમાં ગેરૂઆં વસ્ત્ર શોભે છે. તેના માથાના વાળ રક્ષ અને અસ્તવ્યસ્ત છે. તેના ચંદ્રમા જેવા વદન-મણ्डળ ઉપર વિભૂતિ રમી રહી છે ! હાય ! કામળદેહ શું કઠિન યોગ સહી શકશે ? વિઘાતાએ શું આ કમનીય કાન્તિમતીને તપસ્વિની થવાનું નિર્મ્યું છે ?

વિલાસકુમારીએ કહ્યું—‘ રાજનંદિની ! આજ ઉદયપુરથી તમારે માટે એક શુભ સમાચાર આવ્યા છે. ’

અમ્બાલિકાએ દીર્ઘશ્વાસ ખેંચીને કહ્યું—‘ મારે માટે શુભ સમાચાર કેવા ? ’

વિલાસકુમારી કાંઈક રક્ષ સ્વરથી અસંદ્ધ પ્રલાપ કરવા લાગી ‘ તમારે માટે શુભ સમાચાર છે કે મારા માટે ? મારા માટે ? નહિ, નહિ; તમારે માટે ! મેવાડ રાજકુમાર ! હા, ધિક્ક ! તમારા માટે ! આ શુભ સમાચાર તમારા માટે છે કે મારા માટે ? ’

અમ્બાલિકાએ વિલાસકુમારીના મોઢા તરફ જોઈને આશ્ચર્ય પૂર્વક કહ્યું—‘ આ શું વિલાસકુમારી ? આ તું શું કહે છે ? હું તો તારી વાત કાંઈ સમજતી નથી. તું શું મારાથી નારાજ છે ? ’

વિલાસકુમારી અમ્બાલિકાના પ્રશ્નનો જવાબ ન દેતાં જમીન ઉપરથી પોતાની વીણા ઉપાડી વગાડવા લાગી. વીણાના સ્વરમાં સ્વર મિલાવી કેટલીકવાર સુધી તેણે ગીતગોવિન્દનાં ગીતો ગાયા કર્યાં.

ગીત સમાપ્ત થયા પછી વિલાસકુમારી કેટલીકવાર સુધી ચુપ-શાન્ત રહી, પોતાની છાતી ઉપર હાથ રાખી મનમાં ને મનમાંજ કંઈક કહેવા લાગી-‘હાય ; ગુરુદેવ ! આટલા દિવસો સુધી શું આપે વિપત્તિમાં અમૃત સીંચું હતું ? ના, ના.’

વિલાસકુમારીએ અમ્બાલિકા તરફ જોઈને કહ્યું-‘સખી ! કેટલાક દિવસ પહેલાં મેં તને મારા હૃદયના એક રોગની વાત કહી હતી; શું તને તે યાદ નથી ? ક્યારેક ક્યારેક મારી છાતીમાં જળતરા થાય છે, આગ સળગી ઉઠે છે ! કિન્તુ તે ક્ષણ સ્થાયી વ્યાધિ છે. આ જુઓ, આ રોગ દૂર થઈ ગયો. સખી ! પ્યારી સખી !!’ વિલાસ-કુમારીએ અમ્બાલિકાને પોતાને ગળે વળગાડી આલિંગન આપતાં કહ્યું-‘તને એક વાત પૂછવા ઇચ્છું છું. મને ખરાબ જવાબ આપીશને ?’

‘કઈ વાત સખી ?’

‘સાંભળ, કહું છું. તું જોને ચાહે છે, તેની સાથે તારો વિવાહ થઈ ગયા પછી જો તે તને ભૂલી જઈ એક નવી રમણી સાથે પ્રેમ કરે તો તું શું કરે ? બોલ સખી ! શાન્ત કેમ રહી ?’

‘હું શું કરું ?’

‘હા, સખી ! તું શું કરે ? કહે, સત્વર કહે. શું નહિ કહે ?’

અમ્બાલિકાએ હસીને કહ્યું-‘જો એ પ્રમાણે થાય તો હું આ-ત્મહત્યા કરું અને તે પછી ભૂત થઈ તેના હૃદયનું રૂધિર ચૂસી લઉં. કહે, સાંભળ્યું કે નહિ ?’

‘પણ મને એવો સમય મળે તો હું શું કરું, તે કહું ? સાંભળીશ ?’

‘કહે, સખી !’

‘હું મારા તે સ્વામી ઉપર અને મારી તે શોક્ય ઉપર પ્રાણુથી, પણ અધિક પ્યાર કરવાનો અભ્યાસ કરું. હૃદયને કાબુમાં રાખતાં શીખું. તેના ક્રમે મારા પ્રાણ એક બનાવું. હું તારા ઉપર જોટલું બહાલ કરું છું, તેથી પણ અધિક વહાલ કરવાનો અભ્યાસ કરું. સ્વામી જ્યારે તેના ઉપર બહાલ કરે, ત્યારે હું સમજું કે તેઓ મારા ઉપર રજ પ્યાર કરે છે. મારો આદર કરે છે. સ્વામી જ્યારે તેને આદર

પૂર્વક આલિંગન આપે-ચુંબન કરે, ત્યારે હું સમજું કે તેઓ મનેજ પ્રેમાદરથી આલિંગન આપે છે-ચુંબન કરે છે. સખી ! મારી વાત તને રૂચે છે કે નહિ ? ઠીક, પણ બહેન ! હવે આવી વ્યર્થ વાતો આપણે છોડી દઇએ. તને જે શુભ સમાચાર હું સંભળાવવા ચઢાતી હતી, સંભળાવું છું. તારી સંન્યાસિની થવાની ઇચ્છા તો ટળી ગઇ, હવે ચાલ; તને રાજરાણી બનાવું !

‘ તારો મસ્કરીનો સમય શું હજી પણ સમાપ્ત નથી થયો ? ’

‘ મસ્કરી નથી, સખી ! આટલા દિવસે સુધી તને કહ્યું નહોતું, કિન્તુ આજ તને હું કહું છું. જે દિવસે પહાડી કિલ્લામાંથી આપણે અહીં આવ્યાં, તે દિવસે વિજયપાળ પણ મહારાણા જયસિંહની પાસે ગયા હતા, શું આ વાતનું તને સ્મરણ છે ? તેઓ શું કામ સાર ગયા હતા તે તું જાણે છે ? ’

‘ મારે તેની શી જરૂર ? ’

‘ ઠીક, સાંભળ; મહારાણી અરુન્ધતીએ મહારાણા જયસિંહના પુત્ર કુમાર અમરસિંહના સાથે તારા વિવાહનું નક્કી કરવા માટે વિજયપાળને હૃદયપુર મોકલ્યા હતા. કાલ રાત્રે વિજયપાળ પાસેથી મારી માથે એક કાગળ આવ્યો છે; એકવાર તે કાગળ તું વાંચી જો, એટલે સર્વ વાતની તને ખબર પડી જશે. ’

અમ્બાલિકાએ દુઃખથી એક દીર્ઘશ્વાસ ખેંચીને કહ્યું-‘ સખી ! મેંતો જીંદગી પર્યંતને માટે રાધાશ્યામના ચરણોમાં મારું તન-મન સમર્પણ કરી દીધું છે; હવે આ સધળી વાતો મને શામાટે કહે છે ? ’

‘ આટલા દિવસો સુધી તો તું સંન્યાસિની બની રહી; કિન્તુ જેને ભૂલવાને માટે તે રાધાશ્યામનાં ચરણોમાં આત્મસમર્પણ કર્યું છે; તેનો પ્રેમ, તેની સ્મૃતિ તો હજી સુધી તારા હૃદય ઉપર સજ્જક ચોટી રહેલ છે. ’

‘ તું નથી જાણતી; સખી ! તે પ્રેમ તો રાધાનાથના અનંત પ્રેમમાં સંમિલિત થઇ ગયો છે. ’

વિલાસકુમારીએ સહજ હસીને ઉત્તર આપ્યો.-‘ હું પણ તેજ કહું છું. રાધાનાથ તારા હૃદયનો અર્ધ હિસ્સો લેવા ચઢાતા નથી. તારા આ કુદ્ર પ્રાણનો અર્ધો ભાગ ખેડુત-યુવકને માટે છોડી બાકી અર્ધ ચોતાને માટે રાખવામાં તે રાજી નથી. તેના પ્રમાણમાં હું વિજયપાળનો હૃદયપુરથી આવેલો કાગળ તારી સામે રાખું છું, વાંચી જો. ’ એમ કહી વિલાસકુમારીએ તે પત્ર અમ્બાલિકાને ન આપતાં સ્વયં વાંચવાનો પ્રારંભ કર્યો:-

‘મેવાડના મહારાણા મારી વાતથી રાજ થયા છે. તેમના પુત્ર કુમાર અમરસિંહ નવીન-સંન્યાસિની અમ્બર-રાજતનયાને પરણાવા માટે ધણીજ ત્વરાથી જાન લઇ નાથદ્વારા આવશે. હું પણ ધણા આનંદથી તેમની સાથે ત્યાં આવીશ.’

‘રાજકુમારીને કહેજે કે તેમના એ ખેડૂત-સૈનિકનો મેળાપ થયો છે. તેને પણ સાથે લાવીશ. રાજકુમારી પાસે તેને માટે માળા ગુંથાવી રાખજો. ઇતિ —કાળાપહાડ ઉપર મૈત્રેયપાળ.’

અમ્બાલિકાએ સજળ નેત્રે રાધાશ્યામના મંદિર તરફ જોઇને કહ્યું—‘સખી ! તું જોઇશ કે ત્રિદિવધામના અધીશ્વર રાધાનાથની દસીનો સ્પર્શ કરવો મૃત્યુલોકના રાજાને માટે અસાધ્ય છે !

વિલાસકુમારીએ હસતાં હસતાં કહ્યું—‘તે તો જોઇ લેવાશે. તે દિવસો કાંઈ બહુ દૂર નથી ! રાજનન્દિની ! એકવાર જો તમારી આજ્ઞા હોય તો ગીતગોવિન્દનું એક ગીત ગાઉ.’

‘પ્યારી સખી ! તું મને હવે વધારે ન સતાવ. તારૂં ગીત સાંભળવા હું ઇચ્છતી નથી.’

એટલું બોલી અમ્બાલિકા ક્રોધાવેષિત થઇ ત્યાંથી મંદિરની અંદર આવી ગઇ.

(૩૪) સંન્યાસિનીની ભીખ.

અમરની જાન નાથદ્વારા જવાનો સમય ઉપસ્થિત થયો. રાણા જયસિંહે સત્યજ કહ્યું હતું કે આ મ્હેન્ટ-દલિત રાજસ્થાનના અતુલ ઐશ્વર્યમાં કેવળ હાથી ઘોડાજ બચેલા છે.

ફાલુવારમાં કમળાદેવીની આજ્ઞાનુસાર દશહજાર તેજોગર્વ, રણ-કુશળ સુન્દર અશ્વો હણુહણુટ કરતા પ્રાસાદ-પ્રાદુર્ગણ્યમાં આવી ઉભા રહ્યા; તે પછી પાંચસો પ્રચણ્ડ-શરીરવાળા મહાબળશાલી હાથી ધીરે ધીરે આવી રાજભુવનના દરવાજા ઉપર ઉભા રહ્યા. કમળાદેવીની આજ્ઞાથી તેના પિયર-પરમાર રાજભુવનથી ‘દાનવ-દમન’ ઘોડો અને ‘દિગ્ગજ’ હાથી બન્ને આવેલા હતા. ધણી ચાલાકીથી ‘દાનવ-દમન’ મુક્તાદાર અને હીરકદામથી સુશોભિત થઇ નાચતો નાચતો આંગણમાં આવી ઉભો રહ્યો; તેની સાથે ઉન્નતકાય, ગંભીર મૂર્તિ ‘દિગ્ગજ’ હાથી હીરકદાર અને સુવર્ણ જડિત હોદાથી સુશોભિત થઇ ધણા ઠાઠથી ઝુલતો ઝુલતો આવી ઉભો રહ્યો.

કમળાદેવીએ હર્ષપૂર્વક પ્રાસાદ-પ્રાણગણની સામે જોઇ અમરસિંહને વરરૂપમાં સજ્જ કરવા સાર બોલાવ્યો અને એક દાસીને મહારાણી કર્ણાવતીને બોલાવવા માટે મોકલી.

મહારાણી કર્ણાવતી આજ આવા આનંદોત્સવના દિવસે એકલી ઉદાસ મનથી પોતાના ઓરડામાં બેઠી બેઠી એક પત્ર વાંચી રહી હતી. ગદ્ય રાત્રીએ નાથદ્વારાથી એક દાસી પત્ર લઇને આવી હતી. મહારાણી કેટલીક વાર સુધી દીર્ઘ વિચાર કરી રહ્યા પછી ઉઠાડીને વાંચવા લાગી:—

“ રાજપૂત રાજેશ્વરી !

મેં સાંભળ્યું છે કે આપના પુત્ર કુમાર અમરસિંહ એક સંન્યાસિની સાથે વિવાહ કરવાને માટે ઘણા આરંભથી નાથદ્વારા આવવાના છે. આ અંચર-રાજકુમારી અમ્યાલિકાએ જે દિવસે રાધાશ્યામના ચરણોમાં આશ્રય લીધો હતો, તે દિવસે તેને સ્વપ્નમાં પણ નહોતું કે આ પવિત્ર આશ્રમમાં પણ મનુષ્યનો અધિકાર છે. તે સાંભળીને આશ્ચર્યમાં આવી ગઇ કે સ્વયં મહારાણા જયસિંહે દયાધર્મને જલાંજલિ આપી સંસારત્યાગિની સંન્યાસિનીને રાધાનાથના ચરણોમાંથી છીનવી લેવાની ઇચ્છા કરી છે !! કિન્તુ જે ત્રિદિવનાથની દાસી છે, તે મૃત્યુલોકના રાજની પરવાહ કરતી નથી ! શું આપ મહારાણાને આ નિષ્કુર પાપ કાર્યથી નહિ રોકો ? જો આપ નહિ રોકો તો નક્કી જાણુજો કે આપના પુત્ર વરવેશમાં જન લઇ અહીં આવતાં દેખશે કે, સંન્યાસિની અમ્યાલિકાએ રાધાવલ્લભના ચરણોમાં પ્રાણુ વિસર્જન કરી દીધા છે ! તેથી આપની પાસે લીખ માગું છું કે જો આપ આ નિસ્સહાય, પિતૃ-માતૃહીના અમ્યર-રાજકુમારીનો જીવ બચાવવા ઇચ્છતાં હોતો મહારાણાજીને હમણાં આ વિવાહના ઉદ્વાગથી વિરત કરો. ઇતિ.

સંન્યાસિની અમ્યાલિકા.”

મહારાણી કર્ણાવતી હતાશ અને મર્મહત હૃદયથી વિચાર કરી રહી હતી કે તે વખતે ઓરડાનાં દાર ઉઘડ્યાં અને કમળાદેવી અંદર દાખલ થઇ. તેણે કર્ણાવતીના મોઢા તરફ જોઇને કહ્યું—“ કેમ બહેન ! શું તમારે આ લખવા-વાંચવાનો સમય છે ? પુત્રને પહેરાવવા મેં મારા પિયરથી જે પોશાક મંગાવ્યો છે, તેને તો તમે હજુ સુધી જોયો પણ નથી. જો જોવો હોય તો ! શઘ્ન મારી સાથે ચાલો.”

કમળાવતી ઉત્તરની પરવા રાખ્યા સિવાય બળાત્કારે કર્ણાવતીનો હાથ પકડી પોતાના ઓરડાની પાસેના કુસુમોદ્યાનમાં લઇ ગઇ. ત્યાં

કેટલીક સ્ત્રીઓ કુમાર અમરસિંહને ઘેરીને ઉભી હતી. કમળાદેવીએ હસતાં હસતાં ધણુ આનંદથી પોતાને હાથે કુમારને મહામૂલ્ય રત્ન-રાજિ-શોભિત પોશાક અને હીરકદામ જડિત મુગટ પહેરાવી રમણી-મણ્ડળને સંબોધીને કહ્યું—‘તમે સારી રીતે જુઓ કે આવો ભુવનમોહન વર આ જગતમાં શું ખીજે કોઇ, કોઇએ જોયો છે ? મેં જો કહ્યું હતું કે અમ્મર રાજકન્યાએ પૂર્વજન્મમાં ધણું તપ કર્યું હશે, તે શું સત્ય નથી ? કિન્તુ મારી એક ઇચ્છા માત્ર પૂરી ન થઇ ! આજ જો આ આનંદને વખતે મારા પિતૃવંશીય રાજાઓનું ગૌરવધન ‘એક કોહીનૂર’ અમરના મુગટમાં પહેરાવી શકી હોત તો મારી સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થાત.

કુમાર અમરસિંહે શિર નીચું નમાવી કિતર આપ્યો—‘માતા ! આપની ઇચ્છા પૂર્ણ થશે. હું બીષણ રણયજ્ઞ કરી એ દુષ્ટ આરંગજેમ પાસેથી આપને કોહીનૂર હીરો લાવી આપીશ.

(૩૫) રાજપૂત રણયજ્ઞ.

અમર કુમારની જન મોટા સમારંભ સાથે શ્રીનાથજીને માર્ગે પડી. કમળાદેવીનો હર્ષ તો ગગનમાં પણ સમાતો નહોતો. રાજપૂત સૈનિકો મંગળ વસ્ત્રાભૂષણો સજ્જ હથિયારો સહિત તે કિસવમાં ભાગ લેવા માટે જતા હતા. સર્વના મુખ ઉપર આનંદ અને ઉત્સાહના ચિહ્નો દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં. ઉદયપુરના સંરક્ષણને માટે બહુજ થોડું સૈન્ય રાખવામાં આવ્યું હતું; એટલે સૈનિકોનો મોટો ભાગ અત્યારે સાથે હતો.

સગભગ અર્ધમાર્ગે ચાલી ગયા ત્યાં સુધી તો તેમને કોઇ પણ પ્રકારનું વિધન નડ્યું નહિ. પણ જરા ત્યાંથી આગળ વધતાં અચાનક તેમના ઉપર તીક્ષ્ણ બાણો આવીને પ્રડવા લાગ્યાં. રાજપૂત સૈનિકો ટપોટપ મરણ શરણ થવા લાગ્યા. આવા અણુધાર્યા હલ્લાથી પ્રથમ તો વિજયપાળ નિરાશ થઇ ગયો પરંતુ પોતાની ફાજનો ઉત્સાહ એણે ન થઇ જાય, માટે તેમને ઉત્તેજક શબ્દોમાં કહેવા લાગ્યો—
“લાઠીઓ ! આપણી તુકસાનીથી જરા પણ ગભરાશો નહિ. રાજપૂતોને આવા રંગો તો ડગલે ડગલે જોવા પડે છે ! આવી અણુધારી આફ-તોની જરા પણ દરકાર ન કરતાં અચળ રહી યુદ્ધ કરવાથીજ આપણી કીર્તિ અમર રહી શકે તેમ છે ! કુંગરે કુંગરે ભટકતાં મહારાણા પ્રતાપ નિરાશ થયા નહોતા. આપણે પવિત્ર હિન્દુ ધર્મને માટે લડવું

છે. પિત્રોદ્રોહી, બ્રાત્રોદ્રોહી, ઇડુંબ્રોહી નીચ કુલાંગાર ઔરંગઝેબનું વર્ચસ્વ દુનિયામાંથી નિર્મૂળ કરવું છે. હવે તેના પાપનો ધડો ભરાઈ રહ્યો છે. આપણે આપણા ખરા હક્કો પ્રાપ્ત કરવા સાર આ રણયજ્ઞ આરંભ્યો છે. સત્વનો સમાગમ એજ રાજપૂતોને માટે આનંદનો પ્રસંગ છે. જો આજે આ યવન-લશ્કરમાં ઔરંગઝેબ હોય તો તેને પ્રથમજ ઉરાડી મૂકવો છે !

થોડીવારમાં યવન લશ્કર સામે આવી પહોંચ્યું. ‘અલ્લાહો અકબર !’ અને ‘હરહરમહદેવ !’ ના બીપણુધ્વનિ શરૂ થયા. સાધારણ માર્ગ રણભૂમિ ખતી ગયો. તલ્વારો, બાલાઓ, ખરબીઓ ઉછળવાં લાગ્યાં. ‘મારો !’ ‘કાપો ! કાપો !’ ના અવાજથી સર્વ પ્રદેશ શમ્ભાવ-માન થઈ ગયો. સૈનિકોનાં મસ્તકો પૃથ્વીનો આશ્રય લેવા લાગ્યાં, અને લોહીની નદી વહેવા લાગી. રાજપૂત યોદ્ધાઓ ઉન્મત્ત થઈને લડતા હતા, યવન સૈનિકોનો વેગ પાણુ કમી નહોતો, સેનાપતિ અદ્વૈજ-આંના મરણથી તેઓ બગણા ક્રોધમાં આવી ગયા હતા. અમરની જન આ રસ્તેથી જવાની છે, એમ જાણતાંજ તેઓ મોટી તૈયારીમાં આવીને સજ્જ થઈ રહ્યા હતા. તેમના ગુપ્તચરો પાણુ અત્યારે યુદ્ધ વ્યવસાયમાં સામેલ થઈ ગયા હતા. નવો સેનાપતિ રસ્તમખાન તેમને ગુપ્ત ગુપ્ત કિત્તેમક શબ્દો સંભળાવી કિત્તેજિત કરતો હતો, રાજપૂત રમણીઓ હાથોહાથની ઝપાઝપી જોતી યોદ્ધાઓનાં ચાતુર્યને વખાણતી હતી. રાણો જયસિંહ ક્ષુધાતુર સિંહની પેઠે એ યવન-યુગલો વિપર તૂટી પડ્યો હતો. વિજયવાલ આ રણયજ્ઞનો અધ્યયુ હોય તેમ શત્રુઓનાં ચિરને સમર-વેદી ઉપર હોમવા-આહુતિ આપવા લાગ્યો હતો.

જોત જોતામાં યવન લશ્કરનો મોટો ભાગ કપાઈ ગયો. સેના-પતિ રસ્તમખાન અશ્વને બાણુ વાગ્યું, તેથી તે એક સૈનિકનો થોડો લઈ રણભૂમિમાંથી નાસવા લાગ્યો. મુસલમાનો સેનાપતિને નાસતો જોઈ જોને જોમ ફાવે તેમ નાસવા લાગ્યા. યવન લશ્કરમાં મોટું ભંગાણુ પડ્યું. રાજપૂતો ‘પકડો, પકડો !’ કરી મુસલમાનોની પછવાડે પડ્યા. ભયથી ધ્રુજતા અને પાછું વળી જોતા લાંબી દાઢીવાળાઓ ખતી શકે એટલા સામર્થ્યથી દોડતા હતા. ક્ષત્રિયવીરો તેમને પકડી પકડીને જમીનદોસ્ત કરતા હતા. લગભગ બે પ્રહર સુધી એ યુદ્ધ વ્યવસાય ચાલ્યો. સમરભૂમિમાં મુડદાંઓના દગ જમી’ બધા, કોઈની ભુજાઓ કપાઈ ગએલી, તો કોઈના પગ કપાઈ ગએલા, કોઈનાં માથાં ગુદાં પડેલાં તો કોઈનાં કાન-નાક અલગ થઈ ગએલાં ! એમ સર્વત્ર બધાનક દશ્ય થઈ રહ્યું હતું. ગીધ અને શૃંગાલાદિને સારો તડાકો

પડ્યો હતો. જ્યારે તે સ્થળ મુસત્રમાન રહિત થઈ ગયું ત્યારે રાણાએ બીપણ ગર્જના કરી કહ્યું—‘બહાદુર ક્ષત્રિયવીરો! આજના રણયજ્ઞમાં આપણા ધણા વીર યોદ્ધાઓનું બલિદાન અપાઈ ચૂક્યું છે. સ્વર્ગમાં જઈને તેઓ ક્યારનાએ અપ્સરાઓને વરી ચૂક્યા છે. જેઓ આપણે જીવતા રહ્યા છીએ તેઓએ ભવિષ્યના આવા પ્રસંગો સારૂ તૈયાર રહેવું જોઈએ. અત્યારે તો ભગવાન એકલિંગજીનું સ્મરણ કરી ચાલો પંથે પડીએ.’ સર્વ અવશિષ્ટ મુઘ શ્રીનાથદ્વારાને માર્ગે ચાલ્યો.

(૩૬) ફકીરના પ્રસ્તાવ.

નિર્જન વનમાં નદીને કિનારે એક પર્ણકુટીમાં વૃદ્ધ ફકીર જમીન ઉપર બેઠેલો છે. તેની સામે દુર્ગાદાસ એક આસન ઉપર બેઠો છે. દુર્ગાદાસની વિશાળ લાલ આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ વહી રહી છે. ધણીયારે તેણે પોતાનાં આંસુઓ હુંગ્રી નાંખી ફકીરનું મુખ-મણ્ડળ નિહાળીને કહ્યું—‘દેવ! આટલા દિવસો પછી આપના મોઢામાંથી આવી નિષ્કુર વાત મારે કેમ સાંભળવી પડી?’

ફકીરે ક્ષતર આપ્યો:—‘રાહોડકીર! વિધાતાનીને ઇચ્છા ટાળી, એ મનુષ્યના અધિકારમાં નથી; તેથી હું કહું છું કે થોડા વખતને માટે થુદ્ધ બંધ રાખો. આ લાંબા સમયના થુદ્ધ વ્યવસાયી બહુ ડિન્ડુ વીરો માર્યા ગયા છે. આ સમયે આ રક્તસ્રોત બંધ થવો જોઈએ. દક્ષિણ-માંથી તમારા પાછા આવતાં પહેલાં રાજશિશુ અજીતસિંહને તેમના અજ્ઞાતવાસ નિવૃત્ત—સૈન્યથી જોધપુર લાવ્યા, એ હીક થયું છે. જૌર-ગજેબ આ વખતે વિપદીન સર્પ પ્રમાણે હીનસત્ત્વ બની રહ્યો છે. તેની તાદ્રાત નથી કે તે રાજશિશુનો વાળ પણ વાંઘા કરી શકે! ધણા સમયની દીર્ઘ નિદ્રા પછી સુષ્પ રહેલી જાતિ જાગૃત થઈ છે. અસુરોની રક્ત—ધારાથી ભારતની છાતી કદંબિત થઈ રહી છે. મારો પણ અન્તિમ સમય ઉપરિપત થયો છે. જીવન સમાપ્ત થયા પહેલાં જો આ ખુનરેજ બંધ થાય તો આનંદ પૂરેક હું મૃત્યુને આધીન થઈ શકું!’

દુર્ગાદાસે સજ્જન નેત્રે અને વિકૃત વદને કહ્યું—‘વિધાતાની શું આવીજ ઇચ્છા છે? હું આ વાત ઉપર વિશ્વાસ કરી શકતો નથી. નિખિલ જગતના અધિપતિ શું આટલા બધા નિષ્કુર છે? શું આ તેમનું મંગળમય વિધાન છે? હાય! દેવ! અન્તમાં શું આવી નિષ્કુર સલાહ આપતી પાસેથીજ મારે સાંભળવી પડે છે? મ્હેન્ટ—હમ્મેદના મહાવતને તિલાંજલિ આપી દુર્ગાદાસ શી રીતે જીવન ધારણ કરી શકશે? સોનાનો

ભારત પ્રતિદિન રસાતળમાં પ્રવેશ કરતો જોઈ દુર્ગાદાસ કેવી રીતે નિશ્ચિંત રહી શકે ? અનંત જ્ઞાનશાલી, ત્રિકાળદર્શી, મહાયોગિ ! આપનું આ દિવ્યજ્ઞાન આપની પાસેજ રાખો ! આપના આ નિષ્ઠુર વિચાર સાથે સહમત થવું આ દુર્ગાદાસને માટે અસંભવિત છે !

રાઠોડ સેનાપતિ બાળકની પેઠે રોતો રોતો રૂંધાવેલા કણ્ઠથી કહેવા લાગ્યો—‘ જનની ભારતભૂમિ ! નિખિલ ભુવનની અધીશ્વરી ! અગણિત દેવતાઓની પ્રસન્ના ! સસાગરા વસુન્ધરાની શિક્ષયિત્રી ! રાધવ અને અર્જુન, વાલ્મિકિ અને વેદવ્યાસ, સીતા અને દ્રૌપદીની જનની ! હવે ક્યારે તારા તે દિવસો પુનઃ આવશે ? ’

ફકીરે ઉત્તર આપ્યો—‘ ધૈર્ય ધરો, વીરવર ! નક્કી જાણુજો કે ભારતનો આ અન્ધકાર ચિરસ્થાયી નથી. ધર્મનો જય અને પાપનો પરાજય અવશ્યમ્ભાવી છે. યથા સમયે વિધાતાના આ અલંબનીય વિધાનને ભારતવાસીઓ પ્રત્યક્ષ દેખી શકશે ? ’

‘ હા, દેવ ! એ દિવસો ફરીને ક્યારે દેખી શકાશે ? ’

‘ શું તમે નથી જોતા કે મહાપાપી આરંભજોગની મૂર્ખતાથી તેના પાપમય રાજ્યનો નાશ થવામાં હવે વધારે વિલંબ નથી. દાનવ-સમ્રાટ દક્ષિણમાંથી હવે ઉત્તર હિન્દની રાજધાનીમાં ફરી પાડો આવી શકશે નહિ ! આરંભજોગની ભ્રમાત્મક રાજનીતિ ભવિષ્યમાં આ વિસ્તીર્ણ ભરતખણડના રાજપુરુષોને શિક્ષણ આપતી રહેશે ! ’

‘ અને ત્યાં સુધી શું અમે ક્ષત્રિય વીરો નિશ્ચિત અને નિશ્ચેષ્ટ થઈ દાનવો—રાક્ષસોની પરિચર્યામાં જીવન વ્યતીત કરીએ ? ’

ફકીરે સહજ હાસ્ય કરીને જવાબ આપ્યો;—‘ એ સમય આવતા સુધીમાં અમે આ પૈશાચિક શક્તિને બદલે આધ્યાત્મિક શક્તિનો સંગ્રહ કરીશું. જે જ્ઞાનયોગથી ઉત્પન્ન થએલા કર્મયોગથી સમગ્ર જગત ઉજ્જવલ થયું હતું, તે કર્મયોગને આપણે હિન્દુ-મુસલમાન સર્વ એક થઈ આ ભારતવર્ષમાં વિસ્તારવાનો ઉદ્યોગ કરીશું—એ અપૂર્વ કર્મયોગનો અભ્યાસ કરીશું. એ અનંતશક્તિ, અનાદિ પુરુષ આ મહાયોગના યજ્ઞેશ્વર છે. તેઓ અધર્મ, અત્યાચાર અને ક્રોધીકનના પરમ શત્રુ છે. આપણે રણયુદ્ધને બદલે હવે કર્મયુદ્ધ આરંભીએ. એ પુણ્ય-વ્રતમાં—યશમાં શ્રીયજ્ઞેશ્વર પ્રભુ આપણને સહાયક થશે એ નુકી જાણુજો. ’

આ વખતે એકાએક થોડે દૂર જાતજાતનાં રાજિન્દાના અને બહુ સંખ્યક લોકોના ધ્વનિ સંભળાયા. દુર્ગાદાસે કહ્યું—‘ આ શું ? આજ આવા વિષાદને દિવસે આનન્દમય—કોલાહલ કેવો ? ’

ફકીરે કિતર આપ્યો—‘વત્સ ! આપણે ખહુ દિવસોથી નવજીવન—સંઘામની વિભીષિકામય, રક્તશ્રોત રડ્ડગભૂમિમાં વિપાદના બીપણ અભિનય જોઈ રહ્યા છીએ. માટે ચાલો, અન્તમાં એકવાર આજના એ આનંદોત્સવમાં સંમિલિત થઈએ.’

અસંખ્ય લોકોનો આનન્દમય કોલાહલ, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં વાદ્યોનો ગંભીર તિનાદ, અગણિત એવા ગજયુધોનો પદધ્વનિ, ફકીરના મધુર, આનન્દમય છણ્છણસ્વરમાં મળી ગયો. વિજયપાળે કુમાર અમરસિંહનો હાથ પકડી આગળ વધી ફકીરને અભિવાદન કરી દુર્ગાદાસને કહ્યું—‘આપ શું આ વીરને ઝોળાવો છો ? ખેડુતની ઝોલાદથી રાજકુમારોની ઉત્પત્તિ આપે આથી પહેલાં કદી પણ સાંભળી નહિ જ હોય ?’

(૩૭) તોરણ પ્રવેશ.

આજે વૈરાગ્યવ્રત ધારિણી સંન્યાસિનીઓનો શાન્તિમય આશ્રમ, રાધાશ્યામતું પ્રેમ-નિકેતન નાથદ્વારા એકાએક કોલાહલમય રાજધાનીમાં પરિણત થયેલ છે. મંદિરની પાસે કેટલાએક તંબુઓ તાણેલા છે. તેની ચારે તરફ અગણિત સૈનિકોની પંક્તિઓ ચંદ્રમાના પ્રકાશમાં શોભી રહી છે. અચાનક જાણે કોઈ મોહિનીમંત્રના બળથી સંસાર-ત્યાગી વૈરાગીગણ ચિરસંન્યાસ ભૂલી જઈ આજ પુનઃ સાંસારિક કોલાહલમાં સંમિલિત થયા હોય તેમ જણાય છે. સંઘામ—વ્રતધારી ક્ષત્રિય યોદ્ધાઓ આજ સમર—પ્રાંગણનો ત્યાગ કરી, યવન—વધતું મહાવ્રત ભુલી જઈ આનંદોત્સવમાં નિમગ્ન થઈ ગયા છે. રાજપૂતાનાના સર્વ રાજપરિવારની રમણિયો પ્રાયઃ આજના આ પરિણામ—ઉત્સવમાં સામિલ થવાને માટે આવી છે. જોધપુર રાજમહિષી દેવી અરૂન્ધતી પણ માતૃ—મંદિરની સ્ત્રીઓને સાથે લઈ આવેલી છે. આજ નર—નારી સર્વના મુખ ઉપર આનંદની ઝલક દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. કેવળ એક નવીન સંન્યાસિની આજના આ આનન્દ કોલાહલથી દૂર નાસી જઈ એકલી નદી કિનારે બેઠી બેઠી રૂદન કરી રહી છે. તેનાં આંસુ-ઓથી ભાંજાએલાં ગેરૂઆં વસ્ત્રો કમનીય કનકલતાથી અલગ થઈ રેતીમાં રોળાઈ રહ્યાં છે. તેના વીખરાએલા પાળો અનાદરથી નદીના પ્રવાહમાં વહન કરી રહ્યા છે. તેનાં નીલોત્પલ નયનો બેઠીને જળાધારા બહાર ચાલી આવે છે. વાચકોને જણાવવાની જરૂર નથી કે આ તપસ્વિનો કોણ છે ? હા, ખેડુત—સૈનિક ! આ વખતે તું એક-

વાર રાજધિરાજના કુમારના વેશમાં રાજકુમારીની સામે આવી ઉભો રહે તો કેવું સારું ?

મંદિરની સામે કુસુમની માળાઓ અને સ્તંભકદામ શોભિત તોરણો બાંધેલાં છે. તેની એક તરફ કુમાર અમરસિંહનો તંબુ અને બીજી તરફ સ્ત્રીઓનું અન્તઃપુર છે. પ્રદોષકાળ કિપસ્થિત થતાં કેટલીક રમણીઓ એકત્ર થઈ. તેમના હાથમાં કુસુમનાં ધનુષ અને કુસુમનાં ખાલુ છે. તોરણની બીજી તરફ રાજ પુરુષગણ લશ્કરી પોશાક અને સુવર્ણ નિર્મિત અમ્તરથી સુશોભિત થઈ સુવર્ણનાં ધનુષ અને સુવર્ણનાં તીર હાથમાં લઈ અમરસિંહની પાસે ઉભેલા છે. સર્વની સામે કુમાર વિજયભાગ છે. અમ્બરમાં બહુ દિવસથી આ નિયમ પ્રચલિત છે કે પાણિચદલ—કિયત પડેલાં બનેલાઓને કુસુમાયુષ્મા રમણીઓ સાથે યુદ્ધ કરી અન્તઃપુરમાં પ્રવેશ કરવો પડે છે. આ અપૂર્ણ નર—નારી સંગ્રામમાં એક તન્દ્રથી સેતાપતિ વિજયભાગ છે અને બીજી તરફથી વિજાસકુમારી છે ! નારી—સેતાપતિ વિજાસ કુસુમરસેથી શોભિતા બની પુષ્પ નિર્મિત ધનુષમાં પુષ્પ—ખાલુ ચડાવી આમળ વધી. વિજયભાગ પાલુ કાંઈક આગળ વળી ગાતા લાગ્યો.

પુરુષોના ગાત પછી સ્ત્રીઓએ પણ એક મનમોહકર ગીત ગાયું. તે પછી પુરુષોએ તથાવરો મ્યાનમાં રાખી ધનુર્બાનુ જમીનપર ફેંકી દઈ હાથ બંદોને સ્ત્રીઓને કહ્યું—‘ સુન્દરીઓ ! અમે તમારાથી હાર્યા ! તમારો હાથ બંદોને પ્રાર્થના કરોએ જોએ કે હવે રસ્તો છોડી દો.’

અચાનક એ આનંદ કોલાહલનો ભંગ કરી કોઈના રડવાનો અવાજ સંભળાવ્યો. પાસેજ એક રમણી રોતી રોતી બોલી—‘ હાથ ! હાથ ! સર્વનાશ થઈ ગયો ! તમે લોકો સંવર દોડો. જુઓ, રાજકુમારી અમ્બાલિકા નદીના પ્રવાહમાં ફૂટી પડી છે !’

આનંદ-કોલાહલ બંધ થયો. નર-નારી યુદ્ધ સમાપ્ત થયું. પ્રેમ કોલાહલ વિવાદના હાહાકારમાં પરિણત થયો. સર્વ લોકો હાહાકાર કરતા નદીને કિનારે દોડ્યા. અમ્બાલિકા જ્યાં ફૂટી પડી હતી તે સ્થાન પેલી રૂદન કરતી સ્ત્રીએ દેખાડ્યું. તરંગિણી સુધાંશુને હૃદયમાં ધારણ કરી કલ કલ ધ્વનિથી નાચી રહી હતી. અમ્બાલિકાનો ક્યાંએ-કાંઈ પતો લાગતો નહોતો !

(૩૮) ભારતની રમણી.

નાથદ્વારાથી અર્ધકોસ દૂર યુના નદિને કિનારે એક નિર્જન ઉપ-
વનમાં તેજ પરિચિત વૃદ્ધ મુસલમાન ફકીર બેઠો. અમ્યાલિકાને ખોળામાં
લઇ બેઠો હતો. તેની સામે ઉભેલી વિલાસકુમારી અશ્રુઓ વરસાવી રહી
હતી. 'પુત્રી !' ફકીરે કહ્યું:— 'રડ નહિ. ભગવાનની ઇચ્છા પૂર્ણ થવા દે.'

વિલાસકુમારી સજ્જનતેજે હાથ જોડી બોલી— 'ગુરુદેવ ! આ જીવ-
નની આશા પૂર્ણ કરો. અમ્યાલિકાનો જીવ બચાવો.'

'પુત્રી ! હું હજી સુધી સમજી શકતો નથી કે બુદ્ધિમતી થઇને
તેં આવું બેવકૂફોનું કામ કેવી રીતે કર્યું ? તે આટલા દિવસ સુધી
અમ્મર-રાજકુમારીને અમરસિંહનું ખર્ચે ઓળખાણુ-પ્રકૃત પરિચય કેમ
ન કરાવ્યો ? જો તેં તેને સર્વ હકીકત જણાવી હોત, તો આપણે આ
બીપણુ દ્રવ્ય જાંવું ન પડત ! શું તું ખરેખર અમરસિંહ સાથે અમ્યા-
લિકાનો વિવાહ થએલો જોવા ઇચ્છે છે ?'

વિલાસકુમારીએ રોતાંરોતાં ઉત્તર અપ્યો— 'હા ! દેવ ! આટલા
દીર્ઘ પરિચયે પણ આપને મારો વિશ્વાસ ન આવ્યો ? આ દુર્ભાગિની
એ જાણ્યું-ધાર્યું-હતું કે વિવાહ વખતે અમ્યાલિકા પોતાના એ દરિદ્ર મુચ-
કને રાજવેશમાં જોઇ પોતાનું સર્વ દુઃખ એકવાર ભૂલી જશે. મનમાં
આશા હતી કે અચાનક નવ-દંપતીને સુખ સાગરમાં તરતાં જોઇ હું
જીવન સફળ કરીશ. શું તે આશા પૂર્ણ નહિ થાય ? મારી પ્રાર્થના છે કે
આ હુદ્દયબુદ્ધિ બાલિકાનો અપરાધ ક્ષમા કરી અમ્યાલિકાને જીવન દાન
કરો. બોલો, દેવ ! આપને ઉત્તર ન આપતા જોઇ મારું હૃદય ખડખડ
બ્યાકુળ થાય છે. આ ચિર દુઃખિનીના ઇહજીવનની એક વાસના પણ
શું પૂર્ણ નહિ થાય ?'

'પુત્રી ! ચિંતા ન કર. તારી સખીની જીંદગીમાં હવે આ-
શંકા કરવા જેવું નથી. વિધાતાના મંગળમય આદેશથી હું ખરાખર
સમયે અહીં પહોંચી ગયો હતો.'

'દેવ ! આજા આપો, કે હું આ સુખના સમાચાર મેવાડના રાજ-
કુમારને અહીંથી જઇને યથારિથત કહી સંભળાવું.'

'ઉભી રહે પુત્રી ! મારે તને બીજી પણ કેટલીક વાતો પૂછવાની
છે, તેનો જવાબ દે. તારા સ્વામીની સાથે અમ્યાલિકાનો વિવાહ થવાથી
તું સદાને માટે ઐહિક જીવનમાં પતિ સુખથી વંચિત રહેશે. તારી
બિવિધની દશા શું થશે એ વાતનો નિશ્ચય ન કરી શકવાને લીધે
મારું હૃદય ધણું બ્યાકુળ થઇ રહ્યું છે ! વિધાતા ! શું અન્તિમ સમય

મારા ભાગ્યમાં આવેજ નિર્માણ થયો છે ? મેં શું આજે મારા હાથ-થીજ મારી કન્યા સદૃશ જાલિકાના સાંસારિક સુખના ઉચ્છેદનું સાધન કર્યું ?

વિલાસકુમારીએ આથી પહેલાં ફરીરના મુખથી કદીપણ આવી કાત-રક્તિ સાંભળી નહોતી. તેણે તેના ચિર આનંદમય મુખમણ્ડળ ઉપર કદી વિપાદની રેખા જોઈ નહોતી. વિલાસકુમારી ઘુટણ ટેકાવી નીચે બેસી ગઈ અને કંઈ સ્વરથી બોલી—‘ચુરુદેવ ! આપ તો અન્તર્યામિ છો. જીજ્ઞાસી મનોવૃત્તિ શું આપનાથી છાની છે ? કુમાર અમરસિંહ મારા સ્વામી છે. મારા ઇહજીવનના ઇષ્ટ દેવતા છે, મારા પરલોકના અધી-શ્વર છે, મારા આ તુચ્છ પ્રાણ શું તેમના પ્રાણથી વધારે છે ? ચુરુદેવ ! તેમના ચરણની નીચેનો માર્ગ સાફ કરવામાં પણ જો મારું રક્ત આ-પણું પડે તો તેમાં મને અસીમ સુખ થશે ! મને આપ આશીર્વાદ આપો કે હું મારા હૃદયેશ્વરને તેમની બહાલી અમ્યાલિકા સાથે પરજીતા બોધ નારી સુખની પરાકાષ્ટાનો લાભ પામું !’

ફરીર આકાશની તરફ દૃષ્ટિ કરી હાથ જોડી બોલ્યો—‘દયામય પ્રભો ! આ પાપતાપમય જગતમાં આ સુરસુન્દરીની કૃત્તિ તમે શામાટે કરી હતી ?’ કેટલીકવાર આંખો બંધ રાખી તે ચિન્તા કરતો રહ્યો. પછી કંપિત અંધર અને કંઈ સ્વરથી બોલ્યો—‘જા, પુત્રી ! રાજકુમારીની જીવન-રક્ષાના સમાચાર અમરસિંહને કદી સંભળાય. હું આશીર્વાદ આપું છું કે તારી આશા સફળ થશે. તારા સ્વાર્પણથી ભારત-રમણિ-યોમાં તારું પદ શ્રેષ્ઠ ગણાશે. તારી પ્રતિજ્ઞામાં દૃઢ રહેવાનું મનોબળ તું સાચવી શકશે !’

(૩૯) અમુલ્ય-હીરો.

નદી કિનારેનું નહાતું ઉપવન સૂર્યનાં પ્રાતઃકિરણોના પ્રકાશમાં રસી રહ્યું છે. સ્રોતસ્વિનીના કલકલ રવ અને પક્ષિયોના મધુર ફૂજ-નથી ખૂના-નદીનો પ્રદેશ પ્રતિધ્વનિત થઈ રહ્યો છે. પ્રભાતની ધીમી અને ઠંડી પવન લહરી કુસુમવાસથી સુવાસિત થઈ રાજકુમારી અમ્યા-લિકાના અલકદામ સાથે કેલી કરી રહી છે. અમ્યાલિકા હજી પાણુ એ નિર્જન ઉપવનમાં જમીન ઉપર સુતેલી છે. રાજકુમારી નિદ્રામાં સ્વપ્ન જોઈ રહી હતી કે એ શોકતાપમય મૃત્યુલોકને છોડી સુરલોકમાં આવી ચડી છે. એ વિટપદલ શુન્ગિત, અપ્સરા-કણ્ઠ નિનાદિત, મુક્ત-લતા એને હીરક ફૂલોથી સુશોભિત સુરલોકમાં બેઠેલા ફરીર સ્વર્ગીય

રૂપથી દેવ સમાને ઉજવળ કરી રહ્યો છે—અમ્માલિકાએ જોયું કે દ્રકીર પોતાને મીઠા શબ્દોમાં બોલાવે છે—‘આવ, પુત્રી! અહીં વિવાદ નથી, વૈપમ્ય નથી, વર્ણભેદ નથી, અહીં ન્હાના મોટા, ગરીબ તવંગર, રાજા રોક, સર્વના અધિકાર સમાન છે!’ અમ્માલિકાએ એક દીર્ઘ શ્વાસ લઈ કહ્યું—‘ત્યારે પાપમયી પૃથ્વીનો પરિત્યાગ કરી તે ખેડુત-યુવક આ આતિનિકેતનમાં કેમ નથી આવ્યો?’ દ્રકીરે બાલિકાના હૃદયનો બાવ સમજીને હસતાં હસતાં કહ્યું—‘આ જો, પુત્રી! પાપી નરસોડનો પરિત્યાગ કરી યુવક પાણી આ આનન્દધામમાં આવી પહોંચ્યો છે!’ રાજકુમારીએ આશ્ચર્યપૂર્વક જોયું—દેવતાઓ જેવા સુંદર વેશમાં યુવક પોતાની મામે આવી હસી રહ્યો છે. રાજકુમારીએ આશ્ચર્ય, વિવાદ અને અભિમાનથી તેનો તિરસ્કાર કરી કહ્યું—‘તમે આટલા દિવસો સુધી મને આ આનન્દધામમાં કેમ ન લાવ્યા?’ બાળે તે તરફે અમ્માલિકાના પગમાં પડી કહ્યું—‘ક્ષમા કરો, રાજકુમારી! આ જાંદગીમાં હું પુનઃ તમારો પરિત્યાગ નહિ કરું!’

એકાએક અમ્માલિકાની નિદ્રા તૂટી ગઈ. રાત્રી સમાપ્ત થયું. તેણે જાગૃત થઈ જોયું. શું જોયું? રાજાધિરાજ-વેશધારી યુવક ખરે-ખર તેનાં ચરણોમાં પાસે ખેરેલા છે. યુવકે કહ્યું—‘ક્ષમા કરો, રાજનાંદિની! હવે હું આ જાંદગીમાં કદી તમારો પરિત્યાગ નહિ કરું!’

અમ્માલિકા એકવાર આંખ બંધ કરી ગોડીવાર પછી ઉઠાડી જ્ઞાનશૂન્ય પ્રમાણે તે પ્રેમમય-અમૃતમય મુખ જોવા લાગી. કુમારે અમ્માલિકાને કહ્યું—‘ક્ષમા કરો, રાજકુમારી!’

રાજકુમારીકાએક્ષીણુ સ્વરથી ધામેથી પૂછ્યું—‘તમે અહીં ક્યાંથી આવ્યા? તમારો આ ઠાઠ શો? તમે કઈ વાતની માસી ચાહો છો? તમે મારો શું અપરાધ કર્યો છે? હું તો તમારા બોલવાનો કાંઈ બાવાઈ સમજતી નથી!’

‘તમને આટલા દિવસો સુધી મેં કાંઈ કહ્યું નહોતું. અમ્માલિકા! હું મેવાડનો રાજકુમાર અમરસિંહ છું.’

રાજકુમારી કેટલીકવાર શાન્ત રહી અમરસિંહના મુખ તરફ જોઈને પૂછવા લાગી—‘ત્યારે તમે આટલા દિવસ’—તેઆગળ બોલી શક્યા નહિ. તેનો કંઈ રૂંધાઈ ગયો. આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. અમરસિંહ તેનું વદન મણ્ડળ પકડી અશ્રુઓ સુખી લીધાં. અચાનક અમ્માલિકાના ક્ષીણદેહમાં પ્રભૂત બળ આવી ગયું, તે અમરસિંહના હાથમાંથી પોતાનું શરીર છોડાવી ઉભી થઈ ગઈ. તેનો પાણ્ડુવર્ણ

મુખમણ્ડળ લાલ થઇ ગયું, નયનમુગ્ધ પ્રકુલિત થયું. તેણે સજ્જ નેત્રે રોષ અને અભિમાન સાથે પૂછ્યું—‘ત્યારે આટલા દિવસો સુધી મને તમે આવી મંત્રણા કેમ આપી? તમે નિષ્કુર છો; તમારું હૃદય પાષાણનું બનેલું છે. તમે ક્ષમાને યોગ્ય નથી. જાઓ, જાઓ, હવે મને ન અડશો!’

અમરસિંહે કહ્યું—રાજનંદિની! મને વિશ્વાસ છે કે તમે મારી પહેલાંની સર્વ વાતો સાંભળીને મારી સર્વ કસુર માફ કરશો. માતાની આજ્ઞાથી આટલા દિવસો સુધી પહાડી કિલ્લામાં ખેડૂતના વેશમાં હું રહ્યો હતો.’

તેટલામાં ઉપવનમાં કદમ્બ વૃક્ષની પાછળથી કોઇએ ગાયું—સર્વાં હે, કેશિમથન મુદારમ્!’

વિલાસકુમારી ગીત ગાતી અને હસતી તે નવ-દંપતીની પાસે આવી ઉભી રહી. અમ્યાલિકાએ ચમકાવે પોતાની જળભરિત આંખો ધ્રુવટપટમાં છુપાવી દીધી. વિલાસકુમારી હસતી હસતી તાળી ખજવી ગાવા લાગી—

પ્રથમ સમાગમ લજ્જિતયા પટુચાટુ શતૈરનુકૂલં,

મૃદુ-મધુર-સ્મિત-માણિતયા—’

‘અમ્યાલિકાએ ચપળતાથી વિલાસકુમારીની પાસે જઇ તેના મુખ ઉપર બંને હાથ રાખી ગીત બંધ કરાવી કહ્યું—‘અહ, સખી! તું તો બહુ નિર્લજ્જ છે!’

વિલાસકુમારીએ અમ્યાલિકાનો હાથ પકડી બનાવટી ક્રોધથી અમરસિંહની તરફ જોઇને કહ્યું—‘તમે દીન-દીન ખેડૂત થઇને ક્યા સાહસથી અમ્યર—રાજકુમારીનો અંગસ્પર્શ કરો છો?’

અમરસિંહે અમ્યાલિકાના બંને હાથ પોતાના ગળાની આસપાસ વીંટળાવી હસતાં હસતાં કહ્યું—‘હવે હું દીન દીન ખેડૂત નથી. આ જુઓ દેવી! આજે સમગ્ર જગતનો સર્વ શ્રેષ્ઠ અમૂલ્ય-હીરો મારા ગળાની શાભા વધારી રહ્યો છે!’

ઉપસંહાર.

ફરી દુર્ગાદાસને જે વાત કહી હતી તેજ થઇ. થોડાજ દિવસમાં તેણે કુમાર અજીતસિંહને જોધપુરના સિંહાસન ઉપર બેસાડ્યો. મેવાડના મહારાણાએ ઘણા આદરથી અસીમ ગુણશક્તિ વીર રાડોડ સેનાપતિને પોતાની રાજધાનીમાં લાવી બારી માન આપ્યું. ઇતિહાસગ્રંથ પાઠકોના રમરમમાં હશે કે દુર્ગાદાસની બાકીની જીવગી ઘણા આનંદથી મેવાડ રાજધાની ઉદયપુરમાં વ્યતીત થઇ હતી. અમરસિંહે

મેવાડના સિંહાસન ઉપર બેસી દુર્ગાદાસના ખર્ચને માટે ઉદયપુર-રાજ-કોષમાંથી પ્રતિદિન પાંચસો રૂપીઆ પ્રદાન કરવાનો પ્રતિબંધ કર્યો હતો.

અમરસિંહના વિવાહોત્સવને દિવસે વિજયપાળે મનમાં ને મનમાં કલ્પના કરી હતી કે આવાજ સમારંભથી પોતે કોઇ કન્યા સાથે વિવાહ કરશે ! તેનો અભિપ્રાય જાણીને સ્ત્રીઓ તેની ખૂબ હાંસી કરવા લાગી પરંતુ તેમની વાતો ઉપર ધ્યાન ન આપતાં કાળાપહાડે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. એક મહિના પછી ચંદાવત સેનાપતિનો કન્યા સાથે તેનું લગ્ન થયું. તે વારંવાર ઉદયપુર અને જોધપુર પ્રભૃતિ સ્થાનોમાં જઈ પોતાના રમુજ સ્વભાવથી તરુણ રાજાઓને આનન્દ કરાવતો.

અમ્મર રાજકુમારીના વિવાહને ત્રીજે દિવસે રૂડીરે આ જગતમાંથી પોતાની માનવલીલા સંવરણ કરી ! અમરસિંહની આચાર્યી અરવલ્લી શૈલ ઉપર માતૃમંદિરની પાસે તેના પવિત્ર દેહને દફનાવી તેના સમાધિસ્થાન ઉપર એક બૃહત્ પ્રસ્તર-સ્તંભ ઉપસ્થિત કર્યો.

વિવાહોત્સવ સમાપ્ત થયા પછી વિલાસકુમારીને પુનઃ કોઇએ જોઇ નહિ ! કેટલાક દિવસ પછી અમરસિંહને અને અમ્માલિકાને માલમ પડયું કે વિલાસકુમારી અભાગી સોલંકી સેનાપતિ વિક્રમસિંહની કન્યા દેવયાની અને અમરસિંહની પરિણિતા સ્ત્રી છે. તેઓ એ પણ સમજી શક્યાં કે કેવળ તેમના નવદંપતિના સુખને માટેજ તે દેવરમણીએ આત્મ-બલિદાન કર્યું છે. અમરસિંહે ઘણા દિવસો સુધી જીર્ણાં જીર્ણાં સ્થાનોમાં વિલાસકુમારીની ખોજ કરાવી; પરંતુ તેનો ક્યાંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ !

ત્રણ વર્ષ પછી એક દિવસ અમરસિંહ અમ્માલિકાને સાથે લઈ ફરીરત્ન સમાધિસ્થાન જોવા ગયો હતો. નોકર—ચાકરોને દૂર રાખી તે સન્ધ્યા સમય પછી ફરીરત્ના પરિત્ર સમાધિસ્થાનમાં આગ્યો. સહસા તે નિર્જન, પ્રાણી સમાગમ શૂન્ય પહાડ ઉપર કોમળો ગીતધ્વનિ સંભળાયો. આગળ વધી બન્નેએ જોયું કે એક શુભ્રવસના, આલુ-લાયિત કુન્તલા રમણી સમાધિ સ્તંભની પાસે ઉભી ઉભી ગીત ગાઇ રહી છે, તેઓએ પાસે જઈ જોયું કે તે રમણી ખીજી કોઈ નહિ, પણ વિલાસકુમારીજ છે. તે નિર્જન કૌમુદિ—વિષૈત શૈલચુંગ ઉપર, પવિત્ર સમાધિસ્થાનની સામે ધ્વંસાવશેષ માતૃમંદિરના પથ્થરોની ઉપર ઉભી રહીને અપૂર્વ રૂપ—જ્યોતિથી દશે દિશાઓને ઉજ્જવલ કરતી સુરસુન્દરી વિલાસકુમારી ગાઇ રહી હતી કેઃ—મલેચ્છનિબ-હનિધને કલયાસિ કરવાલમ—

સંપૂર્ણ.

સ્રીઓની સુંદરતા શામાં છે ?

કાળા-રેશમ જેવાં-ચળકતાં વાળોમાં

છે અને તેવા વાળ બનાવવા માટે-

કામિનીઆ હેર ઑઈલ.

એ એક જગપ્રસિદ્ધ અને સ્રીઓનું માનીતું, મધુર સુગંધથી ભરપૂર તેલ છે. આ તેલ પુરૂષો, બાળકો અને સ્રીઓને માટે પણ એક સરખું અને ઘણુંજ ઉપયોગી અને કાયદાકારક છે.

એશિયાખંડની અબજાઓ પોતાની સુંદરતા વધારવા માટે તેનો હમેશાં હોંશથી ઉપયોગ કરે છે. કારણ ? તે ખરી પડતા વાળોને અટકાવી મજબૂત બનાવે છે. મગજને શાન્ત રાખે છે. તે સુગંધમય ખુશખે. આપે છે અને ખાલ સાફ કરવા માટે તે મનોરંજક તેલ છે. વિગેરે ગુણોથી તે જગતનું જાણીતું અને માનીતું તેલ થઈ પડેલ હોવાથીજ સ્રીઓના મુખ્ય શૃંગારરૂપ મનાય છે.

તમારા વાળને માટે તેલ ખરીદતી વખતે દુકાનદાર પાસેથી કામિનીઆ ઑઈલ માગજો.

કિં. શીશી ૧ નો રૂ. ૧) ૩ શીશીના રૂ. ૨-૧૦-૦ વી. પી. ખર્ચ જૂદું.

લખો:-ધી એન્ડ્રો ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમિકલ કંપની,

બુમામસજીદ-મુંબઈ.

સસ્તામાં સસ્તું અને સુંદર વાર્તાસાહિત્ય.
 સરસ વાર્તાઓના મહાસાગરરૂપ
 મહોટામાં મહોટું, સોંધામાં સોધું, સર્વોત્તમ, મનહર,
 સુબોધક-સુનીતિપૂર્ણ,
 આનંદ-ગમ્મત-જ્ઞાનગોષ્ઠિ-આપનાર,
 સર્વોપયોગી માસિક.

વાર્તાવારિધિ.

પ્રતિમાસે ૭૫ પૃષ્ઠમાં સાંસારિક, ઐતિહાસિક, ધાર્મિક,
 સામાજિક, વૈજ્ઞાનિક અને ડિક્ટેટરીવ સંપૂર્ણ રસીલી
 નવલકથાઓ, ઉપન્યાસો, વાર્તાઓ-કથાઓ, નાટકો,
 વિવિધ વર્તમાન, ઇત્યાદિ અને ચિત્રસાહક
 તથા ઉપયોગી લેખાવલિ આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨-૧૨-૦.

દર વર્ષે એક ઉત્તમ નવલકથા ભેટ મળે છે.

પ્રયોજક,

ઉદયચંદ લાલચંદ પંડિત.

નં. ૧૮૪૯ આકાશોદના કુવાની પોળ,

રાયપુર-અમદાવાદ.

દરેક છુટક અંકના છ આના.

નમૂનાનો અંક મફત.

અપૂર્વ વાચનને ભંડાર !

સુરસિદ્ધ—ઉત્કર્ષક—મનોરંજક—મુખોવક.

શ્રીઓ, બાલકો અને કુટુંબોજન માટે પ્રકટ થતું

વિવિધ રસભરિત હિંતામાં સસ્તું નહ

સર્વોત્તમ સાહિત્ય.

પ્રભુ પ્રેમની પ્રવિત્ર પ્રસાદી સ્વરૂપ આનંદનાં ઉજળાં બહાણાં મેળ

આજેજ આહક થાઓ.

આ અમૂલ્ય તક ગુમાવનાજ નહિ !

વિવિધ વાર્તામાળા.

જેમાં રસભરી, મહિરી, સાંસારિક, ધાર્મિક, ઐતિહાસિક, વૈજ્ઞાનિક અને હિંદુસ્થીય (જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, વીર્ય-શૌર્ય, પ્રેમ-પ્રિયસુદી, વિવિધ-વિચાર વૈભવ વગેરે વગેરે) હૃદયની સમગ્ર રસભરિતી તસોમાં તનમના વિખજનવે ઝોલો અતિશય ગમતકારિક, હુરસાદાર, છટાદાર મનોહર, રસદાર નવી નવી નવલકથાઓ પ્રકટ થાય છે. દરેક વિખજનું વાંચન ઉત્તમ સુખોદ, નિર્દોષ આનંદ તથા ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપ્યા વિના રહે તેજ નથી ! પ્રતિષ્ઠિત હાપખાનાની સુંદર છપાઈ ઉપરાન્ત આ નવલકથાનું પૂર્ણ મતલબુત ઓડે ઉપર સુંદર અને સુરોચિત કવચમાં આવ્યું છે.

બહાર બહાર માટે ઉત્તમ નેમજ સસ્તું સાધન છે.

આત્મોત્તતિ અને દેશોત્તતિ માટે ઉત્સુક શ્રી પુરોજને નજીક કિંમતે મળતો અમૂલ્ય લાભ ! કાગળ અને દરમતી કંઈક તુલન કરો; અને હૃદયાત્મા “હા” કહે તોજ નામ નોંધાવો—

પ્રથમ પુસ્તક વૈયાન છે.

(દરેક પુસ્તકનું ટપાલ ખર્ચ ગ્રુડ સમજવું.)

વધુ ખુવાસા ~~માટે સુધારા~~ યજમાની ટીકીટ મોકલી પૂછો—

વ્યવસ્થાપક, ‘વિવિધ વાર્તામાળા.’

રાયપુર—અમદાવાદ.

